

**МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА
ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЯ**

**«ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
НАУКИ І ОСВІТИ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ»**

ВИПУСК 120

30 серпня 2025 р.

м. Переяслав

УНІВЕРСИТЕТ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ
В ПЕРЕЯСЛАВІ

Рада молодих учених університету

Матеріали
Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
**«ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
НАУКИ І ОСВІТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ»**

30 серпня 2025 року

Вип. 120

Збірник наукових праць

Переяслав – 2025

УНИВЕРСИТЕТ ГРИГОРИЯ СКОВОРОДЫ
В ПЕРЕЯСЛАВЕ

Совет молодых ученых университета

Материалы
Международной научно-практической интернет-конференции
**«ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ
НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ»**

30 августа 2025 года

Вып. 120

Сборник научных трудов

Переяслав – 2025

УДК 001+37(100)
ББК 72.4+74(0)
Т 33

Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць. Переяслав, 2025. Вип. 120. 71 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Коцур В. П. – доктор історичних наук, професор, академік НАПН України

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Воловик Л. М. – кандидат географічних наук, доцент

Гузун А. В. – кандидат біологічних наук, доцент

Євтушенко Н. М. – кандидат економічних наук, доцент

Кикоть С. М. – кандидат історичних наук (відповідальний за випуск)

Носаченко В. М. – кандидат педагогічних наук, доцент

Руденко О. В. – кандидат психологічних наук, доцент

Садиков А. А. – кандидат фізико-математичних наук, доцент (Казахстан)

Скляренко О. Б. – кандидат філологічних наук, доцент

Халматова Ш. С. – кандидат медичних наук, доцент (Узбекистан)

Юхименко Н. Ф. – кандидат філософських наук, доцент

Збірник матеріалів конференції вміщує результати наукових досліджень наукових співробітників, викладачів вищих навчальних закладів, докторантів, аспірантів, студентів з актуальних проблем гуманітарних, природничих і технічних наук

Відповідальність за грамотність, автентичність цитат, достовірність фактів і посилань несуть автори публікацій

©Університет Григорія Сковороди
в Переяславі

©Рада молодих учених університету

УДК 001+37(100)
ББК 72.4+74(0)
Т 33

Материалы Международной научно-практической интернет-конференции «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации»: Сб. науч. трудов. Переяслав, 2025. Вып. 120. 71 с.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Коцур В. П. – доктор исторических наук, профессор, академик НАПН Украины

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Воловик Л. М. – кандидат географических наук, доцент

Гузун А. В. – кандидат биологических наук, доцент

Евтушенко Н. Н. – кандидат экономических наук, доцент

Кикоть С. Н. – кандидат исторических наук (ответственный за выпуск)

Носаченко В. Н. – кандидат педагогических наук, доцент

Руденко О. В. – кандидат психологических наук, доцент

Садыков А. А. – кандидат физико-математических наук, доцент (Казахстан)

Скляренко О. Б. – кандидат филологических наук, доцент

Халматова Ш. С. – кандидат медицинских наук, доцент (Узбекистан)

Юхименко Н. Ф. – кандидат философских наук, доцент

Сборник материалов конференции вмещает результаты научных исследований научных сотрудников, преподавателей высших учебных заведений, докторантов, аспирантов, студентов по актуальным проблемам гуманитарных, естественных и технических наук

Ответственность за грамотность, аутентичность цитат, достоверность фактов и ссылок несут авторы публикаций

©Университет Григория Сковороды
в Переяславе

©Совет молодых ученых университета

ГЕОГРАФІЯ І ГЕОЛОГІЯ / ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

УДК 911.3

Дилбар Мамедова
(Баку, Азербайджан)

QAZAX-TOVUZ İQTİSADİ RAYONUNDA ƏMƏK RESURLARININ İQTİSADİ FƏALLIĞI

Məqalə "Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunda əmək resurslarının iqtisadi fəallığı"nın tədqiqinə həsr edilmişdir. Qazax-Tovuz regionunda əhalinin iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üzrə məşğulluq strukturunun araşdırılmasına, onun perspektiv inkişaf istiqamətlərinin müəyyən olunmasına cəhd göstərilmiş və qarşıya qoyulan məqsədə qismən nail olunmuşdur. Regionda və ona aid olan bölgələrdə əmək resurslarının iqtisadi fəallığı, onların müasir inkişaf tendensiyası və potensial ehtiyatları araşdırılmışdır. Tədqiq olunan ərazinin sosial-iqtisadi inkişafında əhali məşğulluğunun yeri və rolu ətraflı təhlil edilmişdir. Regionun ayrı-ayrı inzibati rayonlarında əhalinin məşğulluq strukturu ilə təsərrüfat sahələri arasında qarşılıqlı əlaqəsi, ənənəvi əmək vərdislərinin inkişafı, mövcud əmək ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi və potensial inkişaf istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

Açar sözlər: əmək resursları, kənd əhalisi, məşğulluq, kənd təsərrüfatı, əmək bazarı, iqtisadi rayon, region.

The article is dedicated to the study of "Economic activity of labor resources in Gazakh-Tovuz economic region". An attempt was made to investigate the employment structure of the population in various sectors of the economy in the Gazakh-Tovuz region, to determine its prospective development directions, and the set goal was partially achieved. The economic activity of labor resources in the region and its adjacent regions, their modern development trends and potential resources were investigated. The place and role of population employment in the socio-economic development of the studied area were analyzed in detail. The interaction between the employment structure of the population and economic sectors in separate administrative districts of the region, the development of traditional labor habits, the assessment of existing labor resources, and potential development directions were determined.

Keywords: labor resources, rural population, employment, agriculture, labor market, economic district, region.

Əhalinin iqtisadi fəaliyyətinin təmin edilməsi demoqrafik inkişafın nizamlanmasında, əmək qabiliyyətli əhalinin potensialından istifadə edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əhalinin iqtisadi məşğulluq səviyyəsi onların gəlirlərinin formalaşmasının və həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsinin əsas göstəricilərindən biridir. Əmək qabiliyyətli əhalinin məşğulluq strukturunun formalaşmasına ərazinin iqtisadi-coğrafi mövqeyi, təbii-coğrafi şəraiti, mövcud təbii ehtiyatlarla təminatı, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, onun emal edilməsi imkanları və digər sosial-iqtisadi amillər öz təsirini göstərir.

Müstəqilliyin ilk illərində respublikada ümumi əhalinin məşğulluğuna və əmək ehtiyatlarının say göstəricilərinə böyük təsir göstərən bir sıra sosial, iqtisadi və demoqrafik çətinliklər yaranmışdır. Bu çətinliklər ölkələr arasındakı iqtisadi inteqrasiyanın zəifləməsi, sənaye və kənd təsərrüfatının strukturunda baş verən dəyişikliklər, eləcə də məhsul istehsalında müşahidə edilən geriləmələr və ticarət dövriyyəsinin məhdudlaşması nəticəsində baş vermişdir. Bütün bu səbəblər bir çox ilkin emal müəssisələrinin fəaliyyətinin zəifləməsinə, əksəri iş yerlərinin fəaliyyətinin dayandırılmasına gətirib çıxarmışdır ki, bu da işsizlik kimi problemlərin yaranmasına, iqtisadi fəal əhalinin strukturunun dəyişməsinə səbəb olmuşdur.

Respublikada yaranmış bu problemləri həll etmək üçün dövlət səviyyəsində bir sıra sosial-

iqtisadi islahatlar həyata keçirilməyə başlamışdır. Həyata keçirilən bütün tədbirlərin əsas məqsədi əhalinin sosial-iqtisadi rifahını yaxşılaşdırmaq, onun həyat keyfiyyətini daha da yüksəltmək idi. Bu məqsədlə məşğulluq haqqında qısamüddətli və uzunmüddətli strategiyalar, qanunlar və dövlət proqramları hazırlanmışdır. Bütün respublikada, eləcə də ayı-ayrı bölgələrdə bu istiqamətdə böyük işlər görülmüş, əmək bazarının təkmilləşdirilməsi, iqtisadi fəal əhalinin işlə təmin edilməsi, əmək qabiliyyətli əhalinin məhsuldarlığının artırılması kimi əsas inkişaf istiqamətləri müəyyən edilmişdir. Həyata keçirilən islahatlar nəticəsində əmək bazarında canlanma müşahidə edilmiş, bu istiqamətdə böyük dəyişikliklərə nail olunmuşdur. Dövlət səviyyəsində həyata keçirilən tədbirlərlə bərabər, özəl sektorda da dəstəkləyici mühit formalaşmışdır. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 dekabr 2017-ci il tarixli Fərmanı ilə ölkədə kiçik və orta biznes sahibkarlığını dəstəkləyən Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi (KOBİA) yaradılmışdır. Nəticədə 2010-cu il ilə müqayisədə 2023-cü ildə dövlət sektorunda çalışanlara nisbətən qeyri-dövlət sektorunda işləyənlərin sayında 1,2 dəfə artım müşahidə edilmişdir [8]. Məşğulluq sahəsində qeyri-dövlət sektorunun payının artmasına baxmayaraq, ümumilikdə əhali arasında ixtisaslı kadr çatışmazlığı, kənd təsərrüfatı məhsullarının emal müəssisələrinin, istehsalın təşkili prosesinin və eləcə də müasir standartlara cavab verən infrastruktur obyektlərinin azlığı ilə bağlı çətinliklər hələ də mövcuddur.

Ölkədə əhalinin iqtisadi fəallığında, əmək resurslarının kəmiyyətində müşahidə edilən çətinliklər respublikanın əsas kənd təsərrüfatı bölgələrindən biri olan Qazax-Tovuz iqtisadi rayonuna təsirsiz ötürməmişdir. Tərkibində 5 rayon (Ağstafa, Gədəbəy, Qazax, Şəmkir və Tovuz), 6 şəhər (Ağstafa, Gədəbəy, Qazax, Şəmkir, Tovuz və Qovlar), 16 qəsəbə (Ağstafada-9, Şəmkirdə-7) və 176 kənd inzibati ərazi dairələri üzrə 331 kənd yaşayış məntəqəsi olan bu bölgə çox əlverişli və strateji coğrafi mövqeyə malikdir. Respublikada yaşayan ümumi kənd əhalisinin 12%-i, kənd yaşayış məntəqələrinin isə 8%-i bu iqtisadi rayonun payına düşür. Qazax-Tovuz iqtisadi rayonun ümumi demoqrafik göstəricilərinə əsasən əhalinin 511,5 min nəfəri və ya 76%-i kənd əhalisindən ibarətdir. Kənd əhalisinin üstünlük təşkil etməsi regionun bütün inzibati rayonlarında da özünü biruzə verir. Belə ki, aşağıdakı cədvəldən də göründüyü kimi, ayrılıqda inzibati rayonlarda yaşayan kənd əhalisinin ən yüksək göstəricisi Gədəbəy (86%) və Tovuz (80%), daha sonra isə Qazax (78%), Ağstafa (76%) və Şəmkir (65,5%) rayonlarında müşahidə edilmişdir.

İR və inzibati ərazi vahidləri	Sahəsi (km ²)	Əhalinin sayı, <i>min nəfər</i>	
		Cəmi	Kənd
Cəmi Q-T İR	7,03	677,8	511,4
Ağstafa	1,50	86,3	65,3
Gədəbəy	1,23	101,0	86,4
Qazax	0,70	96,2	75,4
Şəmkir	1,66	217,4	143,6
Tovuz	1,94	176,9	140,7

Cədvəl 1. Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunda əhalinin sayı, 2024-cü il

Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunda kənd əhalisinin üstünlük təşkil etməsi əmək resurslarının iqtisadi fəallığına da təsirini göstərmişdir. Belə ki, kəndlərdə yaşayan əhali əsasən kənd təsərrüfatı istiqamətli sahələrdə işlədiyi halda, ticarət, turizm, tikinti, xidmət sahələri və digər sektorlarda çalışanların payı xeyli aşağıdır. Tədqiqat ərazisi üzrə məşğul əhalinin iqtisadi fəaliyyət növləri bölgüsünə görə ümumi əhalinin 186,1 min nəfəri (55%) əsasən kənd təsərrüfatında məşğul olur ki, onun da 36%-i Şəmkir, 25%-i Tovuz, 19%-i Gədəbəy, 14%-i Qazax və 10%-i Ağstafa rayonlarının payına düşür. Ayrı-ayrı inzibati rayonlar üzrə kənd təsərrüfatı, balıqçılıq və meşəçilik sahəsində çalışan məşğul əhalinin 62%-i Şəmkir, 60%-i Gədəbəy, 51%-i Tovuz, 45%-i Qazax və 44%-i Ağstafa rayonlarındadır.

İqtisadi rayon və inzibati ərazi vahidləri	Cəmi	Kənd təsərrüfatı	Sənaye	Tikinti	Ticarət	Nəqliyyat	Xidmət sahələri	Turizm	Digər sahələr.
Q-T iqtisadi rayonu	345.2	186.1	7.8	24.4	32.3	9.8	56,4	8.2	19.4
Ağstafa	43.3	18.6	1,5	3.6	4.3	2.4	8,6	1,1	3.0
Gədəbəy	55.1	33.7	1,6	1.5	3.2	0.7	7,8	1,7	4.8
Qazax	52.4	24.1	1,4	4.1	4.5	1.4	10,7	1,8	4.2
Şəmkir	106.5	65.3	1,8	6.7	8.8	2.5	15,3	1,9	4.0
Tovuz	87.9	44.4	1,5	8.5	11.5	2.8	14,0	1,7	0.1

Cədvəl 2. Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunda əmək resurslarının məşğulluq strukturu, 2024-cü ildə (min nəfər)

Regionda iqtisadi fəal əhalinin struktur göstəricilərində xidmət sahələri xüsusi yer tutur. Xidmət sahələri dedikdə, bura təhsil, səhiyyə, sosial xidmətlər, elmi, texniki və peşə fəaliyyəti, maliyyə, sığorta işinin təşkili, rabitə və digər xidmətlər aiddir. Bütün yaşayış məntəqələrində xidmət sahələri geniş yayılıb və aktiv fəaliyyət göstərir. Lakin xidmət sahələrinin öz strukturunda da fərqlər mövcuddur. Belə ki, iqtisadi fəal əhalinin 50%-ə qədəri təhsil sahəsində çalışdığı halda, cəmi 1% əhali elmi, texniki və peşə fəaliyyəti ilə məşğuldur. Bu da regionda peşə məktəbləri və texniki təhsil mərkəzlərinin az olması ilə əlaqədardır. Həmçinin tədqiqat regionunda elmi tədqiqat mərkəzlərinin olmamasından ixtisaslı kadrlar, peşəkar mütəxəssislər respublikanın digər iri şəhərlərinə və xarici ölkələrə üz tuturlar.

Tədqiqat ərazisinin coğrafi yerləşməsinin əlverişli strateji mövqeyə malik olması, həmçinin respublika əhəmiyyətli nəqliyyat yollarının buradan keçməsi regionda ticarət sektorunun inkişafına səbəb olmuşdur. Bölgədə iqtisadi fəal əhalinin 10%-ə qədəri (32,3 min nəfər) ticarətlə məşğuldur. Regionda ticarətin yaxşı inkişaf etməsinin əsas səbəblərindən biri də bölgədə istehsal edilən əsas kənd təsərrüfatı məhsullarının Gürcüstan və Rusiya bazarlarına satılması, bu istiqamətdə dövlət və qeyri-dövlət sektorunda çalışan kiçik və orta biznes sahibkarlarının pərakəndə ticarətlə məşğul olmasıdır.

Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunda məşğul əhalinin 2,4%-i sənaye sahələrində çalışır. Sənaye sahəsində çalışanların əksəriyyəti (64%) emal sənayesində fəaliyyət göstərir ki, bu da ən çox kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı və tikinti materialları istehsalı müəssisələrində çalışanların payına düşür. Bununla bərabər bölgədə iqtisadi fəal əhalinin 24,4 min nəfəri (7,1%) tikinti sektorunda fəaliyyət göstərir. Ayrı-ayrı inzibati rayonlar üzrə çalışanlara əsasən tikinti sektorunda ən yüksək göstərici Tovuz (35%) və Şəmkir (27,5%), daha sonra isə Qazax (16,8%), Ağstafa (14,7%) və Gədəbəy (6%) rayonlarının payına düşür. Ümumiyyətlə, regionda sürətli tikinti işləri aparılır, yeni infrastruktur obyektləri tikilib istifadəyə verilir ki, bu da öz növbəsində əmək resurslarının iqtisadi fəallığını artırır və əhali məşğulluğunun təminatına öz müsbət təsirini göstərir.

Regionun əhali məşğulluğunda turizm, istirahət və əyləncə sahəsində çalışanlar 8,2 min nəfər olmaqla 2,4% təşkil edir. Təbii rekreasiya və turizm ehtiyatları ilə zəngin olan bölgənin hər bir inzibati rayonu özünəməxsus təbii şəraitə və təbii ehtiyatlara malikdir. Bu sektora ictimai iaşə xidmətləri, turistlərin yerləşdirilməsi ilə bərabər əyləncə, istirahət və incəsənət sahəsində fəaliyyət də aiddir. Bu sahələr arasında turizmdə çalışanlar daha çox paya (59%) sahibdir. Lakin bu və digər sahələrin inkişafı üçün regionda geniş imkanlar mövcuddur. Gözəl təbiətə və qədim tarixi irsə sahib olan bu iqtisadi rayonda əhalinin ənənəvi əmək vərdişlərini, eləcə də qədim zamanlardan bəri əhalinin əsasən kənd təsərrüfatı ilə məşğul olduğunu nəzərə alaraq burada kənd turizm potensialını inkişaf etdirmək üçün çox gözəl şərait var. Bütün bunları nəzərə alaraq Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunda bu sahəyə müvafiq investisiya yatırılırsa bu əhalinin məşğulluğunun artmasına, eləcə də regionun kənd-yaşıl turizm mərkəzlərdən birinə çevrilməsinə şərait yarada

bilər. Bu da öz növbəsində xidmət sahələrində, eləcə də tikinti, ticarət və digər sahələrdə çalışanların artmasına gətirib çıxara bilər. Nəticədə bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəli olan bütün təsərrüfat sahələrinin bərabər şəkildə daha da inkişaf etməsinə, əmək bazarının genişlənməsinə, məşğulluğun artmasına səbəb olar.

Beləliklə, regionda iqtisadiyyatın bir sahədən, kənd təsərrüfatının inkişafından asılılığını aradan qaldırmaq üçün digər təsərrüfat sahələrinin inkişaf etdirilməsi də məqsədəuyğundur. Regionda və ona aid olan bölgələrdə əhali məşğulluğunun təmin edilməsi məqsədi ilə yeni emal müəssisələrinin, aqropark və sənaye məhəllələrinin yaradılması, inzibati dairə və yaşayış məntəqələrində, eləcə də ictimai işlə müəssisələrində xidmət sektorunun genişləndirilməsi, tarixi ənənəyə malik toxuculuq, sənətkarlıq və digər sahələrin inkişafına xüsusi diqqətin ayrılması məqsədəuyğundur.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycanın Demografik Göstəriciləri 2023. Bakı, DSK, 2024. 618 səh.
2. Azərbaycanın Regionları 2023. Bakı, DSK, 2024. 846 səh.
3. Azərbaycan Respublikası əhalisinin 2009-cu il siyahıyaalınmasının yekunları. Bakı, DSK, 2010, I hissə, 629 səh.
4. Azərbaycan Respublikası əhalisinin 2019-cu il siyahıyaalınmasının yekunları. Bakı, DSK, 2022, I hissə, 682 səh.
5. Azərbaycan Respublikasının Coğrafiyası, Regional Coğrafiya. Bakı, 2015. 400 səh.
6. Eminov. Z.N. Azərbaycanın əhalisi. Bakı, 2005. 560 səh.
7. Eminov Z.N. Azərbaycan Respublikasının sosial-demografik inkişafı və məşğulluq problemləri. "CN Poliqraf", Bakı, 2023. 458 səh.
8. Əmək bazarı. Statistik məcmuə. Bakı, DSK, 2024. 196 səh.
9. Paşayev N.Ə., Əyyubov N.H., Eminov Z.N. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi, sosial və siyasi coğrafiyası. Bakı, Çıraq, 2010. 416 səh.
10. Югов Е.А. Занятость трудовых ресурсов в сельской местности: состояние, проблемы, тенденции. *Вестник Томского государственного университета. Экономика*. 2020. № 51. С. 129-142.

УДК 911.3

Зохра Мамедова
(Баку, Азербайджан)

AZƏRBAYCANIN YANACAQ- ENERJİ EHTİYATLARI VƏ ELEKTROENERGETİKA SƏNAYESİNİN TÜRK DÜNYASI ÖLKƏLƏRİ ARASINDA MÖVQEYİ

Məqalədə Azərbaycanın elektroenergetika komplekslərinin müasir vəziyyəti, mövcud enerjidaşıyıcılarının ümumi ehtiyatı və onun adambaşına düşən istehlakı, müxtəlif tip elektrik stansiyalarının generasiya gücü və elektrik enerjisi istehsalı kimi məsələlərə baxılır. Yazıda Azərbaycanın energetika komplekslərinə aid iqtisadi göstəricilər təhlil edilmiş, onların Türk Dünyası Ölkələri (TDÖ) arasındakı pay göstəriciləri hesablanmış, həmçinin ölkədə mövcud olan yerli təbii ehtiyatların energetika komplekslərinin inkişafına təsiri məsələlərinə toxunulmuşdur. Məqalənin yazılmasında energetikaya aid müvafiq ədəbiyyat nümunələrindən və aidiyyəti agentliklərin statistik materiallarından istifadə edilmiş, həmçinin diaqramlar verilmişdir.

Açar sözlər: elektroenergetika, istilik-elektrik stansiyası (İES), su-elektrik stansiyası (SES), külək-elektrik stansiyası (KES), günəş elektrik stansiyası (GES), bərpa olunan enerji mənbələri (BOEM), enerjidaşıyıcıları, istehsal, istehlak.

The article examines the current state of Azerbaijan's power complexes, the total reserves of existing energy carriers and their per capita energy consumption, the generation capacity of various power plants and electricity production. The article analyses economic indicators related to Azerbaijan's power complexes, calculates their share among the Turkic World Countries (TWC), and touches on the impact of local natural resources in the country on the development of power complexes. The article uses relevant literature on energy and statistical materials from relevant agencies, and provides diagrams.

Keywords: electric power, thermal power plant (TPP), hydroelectric power plant (HPP), wind power plant (WPP), solar power plant (SPP), renewable energy sources (RES), energy carriers, production, consumption.

Dünyanın müasir xəritəsində getdikcə daha da sürətlənən qloballaşma prosesləri Azərbaycanın siyasi-iqtisadi inkişafında bir sıra əsaslı dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Son illər belə bir şəraitdə öz geostrateji əhəmiyyəti, əlverişli təbii şəraiti, zəngin təbii ehtiyatları ilə seçilən ölkələrdən biri olan Azərbaycanın dünyanın siyasi-iqtisadi və mədəni həyatına integrasiyasının daha da güclənməsi və onun beynəlxalq iqtisadiyyatda rolunun getdikcə artması müşahidə olunur. Avrasiyada ən önəmli geostrateji mövqe tutan və dünyanın 4,8 milyon km² ərazisinə (dünya quru ərazisinin 3,3%) malik olan Türk dövlətlərinin, o cümlədən Azərbaycanın dünya ölkələri ilə ümumi ticarət dövriyyəsi 1,3 trilyon dollara, Türk Dünyası Təşkilatı (TDT) çərçivəsində isə 60 milyard ABŞ dollarına (xarici ticarət dövriyyəsinin təqribən 4-5 %-i) çatır [3].

Material və metod. Məqalənin yazılmasında Beynəlxalq Energetika Agentliklərinin (EES EAEC (Avrasiya Enerji Məkanı)) və Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin statistik göstəricilərindən eləcə də, TDÖ-nün Energetika sektoruna aid tədqiqat materiallarından istifadə edilmişdir. Tədqiqat aparılarkən statistik, müqayisəli təhlil və s. metodlardan istifadəyə üstünlük verilmişdir.

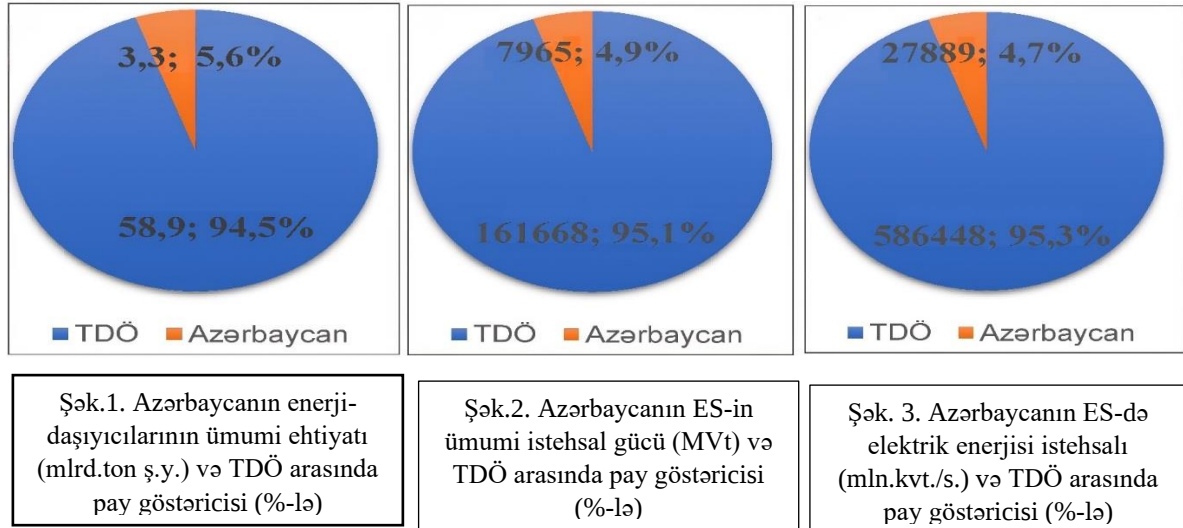
Təhlil və müzakirə. TDÖ-nün ümumi 4730,451 min.km² ərazisinin 86,6 min.km²-i (1,8%; VI yer); ümumi 161,272 mln.nəfər əhalisinin isə 10,026 mln. nəfəri (6,2%; IV yer) Azərbaycanın payına düşür [5]. TDÖ üzrə 4112,967 mlrd.dollar həcmində hesablanan ÜDM-nin 161,363 mlrd. dolları (3,9%) Azərbaycanın payına düşür ki, onun da formalaşmasında yanacaq-energetika sənayesi əsas rol oynayır [3].

Türk dövlətləri üzrə mövcud olan enerjidaşıyıcılarının (58,9 mlrd.ton ş.y.) ümumi ehtiyatının 5,6%-nə (3,3 mlrd.ton ş.y.) sahib olan Azərbaycanda, adambaşına düşən enerjidaşıyıcılarının istehlakı 1070 kq/nəfər təşkil edir ki, bu da TDÖ göstəricilərinin (9923 kq/nəfər) 10,7%-i qədərdir [5]. (şəkil 1)

Təbii ehtiyatlarla zəngin olan Azərbaycanda yanacaq-energetika sənayesinin təşəkkül tapıb inkişaf etməsi, Abşeron yarımadasında mövcud olan zəngin neft-qaz yataqlarının istismara başlanılması ilə əlaqədar olmuşdur. Ölkədə neft hasilatının tarixi eramızın III-IV əsrlərinə təsadüf etsə də, Bakının Bibiheybət sahəsində qazılan ilk neft quyusu (1848-ci il) təkcə Azərbaycanda deyil, eləcə də bütün dünyada neftin sənaye üsulu ilə hasilatının əsasını qoymuşdur. Azərbaycan ərazisinin kiçik olmasına baxmayaraq, onun dəqiqləşdirilmiş çıxarıla bilən neft-kondensat ehtiyatı 1,5 mlrd.ton, təbii qaz ehtiyatı isə 2,5 trilyon m³ hesablanır [4]. Ölkə ərazisinin 70%-i karbohidrogen xammal ehtiyatları baxımından (əsasən Xəzər dənizində (90%)) çox perspektivlidir. Ölkənin dənizdə əsas neft yataqları: Günəşli, Azəri, Çıraq, Alov, Dan Ulduzu, İnam, Oğuz, Əşrəfi, Qarabağ; quruda: Bibiheybət, Pirallahı, Yasamal, Mollakənd, Muradxanlı, Qaraçala, Siyəzən və s.; təbii qaz yataqları isə dənizdə: Şahdəniz, Ümid və Abşeron; quruda Qaradağ-Qobustan, Güzdək-Zirə və s.-dir. Azərbaycan ərazisində Cəngiçay (73,43 mln.ton), Kiçik Siyəki (56,34 mln.ton), Böyük Siyəki (56,18 mln.ton), Keçəllər (51,92 mln.ton), Qobustan (ümumi proqnoz ehtiyatı təqribən 430-450 mln.ton) kimi yanar şist yataqlarına da rast gəlinir [1]. Lakin bu ehtiyatlar gələcəkdə ölkənin yanacağa olan tələbatını ödəyə biləcək qədər potensiala malik olsa da, hələlik onlardan istifadə edilmir.

Ötən əsrin əvvəllərindən etibarən ölkədə mövcud olan karbohidrogen xammal ehtiyatlarının geniş istismarına başlanılması, müxtəlif iqtisadiyyat sahələrinin o cümlədən, energetika sənayesinin inkişaf etdirilməsinə də güclü təkan vermişdir. İldən-ilə öz arsenalını daha da genişləndirən bu sahə, hazırda ölkənin ən strateji əhəmiyyətli sahələrindən biri hesab olunur.

2021-ci ildə TDÖ üzrə ES-in ümumi enerji gücünün (161668,0 MVt) 4,9 %-i Azərbaycanın (7965 MVt) payına düşmüşdür [5] (Şəkil 2). Ölkədə fəaliyyət göstərən ES-nin ümumi istehsal gücünün (7965 MVt) 6694 MVt-ı İES (84,0%), 1157 MVt-ı SES (14,5%), 66 MVt-ı KES (0,8%), 48 MVt-ı isə GES-lərin (0,6%) payına düşmüşdür. TDÖ üzrə istehsal olunan (586448 mlrd.kvt./s.) elektrik enerjisinin 4,7%-ni (yəni 27889 mln.kvt.s.) verən bu ES-lər, ölkənin elektrik enerjisinə artmaqda olan tələbatını tamamilə ödəyir [5]. (şəkil 3)

Əksər türk dövlətlərində olduğu kimi Azərbaycanda da, ölkə üzrə istehsal olunan ümumi elektrik enerjisinin çox hissəsini, yəni 26465 mln.kvt./s.-ni İES-lər (94,8 %), qalan 1277 mln.kvt./s.-ni SES (4,5%), 91 mln.kvt./s.-ni KES (0,3%), 56 mln.kvt./s.-ni isə GES-lər (0,2%) vermişdir [5]. Bu ölkələrin o cümlədən, Azərbaycanın yanacaq-enerji balansında İES-in xüsusi çəkisinin çox olması isə, ərazilərində mövcud olan təbii yanacaq ehtiyatlarının zənginliyi ilə izah olunur. TDÖ-də əhali üzrə adambaşına düşən ümumi elektrik enerjisi istehlakı 4500 kvt.s./nəfər təşkil etdiyi halda, Azərbaycanda bu göstərici müvafiq olaraq 694 kvt.s./nəfər (15,4%) olmuşdur.

Azərbaycanda digər Türk dövlətlərində olduğu kimi kifayət qədər BOEM (SES, KES, GES, GeoES (geotermal) və s.) vardır. Azərbaycanla yanaşı Qazaxıstan və Özbəkistan günəş və külək; Türkiyə günəş, külək və hidroenerji; Qırğızıstan isə hidroenerji kimi ekoloji cəhətdən təmiz sayılan zəngin BOEM-nə malikdir. Son illər TDÖ-də BOEM-nin (SES-lərdə daxil olmaqla) ümumi enerji gücü 63003 MVt təşkil etmişdir ki, bunun da 2,0%-i Azərbaycanın (1271 MVt) payına düşmüşdür. Ayrı-ayrılıqda isə TDÖ üzrə SES-lərin ümumi istehsal gücü 40644 MVt; KES-in 11346 MVt; GES-lərin isə 9337 MVt olduğu halda, Azərbaycanda bu göstəricilər müvafiq olaraq, 1157 MVt (2,8%); 66 MVt (0,5%) və 48 MVt (0,5%) təşkil etmişdir [5]. Lakin hələlik digər ölkələrlə müqayisədə bu göstəricilərin nisbətən aşağı olmasına baxmayaraq, BMT-nin Ətraf Mühit Proqramında nəzərdə tutulan “Yaşıl İqtisadiyyat” konsepsiyasının həyata keçirilməsinə qoşulan Azərbaycan, BOEM-dən istifadəni getdikcə daha da genişləndirməklə, onun ES-in istehsal gücündə olan pay göstəricilərini ildən-ilə artırır.

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən iri ES-ə: Azərbaycan DRES (2400 MVt), Cənub İES (780 MVt), Sumqayıt İES (525 MVt), Şimal İES (409 MVt), Bakı İEM (106 MVt), Bakı İES (105 MVt); Mingəçevir SES (424,6 MVt), Şəmkir SES (380 MVt), Yenikənd SES (150 MVt) və s. misal ola bilər.

Son illərin statistik göstəriciləri Azərbaycanın ES-in generasiya gücündə artımların davam etdiyini göstərir. Belə ki, 2023-cü ildə ölkədə fəaliyyət göstərən ES-in istehsal gücü bir qədər də artırılaraq 8322,0 MVt-ə çatdırılmış və bunun da 6633,0 MVt-i yenə də üzvi yanacaq sərf edən

İES-in, 1689,0 MVt-i isə BOEM-nin (biokütlə yandıran İES-38 MVt, SES-1302 MVt, KES-67 MVt, GES-282 MVt)) payına düşmüşdür [6].

Nəticə. Aparılan təhlillərdən belə nəticəyə gəlmək olur ki, Azərbaycan ərazisində mövcud olan zəngin yanacaq-enerji ehtiyatlarından səmərəli istifadə, ölkənin ÜDM-nin həcmində, mövcud ES-lərin ümumi generasiya gücündə və illik elektrik enerjisi istehsalında əsaslı iqtisadi artımlara səbəb olmuşdur. Ölkə ərazisində geniş potensiala malik olan BOEM-dən istifadənin daha da genişləndirilməsi isə yaxın gələcəkdə regionlarda elektrik enerjisinə artmaqda olan tələbatın tam ödənilməsi ilə yanaşı, izafi enerjinin xarici ölkələrə ixrac edilməsinə də şərait yarada bilər. Azərbaycan dünya xüsusən də, Türk dövlətləri ilə siyasi-iqtisadi əlaqələrini o cümlədən, Cənubi Qafqaz Dəhlizi (CQD), Cənubi Qafqaz Boru Kəməri (CQBK), Trans-Anadolu Boru Kəməri (TANAP), Trans-Adriatik Boru Kəməri (TAP) və s. bu kimi bir çox dəyərli layihələrin icrasını davam etdirərsə, bu ölkədə iqtisadiyyatın daha mütərəqqi sahələrinin inkişafına, malik olduğu təbii sərvətlərdən müstəqil şəkildə istifadə etməsinə və eləcə də, dünyanın geosiyasi və iqtisadi vəziyyətinin onun xeyrinə əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməsinə gətirib çıxara bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Geologiyası II cild, Neft və Qaz, Qeyri- Ənənəvi Yanacaq-Enerji Resursları, Palçıq Vulkanları, Yer Fizikası, Bakı, 2015-372 səh.
2. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti, Görülən işlərə dair İllik hesabat Bakı, 2021-67 səh.
3. Türk dövlətlərini birləşdirən güclü siyasi-iqtisadi platforma. Z.Səmədzadə / Azərbaycan qəzeti. 05.10.2024.
4. Türk Dünyasının Coğrafiyası və Etnosu, III cild, Regional Coğrafiya, Bakı, 2020. 378 səh.
5. EES EAEC. Мировая Энергетика, Энергетический профиль Азербайджана, Турции, Казахстана, Узбекистана, Туркменистана, Кыргызстана (2021).
6. EES EAEC. Мировая Энергетика, Статистические данные IRENA “Renewable energy statistics 2024” (июль 2024).

МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ / МЕНЕДЖМЕНТ И МАРКЕТИНГ

УДК 659.126

Марина Фоменко, Кіра Ткаченко
(Київ, Україна)

ФІРМОВИЙ СТИЛЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ КОМУНІКАЦІЇ З БРЕНДОМ

Фірмовий стиль є невід'ємною частиною візуального маркетингового менеджменту, а його правильне використання допомагає організації досягти своїх цілей та задовольнити потреби клієнтів.

Ключові слова: фірмовий стиль, бренд, комунікація, імідж, логотип, айдендика.

Corporate identity is an integral part of visual marketing management, and its proper use helps an organization achieve its goals and satisfy customer needs.

Keywords: corporate identity, brand, communication, image, logo, identity.

Сьогодні багато ринків перенасичені як великими, так і малими компаніями, а також надмірною кількістю маркетингових повідомлень. Це ускладнює завдання привернути увагу та виділитися з цього хаосу. Єдиний надійний спосіб досягти цього – мати стратегію фірмового стилю. “Потужний фірмовий стиль може надати новому продукту або послугі миттєву відомість і цінність, яких складно досягти лише за допомогою маркетингової кампанії” [5, с. 48]. Ось чому для будь-якої серйозної корпорації, яка бажає, щоб її продукти мали успіх, надзвичайно важливо створити та захистити сильний фірмовий стиль. Сильна стратегія фірмового стилю може додати значну цінність, допомагаючи всій корпорації та команді менеджерів реалізувати довгострокову ціль, створити унікальні візуальні позиції на ринку для компанії та її брендів, а також, що не менш важливо, розкрити лідерський потенціал організації

Стратегічне значення фірмового стилю полягає не тільки в позиціонуванні компанії на ринку, але й у створенні внутрішніх механізмів (наприклад, дизайну офісу, уніформи та візуальної культури), які підтримують його цінність. “У кожній маркетинговій діяльності візуальна ідентифікація відіграє важливу роль, оскільки вона є інструментом візуальної комунікації з клієнтами” [3, с. 61]. Компанії повинні знайти найкращий спосіб донести інформацію про свій візуальний стиль до споживачів, які сьогодні набагато розумніші, освіченіші, краще обробляють складну інформацію та приймають рішення, ніж кілька років тому. “На ринку є багато споживачів, чиї потреби необхідно задовольняти шляхом створення цінних фірмових стилів, а також сильних візуальних образів компаній” [1, с. 133]. Крім того, графічні елементи надають споживачам інформацію про якість продукту, а також є стимулом для виробника досягати високих і стабільних візуальних стандартів, щоб не втратити клієнтів.

Стратегія фірмового стилю має створюватися на основі чіткого плану дій, що визначає поточне візуальне позиціонування та бажаний стан у майбутньому. Для успішної реалізації стратегії необхідно розробити ефективні інструменти візуальної ідентифікації.

Фірмовий стиль є найвищим рівнем візуального представлення. Це потужна концепція, яка має потенціал для узгодження візуальних ресурсів організації з метою досягнення стратегічної конкурентної переваги. Однак на сьогодні ці переваги виявилися складними для досягнення на практиці, якщо не приділяти належної уваги. Сучасне мислення щодо цієї концепції зосереджено на поняттях візуальної ідентичності та іміджу, а дискусія в основному сфокусована на ролі дизайну та візуальної культури у відношенні до фірмового стилю.

Можна зробити висновок, що фірмовий стиль – це не просто створення нової кампанії, реклами, логотипу або брошури, а загальна візуальна стратегічна позиція вашої компанії на ринку, заснована на візуальних переконаннях і цінностях. Зокрема, необхідно використовувати такий багатий візуальний ресурс, як організаційна культура, і зробити його невід'ємною частиною зусиль з побудови фірмового стилю. Це залучить корпорацію до процесу візуальної ідентифікації з усіма конкурентними перевагами, які це передбачає. Вибір фірмового стилю як стратегічного інструменту має значний вплив на конкурентний ринок.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Aaker D. A. Building Strong Brands. New York: Free Press, 2010. 380 p.
2. Балабанова Л.В., Холод В.В. Стратегічний маркетинг. Київ: Центр учбової літератури, 2020. 312 с.
3. Дейнега О.В. Візуальна ідентичність бренду: методологічні аспекти. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2019. №1. С. 60–67.
4. Melewar T. C., Karaosmanoglu E. Seven dimensions of corporate identity: A categorisation from the practitioners' perspective. *European Journal of Marketing*. 2006. Vol. 40(7/8). P. 846–850.
5. Несвіт О.С. Корпоративна ідентичність як основа формування іміджу підприємства. *Маркетинг і цифрові технології*. 2021. Т. 5, № 2. С. 45–55.

УДК 339.138:659.127.6

*Valeria Khomenko, Kseniia Kugai
(Kyiv, Ukraine)*

SLOGANS IN MODERN MARKETING: FROM EMOTIONAL IMPACT TO BRAND IDENTITY FORMATION

The authors investigate advertising slogans as a key tool in modern marketing. It highlights their role in capturing attention, shaping consumer perception, and building emotional connections with audiences. Successful and unsuccessful examples illustrate the importance of context, cultural sensitivity, and audience engagement in influencing brand image.

Key words: advertising slogans, consumer perception, marketing communication, brand identity, emotional influence, cultural sensitivity, audience engagement.

Автори досліджують рекламні слогани як важливий засіб сучасного маркетингу. Вона демонструє, як слогани привертають увагу, формують сприйняття споживачів і створюють емоційний зв'язок із аудиторією. На прикладі успішних і невдалих кампаній показана важливість врахування контексту, культурної чутливості та взаємодії з аудиторією для формування ефективного іміджу бренду.

Ключові слова: рекламні слогани, сприйняття споживачів, маркетингова комунікація, імідж бренду, емоційний вплив, культурна чутливість, взаємодія з аудиторією.

Nowadays, estimating the amount of advertising we see constantly is hard. We are surrounded by it on all sides, sometimes to the extent that we do not immediately realise it is advertising. Regardless, it provokes us to take specific actions, such as purchasing a product or using a service. It penetrates our subconscious and controls us from there, and we do not even realise it.

These days, advertising is not just a way for brands to promote their products and services; it is something much bigger and more comprehensive. Advertising is a way to communicate with customers and convey value to them. However, according to new marketing assumptions, if it was

possible to attract the attention of millennials within 8 seconds, for younger generations this figure has been reduced to 3-5 seconds [4]. In other words, to successfully achieve its advertising goals, a brand must capture the user's attention in such a short period. This is where various marketing tricks, such as slogans, payoffs, or so-called hooks, come in handy.

An advertising slogan is a verbal expression designed to be memorable and systematically repeated to reinforce it in the minds of consumers. It can be characterised by its unexpectedness or vividness, and use stylistic devices (alliteration, parallelism, rhyme, rhythm), as well as perform strategic functions: forming and maintaining a brand image, transforming negative associations into positive ones, creating emotional connections with the product, and focusing attention on values that go beyond the utilitarian properties of the product [2, p. 59-65]. Sometimes, slogans can act as so-called catchphrases, short and provocative messages that are easy to remember and repeat. The terms "slogan" and "catchphrase" are considered synonyms. However, the second has a broader meaning and can go beyond advertising, while the first is always a marketing tool.

Slogans changed over time and with evolving consumer needs. During the 1950s and 1960s, they emphasised product quality, specifically reliability and durability. The 1970s and 1980s witnessed advertising appealing to emotions, showcasing happiness, success, or lifestyle. Humour and irony became popular in the 1990s and 2000s to make slogans more memorable. Between 2010 and 2020, brands began discussing social responsibility – caring for nature, ethical production, and socially important issues. Currently, advertisements are more personalised and inclusive, considering each customer's needs and reflecting the audience's diversity [1].

Examining the historical development of slogans, we can observe that they, like advertising itself, can adapt to the realities around them. Due to the military actions in Ukraine, we can witness an increase in the number of propaganda advertisements encouraging people to join the army. Most of these campaigns feature motivational slogans calling for combat and the protection of civilians. Examples of such slogans include: «Служба – мій внесок у перемогу, і я стоятиму до кінця» (Service is my contribution to victory, and I will stand until the end), «Страх є у кожного, але ворог боїться нас більше» (Everyone is afraid, but the enemy fears us more), «Захисти кордон – обери службу честі» (Protect the border – choose the service of honour) (Pic. 1, 2). Such advertisements can be seen everywhere: billboards, city lights, posters on the streets, in public transport (underground, buses), social networks (Facebook, Instagram, TikTok, YouTube), and banner advertisements on websites.

Picture 1

Picture 2

Such advertisements are impossible to ignore; however, the slogans or the design are poorly chosen in some cases. For example, Picture 3 shows an advertisement for the 12th Brigade Azov of the National Guard of Ukraine. There were many discussions about this advertising campaign on social media, and most were negative. This is due to its unconventional communication strategy and the topic's sensitivity. On the one hand, it received a positive response because it breaks the silence surrounding mobilisation, offers a new perspective through a female lens, and emphasises the importance of family in the decision-making process.

On the other hand, the advertisement can provoke negative emotions. In it, we can see the use of everyday intonation and glamorous aesthetics, which creates a sense of frivolity and causes dissonance with the theme of war, which is associated with seriousness and sacrifice. Also, the communication can be perceived as romanticising military service. It may offend those who have lost loved ones or whose relatives are in captivity.

Picture 3

Another example of an unsuccessful advertising slogan is the commercial featuring Sydney Sweeney. The actress appears in front of a poster with the words “Sydney Sweeney has great genes,” then the word “genes” is crossed out and replaced with “jeans”. However, this joke received mixed reviews online. Some users pointed out possible references to racial identity, as the actress’s blonde hair and blue eyes can easily be associated with the idealised image of “Aryan appearance”, which in this context can evoke unwanted associations. As a result, the company’s sales fell, and the actress received a wave of hate.

As a successful example, consider the slogans from the Ukrainian mental health programme “How are you?” These are representative of social and informational advertising, raising awareness of the importance of mental health, which many people overlook. Pictures 4, 5, and 6 are excellent examples of their advertising campaign. Their design resembles the well-known transfer tattoo from chewing gum “Love is...”, which, thanks to its familiar concept, inspires trust in people and motivates them to take care not only of their physical health but also their mental health.

Picture 5

Picture 6

Picture 7

One more example of a successful slogan is «Ближче, ніж здається» (Closer than it seems), used by Nova Poshta. It emphasises the convenience and accessibility of its services. It shows that branches, courier delivery, and other services are always nearby and easily accessible to customers. According to neuromarketing research, it creates a positive brand image for its clients, which shows that people trust their emotions more than facts and presented information when choosing brands. This proves that well-formulated slogans can evoke strong positive emotions and significantly influence people’s behaviour [3].

Examples of advertising campaigns in Ukraine, provided earlier, demonstrate that the effectiveness of a slogan depends not only on its form but also on context, theme, and ethical sensitivity. A successful slogan can evoke genuine emotions, increase trust in the brand, and encourage specific actions. On the contrary, unsuccessful examples can cause controversial reactions, irritation, or even damage the brand’s reputation.

In summary, a slogan in modern advertising is not just words; it is a living tool that helps the brand communicate with the audience and create an emotional and social connection. Its

effectiveness depends on conciseness, creativity, adapting to the audience's needs, and a sense of cultural and social context. A well-formulated slogan can become a small magnet that attracts attention and leaves a vivid impression on consumers' minds.

REFERENCES

1. Evolution of advertising: a journey through the decades. *Brand Vision*. URL: <https://www.brandvm.com/post/evolution-of-advertising>
2. Mathur L. K., Mathur I. The effect of advertising slogan changes on the market values of firms. *Journal of Advertising Research*. 1995. Vol. 35, No. 1. PP. 59–65.
3. Neuromarketing – predicting consumer behavior to drive purchasing decisions – professional & executive development. *Professional & Executive Development. Harvard DCE*. URL: <https://professional.dce.harvard.edu/blog/marketing/neuromarketing-predicting-consumer-behavior-to-drive-purchasing-decisions/>
4. Team S. Slogan statistics (how effective are slogans?). 2025. *Soocial*. URL: <https://www.soocial.com/slogan-statistics/>

ІСТОРИЧНІ НАУКИ / ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 314.1

Назарій Масненко
(Київ, Україна)

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ ТА ЧИСЕЛЬНОСТІ ВОРОНОВИЦЬКОГО ТА ДАШІВСЬКОГО РАЙОНІВ ВІННИЦЬКОЇ ОКРУГИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПЕРЕПИСУ НАСЕЛЕННЯ 1926 РОКУ)

За матеріалами даних перепису населення 1926 р. визначено чисельність та етнічний склад Вороновицького та Дашівського районів Вінницької округи, та частку кожного етносу серед загальної чисельності вказаних районів. Здійснено порівняльний аналіз етнічного складу Вороновицького та Дашівського району за матеріалами вказаного перепису.

Ключові слова: етнічний склад, чисельність населення, перепис населення 1926 р., Вороновицький район, Дашівський район, Вінницька округа.

Based on the data of the 1926 census, the number and ethnic composition of Voronovyskyi and Dashivskyi districts of Vinnytsia region and the share of each ethnic group in the total population of these districts are determined. A comparative analysis of the ethnic composition of Voronovyskyi and Dashivskyi districts based on the materials of the census is carried out.

Keywords: ethnic composition, population, population, census of 1926, Voronovyskyi district, Dashivskyi district, Vinnytsia region.

Важливою та малодослідженою проблематикою в сучасній етнологічній науці є етнічний склад Поділля. Перепис населення 1926 р. містить статистичні дані щодо етнічного складу округ, районів, сільрад Поділля. І тому, маючи таке важливе джерело, варто з'ясувати етнічний склад населення у регіональному вимірі, зокрема щодо Вороновицького та Дашівського районів Вінницької округи та здійснити порівняльний аналіз.

Щодо наукових праць, які присвячені даній проблематиці, то їх існує досить небагато. в наукових працях Арсена Хоменка досліджено етномовні процеси за результатами перепису населення 1926 р. в межах округ тодішньої УСРР. Однак А. Хоменко був репресований, а його науковий доробок опинився в «спецховищі» і не був доступним, тому не використовувався дослідниками в радянську добу [3, с. 345]. Варто також відзначити публікацію Н. Масненка «Етнічний склад сільського населення та сільських рад Східного Поділля (Вінницька, Могилівська, Тульчинська округи) за матеріалами перепису населення 1926 р.», де на основі статистичних матеріалів перепису населення 1926 р. встановлено пропорційність етнічного складу сільського населення та членів сільрад загалом у Вінницькій, Могилівській та Тульчинській округах. І в ще одній статті «Етнічний склад сільського та сільських рад Східного Поділля (Вінницька, Могилівська, Тульчинська округи) за матеріалами перепису населення 1926 р.» також на основі перепису населення 1926 р. досліджено етнічний склад населення сільського населення Вінниччини у цілому та окремих сільських рад [4, 5].

Вороновицький та Дашівський райони були утворені 7 березня 1923 р. згідно постанови ВУЦВК «Про адміністративно-територіальний поділ Подільської губернії». Вороновицький район входив до Вінницької округи, а Дашівський до Гайсинської округи. Однак в 1925 р. була ліквідована Гайсинська округа і Дашівський район був переданий до Вінницької округи [2, с. 10].

У 1931 р. Дашівський район було приєднано до Іллінецького району. 9 лютого 1932 р. IV позачергова сесія ВУЦВК XII скликання ухвалила рішення про утворення з 27 лютого

1932 р. п'яти областей, зокрема і Вінницької. До складу Вінницької області ввійшов Вороновицький район та території Дашівського району у складі Іллінецького району. У лютому 1935 р. Дашівський район було відновлено і проіснував до 1959 р., коли його території розподілили між Гайсинським та Іллінецькими районами. 17 липня 2020 р. внаслідок адміністративно-територіальної реформи терени Дашева були приєднані до новоствореного Гайсинського району Вінницької області, а території Вороновицького району до новоствореного Вінницького району Вінницької області [2, с. 14].

До складу Вороновицького району в 1926 р. входило 17 сільських рад, а саме: Байраківська, Велико-Крушельницька, Воловодівська, Вороновицька, Ганщинська, Глино-Кордишівська, Жаделівська, Зарудинецька, Кальнишівська, Комарівська, Кудлаївська, Лучанська, Михайлівська, Обіднянська, Степанівська, Тростянецька, Шендерівська [6, с. 19].

Чисельність населення Вороновицького району становила 38 610 осіб. Частка району серед сільського населення Вінницької округи становила 5,99% (38 610 осіб із 644 286 осіб). Кожен 16-й мешканець Вінницької округи проживав у Вороновицькому районі [табл. 1, 2].

Абсолютну більшість в етнічному складі цього району становили українці – 93,06% (35933 осіб із 38610 осіб). Незначну частку серед населення становили представники національних меншин: євреї – 3,92% (1514 осіб із 38610 осіб), поляки – 2,22% (860 осіб із 38610 осіб), росіяни – 0,53% (207 осіб із 38610 осіб) [табл. 2]. Таким чином, статистичні дані перепису населення 1926 року переконливо доводять, що українці серед етнічного складу Вороновицького району становили абсолютну більшість, а частка національних меншин була досить незначною.

До складу Дашівського району в 1926 р. входило 20 сільських рад, а саме Біляківська, Бундурівська, Жаданівська, Кальницька, Кантелинська, Китайгородська, Копіївська, Кошланська, Криштанівська, Купчинська, Ново-Дашівська, Пархомівська, Палівська, Собово-Рахнянська, Станція-Дашівська, Тодорівська, Шебелянська, Шуро-Бондурянська, Янишівська, Яструбинецька [6, с. 19].

Чисельність населення Дашівського району становила 37916 осіб. Частка району серед сільського населення округи становила 5,88% (37916 осіб із 644286 осіб). Кожен 16-й мешканець Вінницької округи проживав у Дашівському районі [табл. 1, 2].

Абсолютну більшість в етнічному складі цього району становили українці – 86,17% (32676 осіб із 37916 осіб). Серед національних меншин найбільшу частку становили євреї – 12,19% (4624 особи із 37916 осіб). Значно менше було поляків – 0,79% (300 осіб із 37916 осіб) та росіян – 0,37% (141 особа із 37916 осіб) [табл. 2]. Таким чином, статистичні дані перепису населення 1926 р. переконливо доводять, що і в Дашівському районі українці становили абсолютну більшість, а етнічні меншини лише невелику частку від усього населення.

Порівнюючи етнічний склад Вороновицького й Дашівського районів, то варто відмітити, що загальні тенденції були однаковими. Українці становили абсолютну більшість серед населення обох районів, тоді як частка етнічних меншин була незначною.

Що ж до статистичних даних, то найбільша різниця між часткою українців та євреїв серед населення Вороновицького й Дашівського районів. Українців у Вороновицькому районі було на 6,89% більше ніж у Дашівському (93,06% проти 86,17%). Що ж до частки євреїв, то у Дашівському районі їх було на 8,27% більше ніж у Вороновицькому (12,19% проти 3,92%) [табл. 2].

Таким чином, підсумовуючи, варто відзначити чисельність населення у Вороновицькому та Дашівському районах відрізнялася несуттєво і складала майже однакову майже однакову частку серед сільського населення Вінницької округи. В етнічному складі населення тенденції в обох районах були аналогічними – українці становили абсолютну більшість, тоді як представники етнічних меншин лише незначну частку. Українців було більше серед населення Вороновицького району, а євреї серед Дашівського району. Що ж

до частки росіян та поляків, то їх частка в незначній мірі відрізнялася в досліджуваних районах. Досить перспективним є дослідження чисельності та етнічного складу населення усіх інших недосліджених районів Поділля за статистичними матеріалами перепису населення 1926 р.

Таблиця 1. Чисельність та етнічний склад сільського населення Вінницької, Могилівської та Тульчинської округ 1926 р.

№	Назва округи	Все населення	Українці		Євреї		Поляки		Росіяни	
			осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
1	Вінницька	644 286	589 198	91,44	28 137	4,36	14 560	2,25	10 071	1,56
2	Могилівська	478 908	441 881	92,26	20 104	4,19	11 910	2,48	3 786	0,79
3	Тульчинська	636 545	600 359	94,31	18 780	2,95	9 356	1,46	6 041	0,94

Таблиця 2. Чисельність та етнічний склад населення Вороновицького та Дашівських районів Вінницької округи 1926 р.

№	Назва округи	Все населення	Українці		Євреї		Поляки		Росіяни	
			осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
1	Вороновицький	38610	35933	93,06	1514	3,92	860	2,22	207	0,53
2	Дашівський	37916	32676	86,17	4624	12,19	300	0,79	141	0,37

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Всесоюзний перепис людності 1926 року, 1929, М. Т. XI, XII, XIII.
2. Історія міст і сіл Вінницької області (1932–2022 рр.) : до 90-річчя утворення Вінницької області : бібліогр. покажч. / Департамент гуманітар. політики Вінниц. обл. військ. адмін. ; Вінниц. ОУНБ ; уклад.: Н. В. Березюк, О. М. Зелена ; ред. С. В. Лавренюк ; відп. за вип. Л. Б. Сенік. Вінниця, 2022. 183 с.
3. Марочко В. Професор демографії Арсен Хоменко: «причини смерті – розстріл». *З архівів ВУЧВК–НКВД–КДБ*. 2017. №1. С.345-390.
4. Масненко Н. Етнічний склад населення окружних центрів Східного Поділля: Могилева та Тульчина (за матеріалами перепису населення 1926 р.). *Етнічна історія народів Європи*. 2024. Вип. 73. С. 94-98.
5. Масненко Н. Етнічний склад сільського та сільських рад Східного Поділля (Вінницька, Могилівська, Тульчинська округи) за матеріалами перепису населення 1926 року. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 2024. Вип. 50. С. 79-84.
6. Національний склад сільського населення України. Статистичний збірник. Харків: Урядова Друкарня, 1927. 255 с.
7. Розрахунки автора за статистичними матеріалами перепису населення 1926 року. Таблиці 1, 2.
8. Хоменко А. Національний склад людності УРСР. Харків: Вид-во ЦСУ УРСР, 1931. 144 с.

УДК 94(477.7)«18/19»

Ганна Сажнєва
(Запоріжжя, Україна)

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ МІЖ СЕЛЯНСТВОМ І ВЛАДОЮ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

У статті розглядаються особливості взаємовідносин між селянством та владою на Півдні України кінця ХІХ – початку ХХ століття. Автор розглянув сутність вищих посадових осіб селянства, їх обов'язки та функції.

Ключові слова: влада, місцеве самоврядування, селянство, Південь України, сільський староста, волосний старшина, сотенські, десятник, урядники.

The article examines the peculiarities of the relationship between the peasantry and the authorities in Southern Ukraine at the end of the 19th – beginning of the 20th century. The author considered the essence of the senior officials of the peasantry, their duties and functions.

Key words: authority, local self-governance, peasantry, southern Ukraine, village elder, volost elder, centurion, tenman, officials.

Історично склалося так, що селянство інакше ставиться до права, як явища, правопорядку, ніж мешканці міста. Городяни, мобільніші у суспільному плані і, мабуть, більш схильні до правового нігілізму, оскільки не так зв'язані морально-етичними нормами. Вони отримують більше інформації, зокрема і правової реальніше оцінюють стосунки з владою. Селянство ж, навіть незважаючи на патріархальне бажання відокремитись від політичних процесів, яке йому нав'язує місто, у більшості своїй завжди намагалося дотримуватися звичаю, традиції і діяти відповідно до них.

Вищою посадовою особою в сільському суспільстві був староста. Він обирався на сільському зборі, а його функції були різноманітні. Староста скликав і розпускав сільський схід, головував на ньому, приводив у виконання вироки; спостерігав за справним утриманням мостів, доріг, дотриманням правил будівельного і пожежного статутів; контролював збір податків і порядок відбування повинностей; вживав необхідних заходів для охорони благочестя. Староста повинен був виконувати всі вимоги місцевої поліції, судових слідчих, розпорядження земського начальника і всі постанови влади. Він міг піддавати покаранню у вигляді громадських робіт до 20 днів, штрафу на користь мирських сум до одного рубля або арешту до двох діб, і він цією владою при необхідності користувався [7, с. 98].

Посада старости, хоча й давала певні переваги, все ж не була для селян настільки бажаною. Грошового забезпечення, що виплачується суспільством, було явно недостатньо, а сумлінне виконання обов'язків вимагало багато часу і сил, нерідко на шкоду інтересам власного господарства.

Селяни, в тому числі і заможні, погоджувалися на цю посаду, тільки після тривалих вмовлянь. Таке становище не змінилося і до початку ХХ ст. У матеріалах Особливої наради про потреби сільського господарства промисловості зазначалося що причиною труднощів пошуку на селянські посади є те, що особи, на яких покладаються ці обов'язки, відриваються від власної справи, отримуючи за свою роботу недостатню винагороду [6, с. 23]. Чималу роль в цьому відіграє боязливість відповідальності, оскільки навіть за незначні упущення по службі вони можуть бути піддані штрафам і стягненням.

Істотним недоліком місцевого самоврядування був якісний склад виборних осіб, на що неодноразово зверталася увага в матеріалах ревізій як губернських, так і столичних чиновників. Визнаючи цінність цього виду джерела, зазначимо, що такі ревізії мали свою специфіку, а перевіряючи не завжди робили висновки пропорційно об'єктивній обстановці [7, с. 72].

Дійсно, пияцтво на сході було одним з пороків місцевого самоврядування, даючи противникам збереження громади ще один аргумент для висновку про її неспроможності. Не заперечуючи фактів колективних пияцтв, варто зауважити, що вирокі виносилися все ж на тверезу голову [6, с. 23].

Місцеву владу селянин вважав відповідальною перед собою, оскільки сам брав участь у її формуванні та міг впливати на її діяльність. Селяни охоче йшли на схід, на якому мали відбутися вибори старости. Не останню роль у виборі грали і особисті якості кандидата. Природним було прагнення обрати на посаду людину господарську, порядну, яка буде боротися за спільну справу. Старости, що зуміли здобути авторитет і повагу серед односельців, часом перебували на посаді не одне десятиріччя. В іншому випадку низка неурядових керівників народжувала у селян розчарування. Так, за результатами інспектування деяких сіл зазначалося, що сільські старости і волосні старшини, які майже всі без винятку неписьменні, відігравали роль другорядну. До виборів селяни були байдужі, запевняючи, що яку б хорошу людину не обрали, все одно вона на посаді зіпсується [5, с. 108].

Слід визнати і той факт, що в тих суспільствах, де влада перебувала в руках «глитаїв», вибори старости нагадували фікцію, із заздалегідь відомим результатом. Такий стан справ народжував цілком логічні настрої в селянському середовищі. Сільські та волосні збори, яким наданий вибір посадових осіб та вирішення господарських справ, втрачали в очах народу всяку довіру. Жодна справа не ведеться неупереджено, бо не буває зборів без частування горілкою зацікавленими особами. Заможні в більшості випадків мають сильний вплив на зборах. Вони завжди в змозі поставити більше вина. Селянські суспільства завжди цілком сумлінно виконують всі свої обов'язки, вчинені за домовлену кількість вина. У міру зростання селянської самосвідомості і участі у земських справах ситуація змінилася в кращу сторону [7, с. 96].

Визнаючи за обраним старостою владу над собою, особливі повноваження, дані йому сільським зібранням, селянин продовжував бачити в ньому свого «брата-сусіда», якому близькі і зрозумілі його повсякденні потреби і турботи. У сільській повсякденності часто виникали конфліктні ситуації, і старості практично щодня доводилося втручатися в суперечки для їх полюбовного рішення. Таким чином, в очах селян, староста виступав представником неформального сільського судочинства.

У той же час, при необхідності охорони громадського спокою, староста не зупинявся перед застосуванням жорстких заходів по відношенню до порушників порядку. Кожен селянин вважав старшину, старосту та інших виборних осіб рівними собі, стверджуючи, що ти сьогодні, а я завтра буду старшиною або старостою. Але при всьому при цьому не забували про те, що староста – особа посадова, він наділений владою [1, с. 12].

Складність становища сільського старости полягала в тому, що він перебував у хиткому положенні. З одного боку, будучи обраним на зібранні, він повинен був відстоювати і захищати інтереси цього товариства. Але, з іншого боку, будучи посадовою особою, він був зобов'язаний вводити в життя розпорядження і встановлення державної влади. Це іноді ставало причиною конфлікту, зокрема, при зборі податків та недоїмок [7, с. 25].

Нерідко соціальні інтереси виявлялися вище всяких посадових обов'язків. В цьому випадку старости часто займали місце ватажка і керівника сільського бунту. Особливо це наочно проявилось в гострому протистоянні з поміщиками в ході селянської революції початку ХХ ст. Своєю присутністю, а часом і активною участю вони надавали аграрним безладам якусь ілюзорну легітимність. Погроми, в очах селян, перетворювалися на акт перемоги справедливості, форму реалізації селянського вироку.

Владні повноваження старост на тлі фактичної відсутності належної матеріальної оплати їх нелегкої праці були благодатним ґрунтом для службових зловживань. Староста брав «подарунки» у селян, зацікавлених в утвердженні сходом їх клопотань, витрачав громадські гроші (рідкісний щорічний фінансовий звіт не виявляв розтрат), влаштовував

махінації із земельними наділами через підставних осіб. Але, пам'ятаючи про народне прислів'я – «бути у воді й не напиться», односельчани були, поблажливі до цих гріхів. На розтрату мирських сум посадові особи в селі дивилися легко. Рідко коли справа доходила до суду. У разі розтрати громадських сум, якщо у винного немає можливості сплатити, він просить збори, пожаліти його – і при цьому ставить горілку або інші подарунки. Відсутню суму збирають, не доводячи справу до начальства.

Іншим представником виборної сільської влади був волосний старшина. Він обирався на волосному сході і отримував з мирських сум грошове утримання у розмірі від 100 до 600 рублів. Його задачею було: збір державних повинностей, виконання рішень волосного суду, виконання розпоряджень земського начальника та інше. Джерела свідчать про те, що представники сільських товариств охоче брали участь у волосному сході, усвідомлюючи всю значимість вибору і відповідальність за прийняті рішення. Посада волосного старшини викликала у селян повагу, що проявлялося в безумовному виконанні його розпоряджень і зверненнях до нього з метою вирішення тих питань, які не знайшли своє рішення на місцевому рівні. Відношення до волосної влади відображалось в традиційних подношеннях до Різдва, Великодня, інших свят.

Як і сільські старости, волосні старшини нерідко виявлялися заручниками свого подвійного становища. Це знайшло своє підтвердження в матеріалах місцевих комітетів особливих нарад про потреби сільськогосподарської промисловості (1902-1904 рр.). Посадові особи сільського та волосного управління, перебуваючи в залежності від членів суспільства, які їх обрали, з одного боку, і підлеглі начальству, з іншого, потрапляють у безвихідне становище, підпорядковуючи двом панам [7, с. 97].

Положення подвійного становища постійно виступало джерелом невдоволення як селянського співтовариства, так і місцевої адміністрації. Наочно це протиріччя проявилось у міру зростання соціальної напруженості на селі, в ході селянського руху початку ХХ ст.

Волосний старшина в повсякденному житті був не так тісно пов'язаний з місцевими жителями, як сільський староста. При зустрічі з волосним старостою селяни знімали шапки, як свідчення визнання його положення і владних повноважень. Старшина хоча і був виборною особою, але його діяльність перебувала під невиспущим контролем земського начальника. У силу свого залежного положення, волосні старшини в більшості випадків виступали слухняним знаряддям у виконанні розпоряджень і вказівок місцевої адміністрації. Однак є факти, що в період селянського руху деякі глави волосних правлінь займали сторону селян і вступали з владою у відкритий конфлікт [3, с. 44].

Волость важко було уявити без постаті волосного писаря. Як і волосного старшину писаря вибирали на волосному сході. На нього покладалось все діловодство правління і суду. Він вів десятки книг по волосному правлінню і готував рішення волосного суду. Нерідко писар був єдиним писемним членом волосного правління, що ще більше посилювало його вагу і вплив в очах навколишнього населення. До його послуг селяни вдавалися у разі потреби зіставлення ділових паперів: скарг, прохань, закладень і т.п. За чисто формальними функціями писаря селяни швидко побачили справжнє значення писаря волості [4, с. 13]. Селяни розуміли, що від писаря залежить вирішення більшості питань, і тому прагнули всіляко показати йому свою повагу, а при необхідності задобрити його різними підношеннями.

Після скасування кріпосного права продовжувало діяти «Положення про земську поліцію» 1837 р., згідно з яким селяни повинні були призначати зі свого середовища нижчих поліцейських-десяцьких і сотенських-помічників старост і старшин і, одночасно, – наглядачів за їх роботою [9, с. 41]. Десятники і сотенські обиралися на зборах, підкорялися поліцейському уряднику, становому приставу і поліцейському управлінню. Вони спостерігали, щоб в храмі під час літургії і поза ним, під час хресних ходів, молебнів не було порушення порядку. До їхніх обов'язків входило забезпечення безпеки жителів села від злодіїв і розбійників. У разі виникнення епідемії, епізоотії вони доносили становому приставу, а при пожежі брали належних заходів для її гасіння [2, с. 68].

Функції з підтримання правопорядку в селах були покладені на урядників. У їх підпорядкуванні знаходилися сотенські і десятники, які при необхідності повинні були надавати уряднику допомогу в наведенні належного порядку. Завданням урядника було розшук втікачів, розслідування дрібних злочинів, затримання винних, а також пожежна профілактика, контроль над санітарним станом, підтримання мостів, доріг тощо [8, с. 42].

Представляючи в волостях виконавчу і частково судову владу, урядник вважався в підзвітній ділянці «господарем», хоча в чиновницькій ієрархії займав місце дуже скромне. Урядники не відрізнялися делікатністю у поводженні з селянами. Найчастіше урядники говорили з селянами грубо, начальницьким тоном, всіляко прагнучи підкреслити значимість свого становища. Виконуючи накази начальства, вони не знали жалю, на відміну від сотницьких і десятницьких, які проявляли поблажливість до своїх односельчан.

Готовність підкорятися владі поєднувалася в селянському сприйнятті з вимогами, які сільське населення висувало до її представників. Так, вважалось неприпустимим для головуючих осіб виконання обов'язків в нетверезому вигляді, упереджене ведення справи в силу знайомства або споріднення, віддача розпоряджень з метою особистої вигоди, небайдуже ставлення до жіночої статі. Зокрема, народ виказував неповагу до начальства, коли вони вели знайомство з торгівцями, шинкарями і заможними селянами і особливо, коли користувалися від них подарунками. Селяни найбільше цінували ввічливе звернення до них. При такому зверненні вони й самі бували ввічливі, і накази виконували з більшою готовністю. Але ставали наполегливими і незговірливими, коли начальник обходився з ними грубо, або коли помічали з його боку відкрите насміхання.

12 липня 1889 р. законом в російському селі був введений Інститут земських дільничних начальників. Введення органу опіки над сільським самоврядуванням відповідав об'єктивним потребам села Півдня України кінця XIX ст. – початку XX століть. Два десятиліття пореформеного розвитку виявили ряд негативних моментів в житті села. Це зростання сільської злочинності, влада нетверезих, слабкість посадових осіб сільського самоврядування і недостатньо ефективна діяльність волосних судів [2, с. 68].

Опіка земських начальників над сільськими громадами виражалася у вимогах щодо дотримання необхідних формальностей при складанні вироку і перевірці правильності прийнятих ним рішень. Адміністративні функції земських начальників були дуже різноманітні і охоплювали собою рішення практично всіх нагальних проблем селянського побуту. Нерідко земським начальникам доводилося вирішувати питання, які прямо не входили в коло їхніх обов'язків. Ставлення до земського начальника у селян формувалося на основі його дій і розпоряджень, а також манери його поведінки. Земський начальник намагався тримати себе так, щоб його боялися. Але так, як він в той же час вважав себе помічником селян, то і допускав їх до себе вільно. При приїзді на збір земського начальника селяни зустрічали його, знявши шапки, вели себе тихо і мирно. Всі накази земського начальника виконувалися беззаперечно, так як селяни бачили в ньому особу, уповноважену монархом. Йти проти начальства і виказувати йому неповагу вважалось в селі не тільки злочином, але й великим гріхом [7, с. 79].

Земський начальник виступав для селян і нижчою судовою інстанцією. У віданні земських начальників знаходилися цивільні справи за позовами майнового характеру на суму до 500 р., а також позови за договорами та зобов'язаннями, про особисті образи і безчестя, про відновлення порушеного володіння. У сфері кримінального провадження земським начальникам були підсудні проступки, передбачені в Статуті про покарання, що накладаються суддями. Значний контингент земських начальників складався з колишніх суддів, досить знайомих з законом і судовою практикою. справи, що підлягають веденню земського начальника по більшій частини були прості, і для їх правильного вирішення були важливі не стільки спеціальні юридичні пізнання, скільки здоровий глузд і близьке знайомство з життєвою обстановкою навколишнього середовища [8, с. 59].

Правосвідомість селянства Південної України в умовах капіталізації суспільства на межі XIX-XX ст. являла собою досить складне поєднання традиційних уявлень про справедливість, звичаєве право та спроб досягнути нові реалії соціально-економічного та політичного життя. Найважливішими причинами суперечливого, часто негативного ставлення селянства до системи права, яка насаджувалася імперією були недосконалість самого законодавства, норми якого часто не відповідали правовим уявленням та звичаям селян, слабкий рівень освіти, слабка поінформованість, а відповідно й низький рівень правової культури, непослідовна правова політика як самої держави, так і російської православної церкви.

Водночас, на Півдні України в означений період починає складатися якісно нове розуміння селянством ролі права. Разом із певним негативом стосовно політики держави та права, капіталізація села в Південній Україні, швидше за інші регіони, дала можливість (часто навіть всупереч державній політиці) подолати общинні правові стереотипи стосовно ідеї права приватної власності на землю та його реалізації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар В. Повсякденне життя селянства Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX ст. : до історіографії питання. *Краєзнавство*. 2010. №3. С. 10–18.
2. Котляр Ю. В. Трансформації в психолого-ментальному світосприйнятті селянства Півдня України (перша третина XX ст.). *Наукові праці Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Сер. : Історичні науки. 2008. Т. 88, Вип. 75. С. 67–70.
3. Лугова О. І. Розміщення селян-переселенців на Півдні України в 60-80 рр. XIX ст. Історико-географічне вивчення природних та соціально-економічних процесів на Україні : 36 наук. праць / АН УРСР. Ін-т історії. Київ : Наук. думка, 1988. С. 42–48.
4. Портнова Т. Вихідці з села у великому промисловому місті : на матеріалах Катеринослава кінця XIX – початку XX ст. *Серія онлайн публікацій Центру міської історії Центрально-Східної Європи*. Серія 8. Львів, вересень 2010. 19 с.
5. Приймак О. М. Південноукраїнське чиновництво та селянство в регіональному комунікативному полі кін. XIX – поч. XX століть. *Гуманітарний журнал*. 2011. № 1-2. С. 108–114.
6. Присяжнюк Ю. П. Ментальність українського селянства в умовах капіталістичної трансформації суспільства (друга половина XIX-початок XX ст.). *Український історичний журнал*. 1999. № 3. С. 23–33.
7. Реєнт О. П. Соціальне життя села в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. / Історія українського селянства : Нариси в 2-х т. / НАН України ; Інститут історії України / В.А. Смолій (відп. ред.). Київ : Наук. думка, 2006. Т. 1. 632 с.
8. Турченко Ф.Г. Південна Україна : модернізація, світова війна, революція (кінець XIX століття – 1921 рік): історичні нариси. Київ : Генеза, 2003. 304 с.
9. Чикаленко Є. Х. Щоденник (1907-1917). У 2 т. Київ : Темпора, 2004. Т. 1. 428 с.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор Константінова В. М.

КИТАЙСЬКЕ ЕКОНОМІЧНЕ ДИВО: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ВИКЛИКИ

У статті розглянуто питання економічного зростання в Китайській Народній Республіці. Розкрито сутність китайської економіки, що базується на високому рівні її економічного розвитку. На основі проведеного аналізу наведено роль Китаю на світовому ринку та зроблено спробу дати відповідь на питання чому КНР є лідером у показниках економічного зростання в світі. Відзначено позитивні та негативні сторони китайського економічного зростання. Досліджено історію китайської економіки, зміну позиції Китаю в світовій економіці в II половині XX – на початку XXI століття.

Ключові слова: китайське економічне диво, економічне зростання, економіка, економічні інвестиції, конкуренція, попит, приватна власність.

The article looks at the nutrition of the economic growth of the People's Republic of China. The essence of the Chinese economy is revealed, which is based on a high level of economic development. Based on the analysis, the role of China in the light market was determined and a test was made to confirm the nutritional status of why China is leading in terms of economic growth in the world. The positive and negative sides of Chinese economic growth are identified. The history of the Chinese economy, the change in China's position in the world economy in the second half of the 20th century – the beginning of the 21st century are followed.

Key words: Chinese economic miracle, economic growth, economy, economic investment, competition, power, private power.

Однією з головних подій світової історії кінця XX століття стали неймовірні економічні успіхи Китаю, реформи, що проводились були спрямовані на підвищення рівня життя населення та формування нового суспільства. Головними підставами для економічного розвитку Китаю були: збільшення чисельності населення країни та підвищення його рівня життя.

Успішний розвиток китайської економіки став можливим завдяки переходу до соціалістичного ринкового способу господарювання при збереженні центральної ролі держави та традиційного устрою, а також трудовим ресурсам.

Успіхи китайської економіки можна пояснити такими факторами:

- провідною роллю держави в економіці, що сприяло формуванню ринку;
- виникненню конкуренції та приватної власності;
- трудовими ресурсами, при постійному вдосконаленні якості трудового процесу та збереженні невисокої заробітної плати;
- високою часткою заощаджень та інвестицій, в тому числі й іноземних, у різні галузі промисловості;
- орієнтованою на експорт моделлю розвитку;
- вигідним територіальним розташуванням Китаю;
- особливостями китайської культури та національного характеру.

Значний успіх в економічному зростанні Китаю ґрунтується на змішаній економіці, яка включала обмежений капіталізм у рамках командної економіки.

Будь-яке економічне зростання має як негативні, так і позитивні сторони, але успіх Китаю – це перший в історії приклад такого швидкого зростання. Зростання ВВП, заробітної плати, поліпшення інфраструктури та економічна незалежність є очевидними перевагами економічного зростання. Крім того, економічне зростання в Китаї призвело до скорочення бідності, на 2024 рік частка незаможного населення становить 3,6%. Так, як

люди стають заможнішими, то вони є більш платоспроможними і в них є можливість більше купувати товарів. Тож в зв'язку з потребою більшої кількості товарів виникає висока конкуренція, компанії намагатимуться продавати на внутрішньому ринку, найбільшому у світі, та адаптувати свою продукцію під уподобання китайського населення [2, с. 108].

Після програних Опіумних війн Китай перебував у скрутному економічному становищі і керівництво було змушене підписати договори про відкриття портів в країні для іноземної торгівлі та фіксації мита. На початку XX століття відбулися політичні зміни, усунення імператора від влади та прихід до влади лідера консервативної політичної партії. Але проведені новою владою реформи не принесли Китаю значних змін в економіці, ВВП залишався на рівні початку XIX століття, хоча в цей же час у західних країнах спостерігалось його значне зростання.

У середині століття до влади прийшли комуністи на чолі з Мао Цзедуном. Перші два десятиліття після заснування Китайської Народної Республіки ознаменувалися періодом істотного зростання ВВП на душу населення, що призвело до різких змін. Успіх першої п'ятирічки, розвиток індустріалізації країни.

Але комуністичні економічні експерименти створили в Китаї економічну кризу та масовий голод. Таким чином, до початку економічних реформ та лібералізації торгівлі Китай проводив політику, яка, незважаючи на деяке загальне зростання добробуту, тримала економіку в застійному стані, в стані тотального контролю, відносно ізольованої від світової економіки.

У 1979 р., після смерті Мао Цзедун, Ден Сяопіном було проголошено «Політику реформ і відкритості», яка мала на меті модернізацію країни та перехід до соціалізму з китайською специфікою. Вона передбачала відкриття китайської економіки для зовнішнього світу та запровадження ринкових механізмів. Вже на першому її етапі було досягнуто високого зростання, яке забезпечувалося за рахунок розвитку сільського господарства.

Урядом заохочувався широкомасштабний розвиток дрібнотоварного та ремісничого виробництва. Внаслідок цього в країні з'явилося безліч невеликих і технічно відсталих підприємств. Через розвиток кустарної промисловості відбулося розосередження ресурсів, що спричинило нестабільну модель виробництва, низьке використання виробничих потужностей, дефіцит енергетичних, сировинних та водних ресурсів.

З початком XXI століття після вступу Китаю до Світової організації торгівлі створюються сприятливі умови для реалізації нової стратегії вивезення капіталу за кордон. Участь у світовій конкуренції стала поштовхом для промислових підприємств країни, що призвело до значного прогресу. Зростання ВВП дозволило Китаю вивести приблизно 800 мільйонів людей зі стану повної бідності [2, с. 122].

Китай, в умовах сьогодення, являється світовим економічним лідером. Він є найбільшим у світі виробником алюмінію та сталі. Китай максимально використовує свої природні ресурси та промислові товари для сталого розвитку. Тому китайські технологічні компанії стали лідерами світового ринку. Все це завдяки тому, що КНР ставить акценти на інвестиції в інноваціях.

Але основною проблемою є відсутність стійкості. Державний борг щодо ВВП збільшився до 280%. Він включає борги уряду, корпорацій і споживачів. Високі темпи виробництва товарів призвели до забруднення навколишнього середовища, продовольчої небезпеки та інфляції [1, с. 44].

У 2000-х роках майже 70% населення мешкає в містах, хоча у 1980-х роках у містах проживало лише 20%. Сучасна влада Китаю не надає пільги людям, що переїхали з сіл до міста, щоб працювати. Внаслідок чого такі сім'ї змушені економити. До того ж відсоткові ставки дуже низькі, тому ці сім'ї не отримують великої віддачі від своїх заощаджень [1, с. 82]. В результаті вони не можуть собі дозволити витратити кошти на певні блага. Це утримує внутрішній попит на низькому рівні та уповільнює зростання. І, в свою чергу, привід до того, що з'являється величезний розрив між виробництвом і споживанням.

Виробляються товари, які орієнтовані на попит, створюється негативна додана вартість. Отже, відбувається штучне завищення показника ВВП. У майбутньому, коли пропозиція почне орієнтуватися на попит, всі підприємства, які створили негативну додаткову вартість, почнуть скорочуватися, закриватися, люди втрачатимуть роботу. Створиться зворотний ефект, це ще більше зменшить внутрішній попит [1, с. 67]. Більше того, китайський уряд штучно обмежує прибутки своїх громадян, а отримані гроші інвестує. Дана модель зростання є екстенсивною, вона можлива лише в тоталітарній державі в якій обмежуються наявні доходи громадян, тобто в такій державі, де в першу чергу враховуються інтереси держави, а не її громадян.

Великою проблемою Китаю в XXI столітті є високе забруднення довкілля. Екологічна ситуація в Китаї зараз перебуває на межі катастрофи. Країні доводиться вирішувати проблеми економічного зростання в умовах дефіциту природних ресурсів і складної екологічної ситуації, яка з кожним роком погіршується.

Також існує безліч прогнозів щодо подальшого розвитку економіки Китаю. Фахівці виділяють дві групи: оптимістичну та песимістичну. Оптимістичний прогноз полягає в тому, що Китай здатний одночасно поєднувати індустріалізацію та розвиток основних галузей із розвитком науково-технічного прогресу. До 2030 р. прогнозується випередити США за рівнем ВВП, підвищивши ВВП до 62 трлн юанів, а вже до 2050 р. збільшити виробництво до 153 трлн. юанів.

У свою чергу, песимістичні прогнози говорять про те, що Китай не демонструватиме вражаюче зростання в майбутньому, а навпаки почнеться деякий його спад згідно таких чинників, як курс долара до юаня та зниження ВВП в країні.

Таким чином, підйом економіки Китаю забезпечувався вдалим поєднанням багатьох зовнішніх і внутрішніх факторів. Різкий стрибок та орієнтація на глобальне виробництво допомогли країні досягти успіху. Реформи 90-х років XX століття характеризуються швидкими темпами зростанням економічної потужності КНР, покращенням добробуту населення країни, а також зміцненням місця держави на міжнародній арені. За рахунок підтримки іноземних інвестицій, на ранніх етапах, Китай перетворився на інвестора. Незважаючи на швидкі темпи економічного зростання, Китай зіткнувся з новими проблемами, характерними для всіх країн, що розвиваються. Бурхливий розвиток КНР потягнув за собою серйозні екологічні, економічні та політичні наслідки: починаючи із забруднення навколишнього середовища до відставання певних регіонів від загальних темпів розвитку країни. Вирішення визначених проблем передбачає здійснення низки заходів, ініційованих китайським урядом в найближчий час: переорієнтація зовнішньої торгівлі на країни, що розвиваються, реформи на ринку інвестицій, впровадження сучасних технологій «зелена економіка», реформування ринку нерухомості, створення нових органів контролю, оновлення екологічного законодавства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Геєць В. Перспективи Китаю в науково-дослідних програмах. Київ: Академ-Пресс, 2019. 340 с.
2. Хоміддінова Н. Китайське економічне диво. Економічне зростання Китаю в сучасних умовах. Харків, 2024. 298 с.

МИСТЕЦТВО / ИСКУССТВО

УДК 929:75Горська

Катерина Лобас
(Київ, Україна)

АЛЛА ГОРСЬКА: МИСТЕЦТВО ЯК ЗБРОЯ У БОРОТЬБІ ЗА СВОБОДУ

У статті досліджено життя та творчість Алли Горської як приклад опору тоталітаризму. Здійснено аналіз її мистецьких творів та громадської діяльності як форми утвердження української ідентичності. Визначено паралелі між її історичною боротьбою та сучасною російсько-українською війною. Доведено, що позиція художниці залишається сьогодні джерелом натхнення для захисту свободи України.

Ключові слова: Алла Горська, тоталітаризм, шістдесятники, національна ідентичність, культурний фронт.

The Alla Horska's life and work of as an example of resistance to totalitarianism are studied in the article. Her artistic works and public activities as a form of affirmation of Ukrainian identity are analyzed. Parallels between her historical struggle and the modern Russian-Ukrainian war are determined. Prove that the artist's position remains a source of inspiration for the defense of Ukraine's freedom today.

Keywords: Alla Horska, totalitarianism, sixties, national identity, cultural front.

У визвольній боротьбі народу, коли над усе постають цінності незалежності, суверенітету та національної ідентичності, особливого значення набувають постаті, які своїм життям і творчістю завчасно закладали міцний фундамент цих подій. Однією з таких ключових фігур в українській історії XX століття безумовно є Алла Горська (1929–1970) – видатна художниця-монументаліст, дисидентка, громадська діячка, чиє ім'я стало символом незламного духу, мужності та віри в перемогу свободи над тиранією. Її коротке, але надзвичайно насичене життя, творчість та громадська позиція були цілісним і послідовним актом опору тоталітарному радянському режиму, що намагався знищити усе індивідуальне та національне.

Сьогодні, в умовах повномасштабної російсько-української війни, актуальність особистості та творчої спадщини Алли Горської, важко переоцінити. Вона постає не лише як історичний герой, але і як натхненний орієнтир для сучасного покоління українських митців, волонтерів, військових та всіх, хто своєю працею, життям і волею відстоює право України на існування. Її принцип – боротися за свободу одночасно і в творчості, і в житті – став заповітом для тих, хто сьогодні творить історію своєї країни на полях боїв, у культурному просторі та в інформаційному полі.

Мета цієї роботи – на прикладі життя і творчості Алли Горської показати протидію людини системі тоталітаризму та провести паралелі між епохою художниці і сучасністю, продемонструвати, що її спадщина є «живим» джерелом натхнення для боротьби сьогодні.

Алла Горська була визнаною майстринею монументального живопису, яка формально входила до системи спілок художників УРСР. Однак її мистецтво сміливо виходило за тісні рамки принципів соціалістичного реалізму, на який радянська влада покладалася як на потужний інструмент пропаганди. Аллі Горській вдалося знайти унікальний спосіб використовувати мистецтво для просування ідей. Вона наповнювала свої твори національним, філософським і гуманістичним змістом, роблячи їх засобом непокори та духовного супротиву.

Яскравим прикладом такого підходу є її найвідоміша робота – вітраж «Шевченко. Мати», створений у 1964 р. у співавторстві з Галиною Севрук, Опанасом Заливахою,

Галиною Семикіною і Галиною Зубченко для красномовного місця – головного корпусу Київського національного університету імені Тараса Шевченка (рис. 1). Цей твір став справжнім художнім маніфестом. Зображення поета, в оточенні символічних фігур Матері та селянки, що тримає козака з перебитими руками, було глибоко метафоричним. Воно говорило про страждання, силу духу, незнищенність національної ідеї та безперервність культурної традиції, яку радянська влада намагалася перервати та русифікувати. Для уважного глядача це було не ілюстрацією до біографії Шевченка, а потужним антирадянським висловом. Недарма цей вітраж, як і багато інших її робіт, згодом був знищений владою [2].

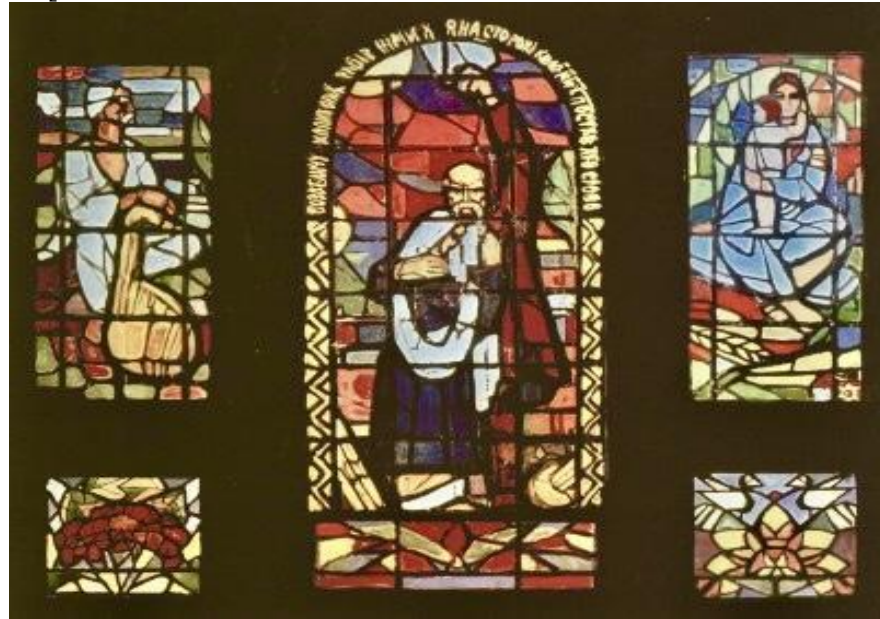

Рис. 1. Ескіз вітражу «Шевченко. Мати» для Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка, 1964 р.

Ще однією цікавою і водночас показовою роботою Алли Горської є мозаїка «Прапор Перемоги», створена у 1968 р. (рис. 2). У цьому творі Алла Горська зі співавторами-шістдесятниками втілили антигероїчний образ: солдат безсилий, кволий, а прапор немає радянських символів. Так автори передали ідею справжньої ціни перемоги у Другій світовій війні.

Рис. 2. Ескіз «Прапор Перемоги» для мозаїки в Краснодарі (спільно з Віктором Смирновим і Віктором Зарецьким), 1968 р.

Також заслуговує на увагу мозаїка «Вогняна квітка» (1969): у техніці її виконання ми спостерігаємо риси українського бароко (рис. 3). Ця робота втілює поєднання авангардні традиції і народного мистецтва. Абстрактна форма квітки-соняшника є втіленням енергії, сили, життя.

Рис. 3. «Вогняна квітка» (спільно з Галиною Зубченко та Віктором Зарецьким). 1969 р.

Для Алли Горської бути художницею означало набагато більше, ніж володіти технікою малювання. Це означало нести повну відповідальність перед суспільством, бути його голосом і совістю. Кожен її твір, від монументальних панно до графічних робіт, був ретельно продуманим актом самовиявлення народу, що бореться за право на власну історію та мову. В умовах, коли відкритий політичний протест був неможливим, саме мистецтво стало для неї та її однодумців тихою, але надзвичайно сильною зброєю на ідеологічному фронті.

Однак Алла Горська не обмежувалася лише «тихим» опором через творчість. Її громадська та політична діяльність була природним продовженням художніх принципів. Мисткиня була однією з ключових фігур руху шістдесятників – покоління української інтелігенції, що відважилося відкрито висувати вимоги культурного відродження та прав людини.

Діяльність Алли Горської була багатогранною, помноженою на надзвичайну рішучість та активність. Подорожуючи з поетом Василям Симоненком до місця Масових поховань жертв сталінських репресій тут у Биківні, вона, як описано в Щоденникових записах, фіксувала жахливі знахідки – «мертву землю», що витискала на поверхню людські рештки. Це був акт громадянської непокори, спрямований на збереження історичної пам'яті [4].

Художниця була активною учасницею Клубу творчої молоді «Сучасник» у Києві, який став унікальним островом вільного мислення, дискусій та пошуку нових мистецьких ідей. Там обговорювали те, що було під забороною: творчість «розстріляного відродження», сучасне західне мистецтво, справжню, не спотворену історію України. Члени клубу піднімали питання які суперечили поглядом радянської влади, що не могло не привернути увагу КДБ [3].

Апогеєм громадського спротиву Алли Горської стала участь у підписанні та поширенні «Листа-протесту 139» – колективного звернення української інтелігенції на захист арештованого режисера Леся Танюка (рис. 4) [3].

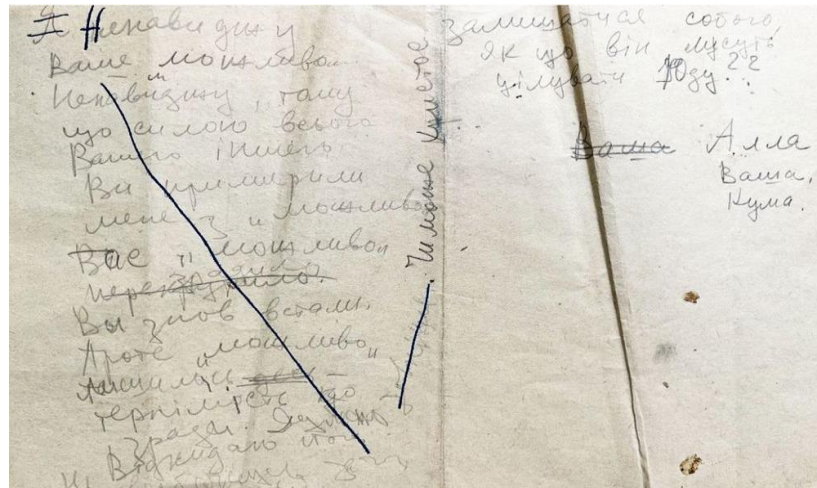

Рис. 4. Чернетка листа Алли Горської. Національний музей історії України.

Підписавши цей лист, художниця та інші «підписанти», свідомо йшли на ризик, відкрито кидаючи виклик каральній системі. Це вже був не прихований опір через символи в мистецтві, а пряма політична акція. Для Алли Олександрівни не існувало поділу на «митця» та «громадянина»; це була єдина, цілісна позиція людини, яка не може мовчати перед обличчям несправедливості.

Життя Алли Горської трагічно обірвалося 28 листопада 1970 р. в м. Васильків під Києвом за не до кінця з'ясованих обставин. Офіційна версія говорила про побутове вбивство, однак для всієї української інтелігенції та правозахисного руху було очевидно, що це було політичне вбивство, інсценоване КДБ. Її смерть розкрила справжню, зв'язану з суттю тоталітарного режиму, який не зупинявся ні перед чим для усунення незручних і небезпечних для нього людей. Загибель художниці не зупинила рух опору, навпаки – вона перетворила її з дисидентки на мученицю, вічний символ ціни, яку доводиться платити за свободу. Ця трагедія показала, що боротьба за ідеали ведеться не на життя, а на смерть, і що режим готовий фізично знищувати найяскравіших та найталановитіших. Пам'ять про неї стала об'єднуючим фактором для всіх, хто продовжив боротьбу.

Повномасштабна російська агресія проти України, що триває з 2014 р. та посилюється у лютому 2022-го, є логічним продовженням тієї самої боротьби, яку вела Алла Горська. Це війна не просто за території, а за право України існувати, розвивати свою мову, культуру та ідентичність, бути частиною вільного світу. У цьому контексті творча спадщина художниці набуває нового, сильне звучання і безперервно живить дух опору.

По-перше, вона є потужним джерелом натхнення для сучасних українських митців. Сьогодні, як і за часів Алли Горської, мистецтво знову стало фронтом. Художники створюють патріотичні плакати та сатиричні карикатури на ворога, музиканти пишуть пісні, які звучать на передовій, письменники документують жах війни. Всі вони – спадкоємці ідеї мисткині, що пензель, слово, нота – це така сама зброя, як і автомат. Вони ведуть інформаційну війну, підтримують бойовий дух і розповідають світові правду про війну.

По-друге, її життя навчає, що боротьба за свободу ведеться одночасно в усіх сферах: як у творчості, так і в прямій громадській діяльності. Сучасні українські митці не лише творять: вони волонтерять, збирають кошти на армію, проводять майстер-класи для дітей-ВПО, організовують благодійні аукціони. Це пряме продовження принципу Алли Горської про єдність слова і діла. Як вона поєднувала створення вітражів з поїздками по селах для фіксації злочинів режиму, так і сьогоднішні діячі культури поєднують творчість з безпосередньою допомогою у перемозі.

По-третє, історія знищення її робіт радянською владою жахливо перегукується з руйнуванням російськими окупантами українських музеїв, театрів (як у Маріуполі), бібліотек та храмів (рис. 5) [1].

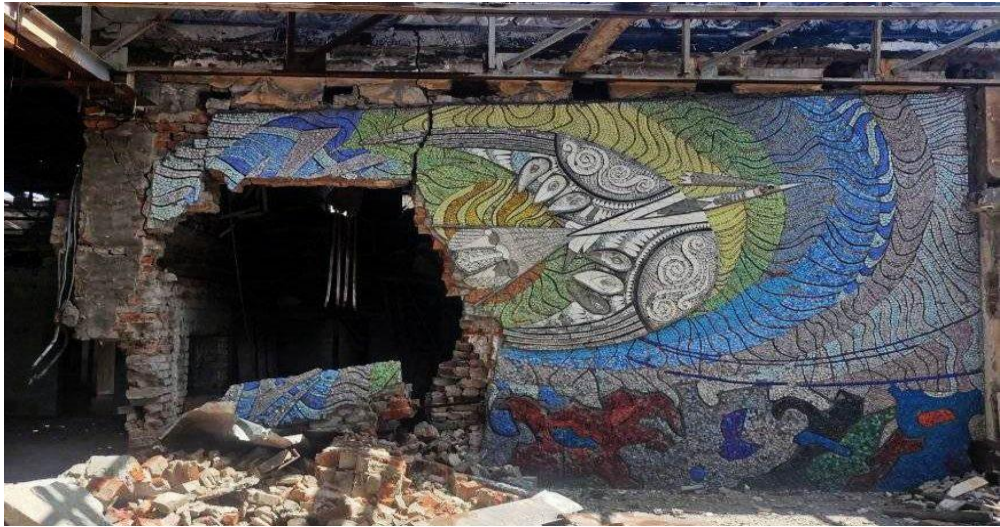

Рис. 5. Мозаїка «Боривітер» зруйнована від ворожих обстрілів.

Фото: Іван Станіславський

Це та сама політика культурного геноциду, спрямована на стирання української ідентичності. Але як не вдалося знищити ідеї, втілені Аллою Горською у вітражі «Шевченко. Мати», так не вдасться знищити українську культуру сьогодні. Кожен зруйнований пам'ятник відроджується в цифровому просторі, кожна втрачена картина – в пам'яті мільйонів. Культура лише стає сильнішою, перетворюючись на ще більш потужний символ опору, як і сама постать художниці. Алла Горська залишила по собі не лише колекцію мистецьких творів, але й незламний приклад того, як можна і треба протистояти тиранії всіма доступними засобами. Її життя стало полотном, на якому вона відтворила ідеали свободи, мужності та відповідальності інтелігенції перед своїм народом. В умовах сучасної війни її творчий доробок та громадська діяльність перестали бути лише історичною спадщиною і перетворилася на активний чинник натхнення та боротьби. Вона нагадує, що протистояння за культурну ідентичність – це та сама оборона країни, що митець – це солдат на культурному фронті, а право на власне мистецтво, мову та історію – те, за що варто боротися до кінця.

Життя та творчість Алли Горської є прикладом для нащадків і закликає сучасне покоління не тільки пам'ятати, але й діяти, поєднуючи творчу енергію з громадянською мужністю, щоб разом здобути перемогу, про яку вона так мріяла.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Асадчева Т. Окупанти знищили унікальні мозаїчні панно Алли Горської у Маріуполі. *Вечірній Київ* : офіц. сайт газети. 23 липня 2022 р. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/69306/> (дата звернення: 20.08.2025).
2. Вітраж “Шевченко. Мати”, 1964 (м. Київ). *Каталог Українського Мистецтва*. URL: <https://artkum.com.ua/forum/viewtopic.php?t=795> (дата звернення: 19.08.2025).
3. Голдованська О. 95 років тому народилася Алла Горська. *Національний музей історії України* : офіц. сайт. URL: <https://nmiu.org/posts/274?historyDay> (дата звернення 21.08.2025).
4. Танюк Л. З Аллою Горською і Василем Симоненком у Биківні. *Василь Симоненко* : електронний ресурс. URL : <https://vasylsymonenko.org/statti/l-tanyuk-z-alloyu-gorskoyu-vasylem-symonenkom-u-bykivni/> (дата звернення 19.08.2025).

ПЕДАГОГІКА / ПЕДАГОГИКА

УДК 372.881.111.1

Умида Закирова
(Ташкент, Узбекистан)

ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Особое внимание уделяется науке в период быстрого развития. В связи с этим одним из наиболее актуальных вопросов является преподавание важных предметов с помощью передовых педагогических технологий. В данной статье предоставлена информация о реформах в сфере образования в нашей стране. Также обсуждаются эффективные современные педагогические технологии, используемые при изучении иностранных языков в сфере образования. Также проанализированы некоторые интерактивные методы, которые на протяжении многих лет используются на практике и считаются эффективными.

Ключевые слова: педагогические технологии, интерактивные методы, эффективные игры, качество урока, актуальные проблемы, современный спрос, образовательный процесс.

Particular attention is paid to science during a period of rapid development. In this regard, one of the most pressing issues is the teaching of important subjects using advanced pedagogical technologies. This article provides information about reforms in the field of education in our country. Effective modern pedagogical technologies were used in the study of foreign languages in the field of education are also discussed. Some interactive methods that have been used in practice for many years and considered to be effective since they have been analyzed.

Keywords: pedagogical technologies, interactive methods, effective games, lesson quality, current problems, modern demand, educational process.

В последние годы происходит повышение качества и эффективности иностранных языков и системы образования в стране, формирование современных знаний и навыков у молодежи, тесное сотрудничество и интеграция образовательных систем и сферы науки, целостность и непрерывность образования. Наверняка вы много раз слышали, что в настоящее время иностранные языки играют важную роль в жизни каждого человека. На сегодняшний день языки изучают как ученики и студенты, так и взрослые люди, которые уже имея определённые позиции, квалификации и профессии.

Но вопрос почему изучение иностранных языков стало быстро развиваться и распространяться в обществе?

Основные причины для изучения могут быть не только личными, но и профессиональными. Все больше людей хотят работать за рубежом или же иметь престижные профессии и позиции, такие как переводчик, стюардесса, менеджер, юрист, журналист. Многие родители рано задумываются о том, какие возможности для дальнейшего развития может иметь их ребенок, как он может реализоваться в будущем и достичь высокопоставленных целей в жизни.

На сегодняшний день существует множество методов, благодаря которым процесс познания обучающего языка может стать более эффективным, продуктивным. В целом, все методики изучения иностранного языка для обучающихся основаны на 5 главных принципах [6, с. 46-48].

1. Принцип естественности, непринужденности. Для того, чтобы человек прогрессировал быстрее, необходимо, чтобы процесс усвоения новой информации происходил в комфортной для самого человека обстановке.

2. Принцип последовательности или очередности. Безусловно, начинать нужно с азов, то есть дать обучающему базу, основные правила. Уделять равное внимание нужно всем аспектам одновременно: грамматике, разговорной практике, чтению.

3. Принцип интересности – один из самых важных принципов в изучении языка. Что же важнее всего в каждой методике? Конечно, интерес обучающего! Необходимо пробудить у него интерес к языку, к его культуре, народу. В противном случае, у обучающего сформируется стереотип, что любой другой язык – это скучно, нудно и трудно. Следовательно, это приведет к бессмысленной работе педагогов. Сперва нужно мотивировать обучающего, что если он правильно будет изучать языки, обратит внимание не просто, а правильно и полностью будет владеть языком, то тогда он сможет стать востребованным и развитым специалистом в обществе и т.д.

4. Принцип настойчивости. Несомненно, когда обучающий сталкивается с проблемой и хочет сдать, именно в таких ситуациях необходимо проявить жесткость и контроль.

Интеграция английского языка в учебную работу дошкольных образовательных учреждений осуществляется в наиболее привычных для детей формах игровой деятельности: дидактических играх, играх-драматизациях, музыкальных подвижных играх, изобразительной деятельности и др. При планировании содержания урока в дошкольном образовательном учреждении важно исходить из условий фактического использования детьми иностранного языка. Большую роль в этом играют межпредметные связи, обеспечивающие перенос знаний, умений и навыков из других учебных предметов на иностранный язык и наоборот. Это элементы математики, знания об окружающем мире, труд, музыка, география, физкультура. Изучая иностранный язык, дети не получают принципиально новых знаний об окружающем мире [3, с. 254-256]. Например, если ребенок умеет считать только до 10 на родном языке, то его не просят начинать считать дальше 10 на втором языке. Разработка новой знаковой системы осуществляется на основе уже сформировавшейся системы знаний, идей и умений. Введение слов, структур и понятий на иностранном языке не должно предшествовать пониманию их ребенком на родном языке. Естественно, что в процессе изучения иностранного языка имеющиеся знания расширяются и углубляются, происходит дальнейшее интеллектуальное развитие детей.

Признаться, обучение в учебных заведениях учащихся иностранным языкам является весьма сложным процессом для педагогов и важно не только знания и сертификаты, а умение передать, заинтересовать обучающихся и поддержать когда они совершают ошибки [4, с. 55].

Есть также специальные игры и интерактивные методы, чтобы учащиеся быстро и познавательно освоили урок (в частности относится к иностранным языкам):

Первый метод – «Угадай кто я». В этой игре один ученик выходит в центр класса, учитель готовит специальные карточки с персонажами знаменитых мультфильмов или актёров и даже неодушевленных предметов, чтобы всем было ясно о ком или о чём идёт речь. Учитель показывает карту всем учащимся, но сам ученик, который вышел в центр, не смотрит на свою карточку и таким образом он должен задавать вопросы на английском или на другом иностранном языке, которые они учат.

И следовательно, ученики отвечают только на вопрос с ответами да или нет. Например:

– Am I alive?

– Yes

– Am I an animal?

– No!

– Do I have legs and arms?

– Yess!

И так далее...

Второй метод – «Questionaree» («Опросник»). В этом опроснике учитель должен подготовить в первом варианте карточек вопросы, а на втором ответы. У всех вопросов

должны быть совпадающие ответы. Когда учитель начнет раздавать вопросы, ученики первого варианта должны встать вкруг, а ученики, получившие второй вариант, встают во внутрь круга. Вот и в этом и изюминка этой игры, ученик стоя напротив другого ученика начнёт задавать свои вопросы, другой же, внутри круга ученик, отвечает по своей карточке. Если вопрос к ответу не подходит, то они продолжают передвигаться вперед и меняются с другим учеником внутри круга. Например:

1 вариант: (на приёме у врача) – На что вы жалуетесь или где у вас болит?

2 вариант: – Я хочу кусочек сыра с лимоном.

Следовательно, они не подходят друг другу и круг продолжается.

Или если вопрос и ответ совпадет, то собеседники продолжают свой диалог таким образом:

1 вариант: – Добрый день, как мама, Салим?

2 вариант: – Здравствуй, маме лучше, она ушла в горы.

1 вариант: – Вот здорово! Как же хочется в горы с ней.

В этом случае, ученики, у которых совпали ответы к вопросам, должны покинуть круг, а остальные продолжают беседовать пока не найдут своего истинного собеседника.

Третий метод – «Снеговик». В этом методе ученики не только развивают свой второй язык, но и учатся как совместно работать с одноклассниками. Учитель берёт бумагу и лепит из него снежок, сидя на своём месте он говорит одно слово на иностранном языке и передает снежок первому ученику. Тот должен придумать и добавить к этому слову подходящее определение или действие, создав словосочетание. А потом это словосочетание, в виде снежка, передается к следующему ученику для дальнейшей обработки. Очередной ученик продолжает развивать мысль и придумывать что-то подходящее. Таким образом, игра продолжается, пока не составит полное предложение. Например:

Учитель – People

Ученик 1 – don't

Ученик 2 – sleep

Ученик 3 – with

Ученик 4 – open

Ученик 5 – eyes.

Как видно из примера получилось полное предложение в виде: «*People don't sleep with open eyes*». Эта игра помогает ученикам мыслить и говорить лучше на иностранном языке.

Таким образом вышеперечисленные принципы и методы доказали свою эффективность во время обучения иностранных языков в учебных заведениях. Для развития этого процесса ведется системная работа. В то же время современное состояние отечественной системы образования заключается в ее модернизации с учетом требований времени, воспитании из молодежи высокообразованных, физически и духовно здоровых людей, укреплении авторитета руководителей и педагогов. Увеличение образовательных учреждений требует осуществления последовательных мер по созданию необходимых условий для их эффективной работы.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Словарь методических терминов. Сб., 1999.
2. Белкин А. С. Основы возрастной педагогики. М.: Академия, 2000.
3. Елагова Е.В. Игровые технологии как метод интенсификации обучения иностранному языку. 2003. С. 55.
4. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. СПб.: Питер, 2000.
5. Казмирова С. Н. Игровая форма в преподавании иностранного языка. *Филология и лингвистика*. 2017. №1. С. 46-48.
6. Синякова А. Д. Методики обучения дошкольников иностранным языкам. *Молодой ученый*. 2021. № 12. С. 254-256.

УДК 378.4:379.8-053.5]:37.013.42

Валентина Матіяш
(Тернопіль, Україна)

ВІДПОЧИНКОВИЙ ТАБІР ДЛЯ ШКОЛЯРІВ ПРИ ПЕДАГОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ЯК НОВЕ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНЕ ЯВИЩЕ

У статті розглядаються особливості нового типу літнього закладу для дітей – відпочинкового табору для школярів при педагогічному університеті.

Визначено зміст та напрями його роботи.

Ключові слова: літній оздоровчий заклад, відпочинок, відпочинковий табір при педагогічному університеті для школярів, функції, напрями.

The article examines the features of a new type of summer facility for children – a recreation camp for schoolchildren at the pedagogical university.

The content and directions of its work are determined.

Keywords: summer health facility, recreation, recreation camp at the pedagogical university for schoolchildren, functions, directions.

Концепція державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” посилює соціальні і політичні завдання в аспекті охорони дитинства, реалізації відповідних державних програм, “забезпечення доступного якісного відпочинку для всіх категорій дітей, включаючи дітей з особливими освітніми потребами та тих, хто постраждав від збройної агресії” [2].

Не зважаючи на важкі соціально-політичні умови, дитячі оздоровчі заклади надають послуги з оздоровлення школярів тобто здійснюють комплекс соціальних заходів для відновлення і поліпшення фізичного і психічного стану дітей із реалізацією відповідних відпочинкових послуг.

Зауважимо різноманітні аспекти діяльності літніх таборів широко досліджувались у педагогічній літературі, зокрема, у наукових доробках М. Євтух, М. Малафій, Л. Пундик, О. Сергійчук, М. Сидоренко, М. Соя, О. Філоненко.

Однак, соціальні, політичні та економічні зміни, які відбулись у нашій країні за останні десятиріччя зумовили виникнення нових форм і моделей дитячих оздоровчих закладів, які передбачають впровадження нових підходів до організації їх діяльності, оптимальне використання умов для ефективного оздоровлення, розвитку, відпочинку та соціалізації дітей, забезпечення змістовної дозвілєвої діяльності у канікулярний час, отримання різноманітних послуг відпочинку та оздоровлення, раціональне використання дітьми вільного часу.

Вважаємо, що серед різноманіття типів дитячих літніх таборів, особливе місце займає новий тип – відпочинковий табір для школярів при педагогічному університеті.

Відомо, поняття “відпочинок” у педагогічній літературі трактується як “процес, що передбачає правильну організацію режиму дня тобто чергування різноманітних форм педагогічної роботи з відпочинком школярів” [1, с. 45]. Відповідно, літній табір для школярів при педагогічному університеті – це освітній заклад для відпочинку, є тимчасово діючим, спеціально організованим, призначеним для відпочинку та розвитку дітей, має належну, оригінальну навчально-методичну та науково-технічну базу, кадрове забезпечення та відповідні технології відпочинку та розвитку дітей.

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка має досвід організації і функціонування літнього табору відпочинку нового типу. Це відпочинковий табір «Маленькі студенти» для молодших школярів при педагогічному університеті. Організація такого табору – це можливість у неформальному середовищі сформувати творчу діалогову спільність дітей і дорослих на основі партнерської взаємодії.

Зауважимо, ми максимально враховували потенційні можливості науково-технічної та навчально-методичної бази педагогічного університету, які у значній мірі сприяли здійсненню таких функцій літнього табору відпочинку при педагогічному університеті, а саме: соціальної, комунікативної, розвивально-освітньої, дозвільної та профорієнтаційної.

У літньому таборі відпочинку формується нова дитячо-доросла спільнота, яка складається із дітей різного віку, педагогів-організаторів (студентів-практикантів), викладачів університету (кураторів табору, науковців та методистів) і батьків. Суттєвим моментом, на нашу думку, є те, що студенту-практиканту не доводиться адаптовуватись до нової табірної дійсності. Між тим, структура табору типова. Кожен дитячий загін є різновіковою групою та має свою назву, девіз, емблему, пісню. Реалізації завдань виховного впливу на кожну дитину в таборі допомагають різноманітні форми і методи виховання, режим дня, календар визначних подій, індивідуальна робота, психолого-педагогічна підтримка, навчально-наукові та методичні ресурси педагогічного університету (інтерактивна кімната “Смайлик”, кімната розвитку дитини, кімната народознавства, кабінет робототехніки, 3D комп'ютеризації, науково-дослідні лабораторії, музеї при факультетах, Біблійний сад, студентський театр, стадіон, спортивні та ігрові майданчики тощо).

Слід відмітити, що організаційні засади цієї виховної роботи представлені в Концепції табору літнього відпочинку при Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка

Основні фактори, що визначають зміст виховної роботи у дитячому таборі з денним перебуванням: вікові і статеві особливості дітей, потреби та інтереси залежно від вікових особливостей вихованців, рівень вихованості, індивідуальні особливості розвитку, особистісні пріоритети вихованців та потенційні можливості табору при педагогічному університеті.

У таборі відпочинку можуть проводитися індивідуальні, групові, колективні заходи, передбачені виховним планом і спрямовані на задоволення всебічного розвитку творчих здібностей і обдарувань дітей. На основі змісту національного виховання, наукових, навчально-методичних можливостей та матеріально-технічної бази різних факультетів педагогічного університету представлені відповідні міні-програми.

Виховна міні-програма «Гра та дозвілля»

Мета: забезпечити можливості для виховання особистості в умовах ігрової та дозвільної діяльності, розвивати творче мислення, здібності та нахили дітей.

Очікувані результати: розвиток інтересів та кругозору вихованців, їх пізнавальних якостей, емоційної сфери, організаційних та комунікативних здібностей, рефлексія та самовираження.

Виховна міні-програма «Юні інтелектуали та дослідники»

Мета: розширити науковий світогляд дітей, сприяти розвитку креативного та критичного мислення, сформувати елементарні дослідницькі якості, розвивати потребу у пізнанні, сприяти професійній орієнтації.

Очікувані результати: розвиток пізнавального інтересу вихованців, їх ерудованості та ініціативи, розвиток навичок самопізнання, самовизначення, самореалізації, самооцінки.

Виховна міні-програма «У гармонії з природою»

Мета: поглибити та розширити знання дітей про природу та взаємозв'язки у ній, взаємодію і взаємовплив людини і природи, формування умінь і навичок екологічно доцільної поведінки і дозвілля в умовах табору.

Очікувані результати: усвідомлення краси природи як унікального явища, її функцій у житті людини, усвідомлення гармонії співіснування людини та природи, відповідального ставлення до неї.

Виховна міні-програма «Я обираю спорт та здоров'я»

Мета: пропагувати здоровий спосіб життя, залучати до занять фізкультурою та спортом, формувати усвідомлення ролі фізичної досконалості у гармонійному розвитку особистості, виховувати відповідальне ставлення до свого здоров'я.

Очікувані результати: знання та навички здорового способу життя, прагнення бути фізично здоровою людиною.

Виховна міні-програма «Перлини мистецтва»

Мета: залучення дітей до світу прекрасного (музика, театр, образотворче мистецтво, художнє слово, дизайн, технічна творчість), розвиток творчого потенціалу дітей, створення умов для творчої життєдіяльності вихованців.

Очікувані результати: розвиток здібностей сприймати красу, оцінювати її, розвиток естетичних смаків та творчих нахилів дітей.

Виховна міні-програма «Моя маленька та велика Батьківщина»

Мета: залучення вихованців до активного вивчення географічної історії та національно-культурних надбань рідного краю, виховання громадських якостей, патріотизму, любові та шани до Батьківщини.

Очікувані результати: пізнання історичного та географічного середовища, в якому проживає дитина.

Міні-програма виховної роботи «Усі професії потрібні, усі професії важливі».

Мета: розширити знання вихованців про значущість і красу різних професій, трудові дії та знаряддя праці, поглибити у дітей усвідомлення того, що добробут нашої країни і всіх громадян примножується працею представників різних професій; виховувати почуття поваги до трудівників та прагнення сумлінно працювати.

Очікувані результати: позитивне ставлення до різних видів трудової діяльності, дбайливе ставлення до результатів людської праці, розвиток інтересу до пізнання своєї особистості, формування ціннісних професійних мотивацій, прагнення і здатність співпрацювати в спільній діяльності.

Отже, літній табір відпочинку при педагогічному університеті – інноваційна та контрольована програма для молодших школярів, яка має на меті організацію виховного простору з метою повноцінного відпочинку дітей, розвитку особистості кожної дитини і її соціальної адаптації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бартків О. С. Оздоровчо-виховна діяльність у літньому дитячому таборі: монографія. Луцьк : [б. в.], 2013. 195 с.
2. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2029 року. Розпорядження Кабінету міністрів від 14 грудня 2016 р. №988-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#Text>
3. Наказний М.О. Проектування діяльності літнього оздоровчого закладу: теорія і технологія. Дніпропетровськ, 2010. 183 с.
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового положення про дитячий заклад оздоровлення та відпочинку»: прийнята 28 квітня 2009 р. № 422. URL: www.zakon.rada.gov.ua
5. Філоненко О.С. Особливості соціалізації дитини в умовах літнього оздоровчого закладу. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: збірник наукових праць*. Переяслав-Хмельницький, 2012. С. 311-316.

ПСИХОЛОГІЯ / ПСИХОЛОГИЯ

УДК 159.9:378.011.3-051

Світлана Заболоцька, Ірина Буняк
(Дрогобич, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВУ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ У МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

У сучасному освітньому середовищі саморегуляція діяльності є важливим чинником професійного становлення майбутніх педагогів. Вона забезпечує ефективну організацію власної діяльності, адаптацію до змінних умов навчально-виховного процесу та здатність до самостійного прийняття рішень. Саморегуляція допомагає майбутнім педагогам керувати власним емоційним станом, витримувати стреси та підтримувати мотивацію до професійного розвитку.

In the modern educational environment, self-regulation of activity is an important factor in the professional development of future teachers. It ensures the effective organization of one's own activities, adaptation to changing conditions of the educational process, and the ability to make independent decisions. Self-regulation helps future teachers manage their own emotional state, withstand stress, and maintain motivation for professional development.

Саморегуляція є основою системно-функціонального підходу, відповідно до якого цей процес витлумачується як цілісно-замкнена (кільцева) за структурою, інформаційно відкрита система, котра реалізується шляхом взаємодії функціональних ланок (блоків), підставою для виділення яких (за 39 принципом необхідності і достатності) є властиві їм специфічні (часткові, компонентні) регуляторні функції, інтегральне взаємодоповнення котрих уможливорює цілісний процес регуляції, тобто забезпечує досягнення прийнятої суб'єктом мети. Саморегуляція є уміння особистості керувати станом свого здоров'я, емоціями, психічним станом свого організму, діями, вчинками, поведінкою.

Поняття саморегуляції та її структура

Саморегуляція – це свідоме управління власною діяльністю, що включає планування, контроль, корекцію та оцінку власних дій. У контексті педагогічної діяльності саморегуляція передбачає:

1. **Цілепокладання** – формування усвідомлених професійних і особистісних цілей.
2. **Планування** – розроблення стратегії досягнення поставлених завдань.
3. **Самоконтроль** – здатність оцінювати відповідність власних дій запланованим результатам.
4. **Самокорекцію** – внесення змін у процес діяльності відповідно до результатів самоконтролю.
5. **Самотивацію** – підтримку інтересу та прагнення до вдосконалення.

Фактори, що впливають на саморегуляцію майбутніх педагогів

Розвиток саморегуляції у студентів педагогічних спеціальностей залежить від багатьох факторів:

- **Індивідуально-психологічні особливості** (темперамент, рівень самостійності, емоційна стійкість).
- **Соціальне середовище** (підтримка викладачів, родини, однокурсників).
- **Рівень професійної мотивації** (усвідомлення значущості педагогічної діяльності).
- **Зміст та методи навчання** (використання інтерактивних методів, розвиток рефлексивних навичок).

- **Досвід самостійної педагогічної діяльності** (практика, волонтерство, участь у педагогічних проектах).

Методи розвитку саморегуляції у майбутніх педагогів

Для ефективного формування навичок саморегуляції необхідно використовувати такі методи:

1. **Рефлексія** – самоаналіз власної діяльності, ведення педагогічного щоденника.
2. **Тайм-менеджмент** – навчання ефективному розподілу часу.
3. **Психолого-педагогічний тренінг** – розвиток емоційної стійкості, комунікативних навичок, стресостійкості.
4. **Когнітивно-поведінкові методи** – формування позитивного мислення, навичок самоконтролю.
5. **Використання цифрових технологій** – застосування мобільних додатків для планування, самоконтролю, аналізу власного прогресу.

Х. Лійметс вважає спілкування в колективі і спільну діяльність обов'язковою передумовою формування саморегуляції. Взаємний контроль сприяє розвитку адекватного «я» – образу і самооцінки.

Зважаючи на таку різноманітність тлумачень і підходів, можна стверджувати, що саморегуляція є необхідною психічною характеристикою людини, формується в соціумі, її проявом й одночасно необхідною умовою формування постає суб'єктна активність особистості. Якщо саморегуляція не розвинена, людина не може почуватися комфортно, реалізувати себе.

Саморегуляція майбутнього педагога – це здатність усвідомлено контролювати та коригувати власні емоційні стани, поведінку, мотивацію та когнітивні процеси з метою забезпечення ефективної професійної діяльності.

У сучасних умовах підготовки педагогічних кадрів ця навичка є надзвичайно важливою, оскільки педагог працює в динамічному середовищі, що вимагає емоційної стійкості, адаптивності та самоконтролю.

Професія педагога передбачає інтенсивну взаємодію з учнями, батьками та колегами, що може спричиняти емоційне виснаження та стрес. Без ефективної саморегуляції можливі такі негативні наслідки:

- **Емоційне вигорання**, викликане постійним навантаженням.
- **Зниження професійної ефективності**, пов'язане з втомою та перевантаженням.
- **Конфлікти у професійному середовищі**, викликані нездатністю контролювати емоції.
- **Деформація особистості педагога**, що може призвести до втрати інтересу до професії.

Тому майбутній педагог має навчитися саморегулювати свою діяльність ще на етапі професійної підготовки.

3. Основні механізми саморегуляції

Саморегуляція майбутнього педагога включає кілька основних аспектів:

3.1. Когнітивна саморегуляція

- **Усвідомлення своїх сильних і слабких сторін** у педагогічній діяльності.
- **Рефлексія** – аналіз власних помилок та успіхів у навчанні та викладанні.
- **Розвиток критичного мислення** для оцінки складних педагогічних ситуацій.

3.2. Емоційна саморегуляція

- Контроль над власними емоціями у стресових ситуаціях.
- Використання технік релаксації (дихальні вправи, медитація).
- Формування позитивного ставлення до труднощів як до можливостей для розвитку.

3.3. Поведінкова саморегуляція

- Планування та організація навчального процесу.
- Розвиток стресостійкості через практичний досвід.

- Збереження балансу між навчанням, роботою та відпочинком.

3.4. Мотиваційна саморегуляція

- Визначення власних професійних цілей і сенсу роботи.
- Підтримка інтересу до педагогічної діяльності через самоосвіту.
- Використання внутрішніх та зовнішніх мотиваційних факторів для збереження професійного натхнення.

Саморегуляція є важливим аспектом у підготовці здобувачів до професійної діяльності. Тому знання закономірностей саморегуляції, вміння керувати власним станом, та оволодіння прийомами і способами регуляції є важливими компонентами процесу самовдосконалення здобувача. Знання, що забезпечують здійснення діяльності саморегуляції, складаються із чотирьох груп: методологічні, загальнотеоретичні, психолого-педагогічні та дидактико-технологічні. Серед умінь, які формуються на основі цих знань виділено діагностично-прогностичні, самоаналітичні та саморегуляційні вміння. Професійна саморегуляція має всі властивості та характеристики загальнішого психологічного явища. Її особливістю є те, що особистісний і професійний розвиток нерозривно пов'язані та взаємообумовлені, що підтверджується достатнім методологічним підґрунтям, визначеним у працях зарубіжних і вітчизняних учених, які базуються на ідеях цілісності, єдності особистісного та професійного розвитку людини. Проблема самоконтролю і саморегуляції в рамках теорії навчальної діяльності широко розглядається в роботах А. Маркової, в яких під саморегуляцією дослідниця розуміє «свідому постановку суб'єктом цілей на основі видів та способів навчальної діяльності».

Висновки. Саморегуляція діяльності є ключовою умовою професійного становлення майбутніх педагогів. Вона забезпечує ефективність навчання, сприяє збереженню психологічного здоров'я та підвищує рівень педагогічної майстерності. Формування саморегуляції можливе через розвиток рефлексії, самомотивації, самоконтролю та ефективного планування. Використання сучасних методик навчання та психологічна підтримка сприятимуть успішному розвитку цієї якості у майбутніх педагогів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гриньова М. В. Саморегуляція. Навч.-метод. посібник. Полтава: АСМІ, 2008. 268 с.
2. Булах І. С., Долинська Л. В. Психологічні аспекти міжособистісної взаємодії викладачів і студентів: навч.-метод. посібник. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2002. 114 с.
3. Фурс О.Й. ДЗВО «Університет менеджменту освіти», Білоцерківський інститут неперервної професійної освіти. Біла Церква, 2024.
4. Максименко С. Д., Заброцький М. М. Технологія спілкування (комунікативна компетентність вчителя: сутність і шляхи формування). Київ: Главник, 2005. 112 с.

УДК 159.923.2

*Катерина Карбан, Антон Назмієв
(Лубни, Україна)*

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПОДРУЖНІХ СТОСУНКІВ

У статті розглядаються ключові аспекти подружньої взаємодії як динамічної системи, що змінюється під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників. Автори аналізують основні теоретичні моделі – системну, теорію прихильності, теорію соціального обміну та гуманістичний підхід, – підкреслюючи їхню роль у розумінні природи та механізмів функціонування подружжя. Особлива увага приділяється таким чинникам стабільності, як емоційна близькість, довіра, комунікативні навички та ціннісна узгодженість, а також здатності пари адаптуватися до кризових ситуацій, зокрема в умовах вимушеної міграції.

Ключові слова: подружні стосунки, теоретичні підходи, психологічна стабільність, кризові ситуації, адаптація.

The article examines the key aspects of marital interaction as a dynamic system that changes under the influence of internal and external factors. The authors analyze the main theoretical models – the systemic, attachment theory, social exchange theory, and the humanistic approach – highlighting their role in understanding the nature and mechanisms of a couple's functioning. Special attention is paid to such factors of stability as emotional closeness, trust, communication skills, and value congruence, as well as the couple's ability to adapt to crisis situations, particularly in the context of forced migration.

Keywords: marital relationships, theoretical approaches, psychological stability, crisis situations, adaptation.

Подружні стосунки вважаються однією з базових форм міжособистісної взаємодії, яка поєднує емоційний, когнітивний та поведінковий компоненти партнерської взаємодії в умовах тривалого спільного життя. У психологічній науці подружні стосунки розглядаються як динамічна система, що змінюється з часом під впливом внутрішніх (особистісні особливості, стиль прив'язаності, установки) та зовнішніх чинників (соціальні, культурні, економічні, кризові події).

Згідно з М. Павлюк, Н. Архипенко, подружні стосунки – це система регульованих суспільством і особистісно значущих взаємин між чоловіком і жінкою, яка включає потребу в інтимності, любові, підтримці, відповідальності та стабільності. Автор виокремлює основні функції подружніх взаємин: афективну, комунікативну, регулятивну, репродуктивну, економічну та соціалізаційну.

Зміст подружніх стосунків розкривається через такі структурні компоненти:

1) емоційний компонент: включає любов, прихильність, емоційну близькість, емпатію, здатність до підтримки та прийняття. Цей компонент є ключовим для формування задоволеності у шлюбі.

2) когнітивний компонент: охоплює уявлення партнерів одне про одного, систему цінностей, очікувань, переконань щодо сім'ї та ролей у ній.

3) поведінковий компонент: виявляється у конкретних діях і моделях взаємодії (комунікація, спільна діяльність, побутова взаємодія, вирішення конфліктів).

Подружні стосунки функціонують як відкрита система, де постійно відбувається обмін інформацією, емоціями, діями та ресурсами. У цій системі кожен партнер виконує певні ролі, які можуть змінюватися під впливом життєвих подій. Згідно з структурною сімейною терапією С. Мінухіна, дисфункції у системі подружжя виникають, коли ці ролі стають надто жорсткими або, навпаки, нечіткими.

У працях Т. Титаренко подружні стосунки інтерпретуються як психологічний простір особистісної реалізації, де партнери реалізують не лише потребу в любові та підтримці, а й прагнення до безпеки, автономії, самовираження.

Вивчення подружніх стосунків у психології здійснюється з позицій кількох теоретичних підходів, кожен із яких акцентує увагу на різних аспектах взаємодії між партнерами. Їх інтеграція дозволяє краще зрозуміти природу та механізми функціонування подружньої взаємодії, особливо в умовах кризових ситуацій, зокрема вимушеної міграції.

1. Системний підхід

Системна модель розглядає подружжя як підсистему в межах ширшої сімейної системи. Подружні стосунки в цьому підході трактується як взаємозалежна структура, де кожна зміна одного партнера впливає на іншого.

2. Теорія прихильності

Запропонована Дж. Боулбі, ця теорія акцентує на тому, що якість прив'язаності, сформованої в дитинстві, впливає на стиль взаємодії в дорослому житті, зокрема в романтичних стосунках.

3. Теорія соціального обміну

Заснована на ідеї, що подружні стосунки розвиваються на основі оцінки «вигоди–витрат», тобто партнер порівнює власні інвестиції у стосунки з отриманими емоційними чи соціальними «дивідендами».

4. Гуманістичний підхід

Підхід К. Роджерса і В. Франкла акцентує увагу на унікальності кожної особистості та важливості автентичності, емпатії, безумовного прийняття у стосунках.

Таким чином, різні теоретичні моделі, системна, теорія прив'язаності, соціального обміну та гуманістична, доповнюють одна одну й дозволяють комплексно аналізувати особливості подружньої взаємодії. В умовах криз, зокрема вимушеної міграції, ці підходи створюють підґрунтя для розуміння механізмів адаптації пари до зовнішніх викликів.

Якість подружніх стосунків є складною багатофакторною характеристикою, що відображає ступінь задоволеності партнерів шлюбом, відчуття емоційної близькості, рівень довіри та ефективність взаємодії. Сучасні дослідження свідчать, що на якість шлюбної взаємодії впливають як внутрішньоособистісні ресурси партнерів, так і міжособистісні процеси, які формуються в подружній системі.

Емоційна близькість – це здатність партнерів до глибокого емоційного залучення, емпатії, прийняття й підтримки. Згідно з дослідженнями J. Gottman. Саме емоційна близькість є ключовим фактором довготривалих та стабільних шлюбів. Вона проявляється через відкритість у спілкуванні, підтримку в кризах, здатність ділитися почуттями та реагувати на емоційні сигнали партнера.

Довіра є базовим елементом, без якого неможливе формування безпечної прихильності у шлюбі. Вона включає в себе впевненість у доброзичливості, передбачуваності та вірності партнера. Як зазначають M. Mikulincer, P. Shaver, довіра тісно пов'язана зі стилем прихильності й суттєво впливає на здатність до емоційної відкритості та готовності ділитися вразливістю.

Комунікативні навички – ще один критично важливий чинник. Активне слухання, вміння виражати думки без агресії, здатність до зворотного зв'язку й уникнення деструктивних моделей комунікації (критика, сарказм, знецінення) визначають ефективність подружньої взаємодії, підкреслює, що «передбачуваним індикатором розлучення» є не сам конфлікт, а його деструктивний стиль (т. зв. «чотири вершники розлучення» – критика, захисна позиція, зневага, відсторонення).

Особистісна зрілість партнерів, здатність до саморефлексії, прийняття відповідальності за свої дії, емоційна стабільність, суттєво впливає на якість взаємодії. Особи з високою зрілістю більш здатні до компромісу, витримки у конфліктних ситуаціях, виявляють повагу до кордонів партнера.

Подібність або узгодженість у ціннісних орієнтаціях, очікуваннях щодо шлюбу, ролей, батьківства/материнства – це важливий стабілізаційний чинник. Згідно з дослідженнями M. Rokeach ціннісна сумісність пов'язана з вищою задоволеністю стосунками та меншою схильністю до розлучення.

Психологічна стабільність сімейної системи – це здатність подружжя підтримувати гармонійне функціонування взаємин упродовж життєвого циклу сім'ї, незважаючи на вплив внутрішніх і зовнішніх стресогенних чинників. Цей феномен розглядається як динамічна характеристика, що залежить від взаємної емоційної регуляції партнерів, ефективності сімейної комунікації, спільності цінностей і готовності до адаптації в умовах змін.

У межах системного підходу сім'я розглядається як взаємопов'язана система, у якій зміни одного з елементів (наприклад, особистісного стану одного з партнерів) призводять до змін у всій структурі. Стабільність системи забезпечується: чіткістю функціональних ролей; адекватним балансом між автономією і згуртованістю; здатністю сім'ї до адаптації без втрати єдності.

Сім'ї, що зберігають стабільність у стресових умовах, характеризуються гнучкою структурою (тобто відкритістю до змін) при збереженні стрижневих цінностей, які слугують орієнтиром для подружжя.

Психологічна стабільність не передбачає повної відсутності конфліктів. Навпаки, наявність відкритих, конструктивних конфліктів свідчить про здатність пари до взаємної адаптації. Важливим є стиль конфліктної взаємодії – пари, які демонструють здатність до обговорення проблем без взаємних звинувачень, зберігають значно вищий рівень стабільності.

У дослідженнях Т. Титаренко підкреслюється, що стабільність українських сімей часто базується на поєднанні традиційних цінностей (відданість, обов'язок, взаємна відповідальність) та здатності до психологічного оновлення. У ситуаціях вимушеної міграції або тривалого розділення партнерів, підтримання стабільності можливе завдяки емоційному зв'язку, збереженню довіри, символічним проявам єдності (плани, мрії, цілі).

Таким чином, подружні стосунки – це складна система, що включає взаємодію трьох рівнів: емоційного, когнітивного та поведінкового, кожен з яких визначає якість шлюбного союзу. Їхня гнучкість, взаємна адаптація та здатність до саморегуляції є запорукою стабільності в умовах як повсякденного життя, так і кризових викликів. Якість подружніх стосунків визначається не лише наявністю позитивних емоцій чи формальним статусом шлюбу, а складним переплетенням індивідуальних і міжособистісних характеристик. Їх розвиток і гармонізація – запорука стійкості пари в умовах нестабільності, зокрема при зовнішніх викликах, як-от вимушена міграція. Психологічна стабільність подружньої системи – це не стан, а процес, який формується завдяки внутрішнім ресурсам пари, стилю комунікації, емоційній регуляції, ціннісній узгодженості та здатності до спільного подолання життєвих викликів.

УДК 159.923

*Павло Рибін, Наталія Світлична
(Лубни, Україна)*

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ НЕЗАДОВОЛЕНOSTІ ШЛЮБОМ ТА САМОТНОСТІ У ПОДРУЖНІХ СТОСУНКАХ

У статті здійснено теоретичний аналіз понять "сім'я" та "шлюб", висвітлено їх відмінності та взаємозв'язок. Досліджено етапи розвитку подружніх стосунків, зокрема кризові періоди, та їх вплив на задоволеність шлюбом. Наголошується на необхідності поглибленого вивчення психологічних механізмів взаємодії в подружній парі як основи для зміцнення сімейних стосунків.

Ключові слова: *незадоволеність шлюбом, самотність, подружні стосунки, сім'я, теоретичний аналіз.*

The article provides a theoretical analysis of the concepts of "family" and "marriage", highlighting their differences and interrelation. The stages of development of marital relationships, particularly their crisis periods, and their impact on marital satisfaction are examined. The necessity of an in-depth study of the psychological mechanisms of interaction within a couple as a basis for strengthening family relationships is emphasized.

Keywords: *marital dissatisfaction, loneliness, marital relationships, family, theoretical analysis.*

Сім'я поширена практично у всіх народів при досягненні ними відповідного рівня розвитку. Саме за сімейного способу життя людина стає здатною найбільш оптимально

задовольняти свої стійкі життєві потреби як фізичного, матеріального плану, так і духовно-емоційного, тим самим звільняючи максимум часу і життєвої енергії для власне людського – духовного удосконалення і самореалізації.

Сім'я – це соціальна група з двох і більше осіб, родичів по крові, шлюбу чи всиновленню, які живуть разом тривалий час, спільно користуються економічними благами і турбуються про молодших.

У сучасних визначеннях сім'ї всі ці характеристики підкреслюються. Так, Н. Смелзер вважає сім'єю засновані на кровній спорідненості, шлюбі або усиновленні об'єднання людей, зв'язаних спільністю побуту і взаємною відповідальністю за виховання дітей.

Головною формою виникнення сім'ї є шлюб. У соціальній психології шлюб розглядають як:

- історично мінливу соціальну форму відносин між чоловіком і жінкою, за допомогою якої суспільство упорядковує і санкціонує їхнє життя, встановлює подружні і батьківські права і обов'язки;

- союз чоловіка і жінки, який заключається у встановленому порядку і спрямований на створення сім'ї, на прийняття взаємних прав та обов'язків;

- соціальний зв'язок між чоловіком і дружиною, санкціонований і схвалений суспільством, що включає економічне співробітництво і схвалену культурою сексуальну активність.

Шлюб і сім'я – не тотожні поняття. Сім'я представляє собою більш складну систему відносин, ніж шлюб, оскільки вона об'єднує не тільки подружжя, але і їхніх дітей, а також інших родичів і близьких. Крім того, сім'я виступає як соціальний осередок суспільства, що представляє собою, як правило, дуже близьку «до оригіналу» модель всього суспільства, в якому вона функціонує.

Отже, поняття сім'ї значно ширше за змістовим наповненням від поняття шлюбу. Разом з тим шлюбні стосунки не вичерпують собою всю різноманітність сімейних. Шлюб як особливе соціальне і психологічне явище знаходиться в межах більш загального явища «сім'я», включаючи той його аспект, який пов'язаний з взаємостосунками між шлюбними партнерами. Шлюб є тим генетичним вихідним станом, який визначає розвиток складніших і різноманітніших сімейних стосунків. Все це дає змогу зробити висновок про те, що проблема стабілізації та зміцнення сімейних стосунків пов'язана, насамперед, зі стійкістю подружніх стосунків.

Будь-яка взаємодія передбачає не лише обмін діями між партнерами, але й певне ставлення один до одного. Це визначає наявність обміну думками, ідеями, образами, а також вплив на цілі та потреби, вплив на оцінки партнера по спілкуванню, на його емоційний стан. Спільна діяльність та спільне проживання вимагає побудови та узгодження образів «Я» та іншої людини, узгодження спільних та індивідуальних дій.

Взаємодія між людьми передбачає відношення суб'єктів, що мають власний внутрішній світ. На формування тих чи інших стосунків впливає низка чинників, що пов'язані з психологічними рисами індивідів, з умовами навколишнього середовища, з розвитком та зміною стосунків та результатами спільної діяльності.

Зміст міжособистісних стосунків визначається низкою параметрів: мірою знайомства, мірою психологічної близькості між партнерами, оцінкою стосунків, позицією партнерів (домінування, залежність, рівність). На цій підставі можна виокремити такі види міжособистісних стосунків: стосунки знайомства, приятельські, товариські, дружні, стосунки кохання, сімейні, подружні, родинні, деструктивні. Найбільшою мірою різні рівні характеристик особистості включаються в дружні, сімейних, подружніх стосунках.

Головним критерієм є міра глибини охоплення особистості стосунками. Другий критерій – міра вибіркової при виборі партнерів для взаємостосунків. Найбільша вибіркковість виявляється у стосунках дружби, шлюбу, кохання. Кожні міжособистісні стосунки характеризуються певною дистанцією між партнерами, передбачає ту чи іншу

міру участі рольових кліше, ставить вимоги до частоти і тривалості зустрічей. Загальна закономірність виглядає наступним чином: в міру поглиблення стосунків (дружба порівняно зі знайомством) скорочує дистанцію, збільшує частоту контактів, усуває рольові кліше.

Стосунки дружби і шлюбу характеризуються дуже високою вибірковістю, їх можна віднести до емоційно-сповідних форм стосунків. Вони будуються за умови взаємної симпатії (і любові у шлюбі), емоційної прив'язаності і довірливості. Вони характеризуються:

- високою довірливістю між партнерами, взаєморозкриттям внутрішнього світу (довіра таємниць, інтимних переживань, фактів біографії);
- зняттям соціальної зовнішньої маски поведінки (можливість бути собою);
- зниженням самоконтролю, розкутістю в контакті;
- переважанням позитивного оцінного ставлення партнерів (відсутність осуду, насмішки, неприйняття).

Сімейні, подружні стосунки – це складний феномен, складна психічна реальність, що включає і міфологічні, і сучасні рівні свідомості, і індивідуальні, і колективні, онтогенетичні, соціогенетичні і філогенетичні основи, це складний соціально-біологічний, соціально-економічний союз. Поняття сімейних стосунків як стан приналежності індивіда деякому індивідуальному сімейному цілому охоплює суб'єктивний час, особистісну життєдіяльність, національну культуру і традиції.

Подружні стосунки зазвичай «задають тон» всім іншим внутрішньосімейним стосункам. Подружня діада, подружня підсистема – основний елемент, який лежить в основі розвитку і функціонування сім'ї. Успішне функціонування подружньої діади визначає успішність функціонування всієї системи сім'ї, виконання сім'єю її основних функцій.

На різних етапах шлюбу неоднакове значення мають побутова, психологічна, сексуальна адаптація подружжя. Максимальну роль дані види адаптації відіграють на початкових етапах подружнього життя, а пізніше стають фоновими. Вони знову активізуються при несприятливому перебігу подружнього життя. До найнапруженіших періодів існування сім'ї відносять групу зовсім молодих (0-4 роки) та похилих (більше 20 років) шлюбів.

Сімейне життя веде до значних змін у взаємостосунках подружжя. Перехід від одного етапу розвитку сім'ї до іншого пов'язаний з певними труднощами. Кризові періоди супроводжуються зміною усталених стереотипів, виникненням труднощів у житті сім'ї. Крім цього, про кризи в житті подружжя свідчать статистичні матеріали про кількість розлучень. Зокрема, третина розлучень припадає на перший рік сімейного життя. Наступні кризові періоди припадають на 5-9 рік сімейного життя та на вікову групу 50-59 років. Якщо на початкових етапах шлюбу особливо гостро стоять житлові, побутові, матеріальні проблеми, незнання елементарних способів поведінки в різних ситуаціях міжособистісного спілкування, незадоволеність організацією вільного часу, то у подружжя похилого віку актуалізуються проблеми і психологічного, і сексуального плану, з'являється низька задоволеність психологічною атмосферою і спілкуванням в сім'ї.

Протягом існування в сім'ї відбуваються зміни стосунків між подружжям та їх уявлень один про одного. З'ясовано, що зі стажем існування подружжя зростає міра подібності самооцінок дружин і оцінок їх чоловіками; разом з тим уявлення подружжя про особистість чоловіка мають значні розбіжності. Зі зростанням стажу подружнього життя чоловіки все більш схильні ідеалізувати дружину, водночас як уявлення дружини про чоловіка далекі від ідеалу чоловіка.

У подружніх парах, що прожили разом більше 15 років, спостерігаються добре усталені партнерні взаємодії та емоційних реакцій, а також зростає ефективність психологічної підтримки партнерів.

Аналіз головних підходів до аналізу проблем сім'ї дає змогу зробити наступні узагальнення. Увага дослідників зосереджується переважно на аналізі місця сім'ї в структурі суспільних відносин та історична змінність шлюбних стосунків, підготовка молоді до сімейного життя та вибору партнера, а також аналізу дошлюбних стосунків та їх вплив на функціонування сім'ї.

Сім'я розглядається як мала група, якій властиві наступні ознаки: нормативна заданість, тотальна включеність, гетерогенність за статтю і віком, закритість, поліфункціональність, особлива відповідальність членів сім'ї та інтимність стосунків. У динаміці взаємостосунків членів сім'ї виявляється її особлива психологічна структура та внутрішній склад. Подружні стосунки розуміються як особистісна взаємодія чоловіка і дружини, що регулюється моральними принципами і характеризується симетричністю моральних обов'язків та привілеїв обох з подружжя.

При вивченні загальних підходів до проблеми сім'ї поза увагою дослідників залишається вивчення психологічних механізмів взаємодії та взаємостосунків партнерів у подружній парі.

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ / ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

УДК 004.896

Тимур Мірзаєв, Ганна Михальчук
(Дніпро, Україна)

ЗАДАЧА ПЛАНУВАННЯ МАРШРУТІВ ДОСТАВКИ «UKLON» ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ АВТОМОБІЛІВ, МОТОЦИКЛІВ І ВЕЛОСИПЕДІВ

Робота присвячена дослідженню задачі маршрутизації транспорту з неоднорідним парком транспортних засобів (HFVRP) на прикладі сучасних служб міської доставки, таких як Uklon. Розглядається модель, що враховує особливості транспортних засобів (автомобілів, мотоциклів та велосипедів), а також пропонуються гібридні підходи до її вирішення. Основна увага приділяється поєднанню евристичних алгоритмів з елементами машинного навчання для динамічної оптимізації маршрутів.

Ключові слова: VRP, HFVRP, міська логістика, оптимізація маршрутів, неоднорідний парк, машинне навчання, евристичні алгоритми, Uklon.

The article is devoted to the analysis of the Vehicle Routing Problem with a Heterogeneous Fleet (HFVRP) on the example of modern urban delivery services, such as Uklon. A model that accounts for the specific features of vehicles (cars, motorcycles, and bicycles) is considered, and hybrid approaches to its solution are proposed. The main focus is on combining heuristic algorithms with machine learning elements for dynamic route optimization.

Keywords: VRP, HFVRP, urban logistics, route optimization, heterogeneous fleet, machine learning, heuristic algorithms, Uklon.

Постановка задачі та ключові аспекти. Метою цієї роботи є розроблення підходу до визначення оптимальних маршрутів для змішаного парку транспортних засобів, задіяних кур'єрами сервісу “Uklon”, з метою зниження сукупних витрат, зокрема часу доставки та операційних видатків. Ключова складність задачі зумовлена необхідністю враховувати фундаментальні відмінності між типами транспорту: високу вантажопідйомність автомобілів, яка протиставляється їхній низькій ефективності в умовах міського трафіку, та, навпаки, вищу мобільність мото/VELO кур'єрів при їх обмеженій місткості. Додатковими ускладнюючими факторами виступили жорсткі часові вікна доставки та динамічний характер надходження нових замовлень, що є типовим для сучасних on-demand сервісів [2].

Пропонована модель та алгоритми вирішення. Для вирішення поставленої задачі було запропоновано багатоетапний гібридний підхід. На першому етапі всі активні замовлення групувалися за географічним принципом за допомогою алгоритмів кластеризації, що дозволило сформувати локалізовані пули завдань. Для подальшого розподілу цих завдань між різними типами кур'єрів було використано модифікований алгоритм заощаджень, що є адаптацією класичного підходу до вирішення VRP [4]. Після початкового розподілу для кожної групи замовлень було побудовано оптимальний маршрут. З огляду на високу обчислювальну складність, для цього етапу були застосовані сучасні метаевристичні методи, зокрема Адаптивний пошук з великими околами (Adaptive Large Neighborhood Search, ALNS), що ефективно знаходить рішення у складних комбінаторних задачах [1]. Ефективність подібних еволюційних підходів також підтверджено в інших дослідженнях у сфері VRP [3].

Експериментальне тестування моделі. Ключовим елементом розробленої моделі являється її здатність адаптуватися до змін у реальному часі. Для цього було інтегровано модель на основі навчання з підкріпленням (Reinforcement Learning), яка виконує функцію

динамічного оптимізатора. Ця модель аналізує поточний стан системи та приймає рішення щодо коригування існуючих маршрутів, що дозволяє системі самостійно навчатися на основі історичних даних та підвищувати ефективність логістики [2]. Для валідації запропонованої гібридної моделі було проведено симуляційний експеримент, що відтворював умови роботи сервісу під час годин пікового навантаження. Ефективність гібридної моделі порівнювалася з двома альтернативними підходами: моделлю із сегрегованим парком, де кожен тип кур'єрів працював виключно зі своїм типом замовлень, та спрощеним жадібним алгоритмом.

Для перевірки ефективності розробленої гібридної моделі (ГМ) було проведено симуляційний експеримент, що відтворював умови роботи сервісу під час годин пікового навантаження. Для тестування було сформовано набір даних, що імітував 100 динамічних замовлень, які з'являлися в системі протягом 30 хвилин у межах одного району великого міста. Змішаний парк кур'єрів складався з 10 автомобілів та 20 мото/вело кур'єрів. Ключовим показником ефективності була визначена пропускна здатність системи – кількість успішно прийнятих та виконаних замовлень. Замовлення вважалося "невдалим", якщо система не могла призначити кур'єра, який би встиг його доставити у встановлене часове вікно.

Гібридна модель продемонструвала найвищу пропускну здатність, успішно виконавши 97 зі 100 замовлень. Для порівняння, модель із сегрегованим парком (де кожен тип транспорту працював окремо) впоралася лише з 83 замовленнями. Основною причиною її нижчої ефективності стало швидке "перенасичення" пулу мото/вело кур'єрів, у той час як автомобілі часто залишалися недозавантаженими через неможливість приймати малогабаритні замовлення. Найгірші показники очікувано продемонстрував жадібний алгоритм, який виконав тільки 74 замовлення, оскільки його локально оптимальні рішення призводили до швидкого виснаження ресурсів та неможливості приймати нові заявки.

Окрім пропускної здатності, оцінювалася і якість доставки. Гібридна модель забезпечила доставку 96% прийнятих замовлень у межах встановленого часового вікна, що є критично важливим для клієнтського досвіду. Це стало можливим завдяки гнучкому перерозподілу: система не просто обирала найближчого кур'єра, а й прогнозувала його доступність після виконання поточного завдання, часто віддаючи перевагу трохи більш віддаленому, але гарантовано вільному мото/вело кур'єру для термінових доставок, щоб уникнути ризику запізнення.

Висновки. Розроблена гібридна модель вирішення задачі VRP з неоднорідним парком продемонструвала високий потенціал для підвищення ефективності міських служб доставки. Поєднання перевірених евристичних алгоритмів для базового планування з гнучкістю машинного навчання для динамічної адаптації дозволило створити стійку та масштабовану систему. Такий підхід дав змогу максимально ефективно використовувати переваги кожного типу транспортних засобів, знаходячи оптимальний баланс між швидкістю, вартістю та якістю обслуговування. Подальший розвиток у цьому напрямку може включати врахування погодних умов для мото та вело кур'єрів, та інтеграцію моделей прогнозування попиту для проактивного управління ресурсами.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Gendreau M., Potvin J.-Y. Handbook of Metaheuristics. 2nd ed. New York: Springer, 2010. 625 p.
2. Pillac V., Gendreau M., Guéret C., Medaglia A. L. A review of dynamic vehicle routing problems. *European Journal of Operational Research*. 2013. Vol. 225, №1. P. 1–11.
3. Prins C. A simple and effective evolutionary algorithm for the vehicle routing problem. *Computers & Operations Research*. 2004. Vol. 31, № 12. P. 1985–2002.
4. Toth P., Vigo D. The Vehicle Routing Problem. Philadelphia: Society for Industrial and Applied Mathematics, 2002. 367 p.

**ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ /
ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЕ НАУКИ**

*Олена Лінкова, Кирило Ульянов
(Одеса, Україна)*

ЗАСОБИ МАТЕМАТИЧНОЇ СТАТИСТИКИ В ЗАДАЧАХ МЕТРОЛОГІЇ

Метрологія виникла як наука про різні міри і співвідношення між ними. Виміри грають величезну роль в сучасному суспільстві. Наука та промисловість не можуть існувати без вимірювання. Кожну секунду в світі відбуваються мільярди різних вимірювальних операцій, результати яких застосовуються для забезпечення належної якості та технічного рівня продукції, що випускається, безпечної та безаварійної роботи транспорту та промисловості, для медичних та екологічних діагнозів і інших важливих цілей. Практично немає жодної сфери діяльності людини, де б інтенсивно не використовувалися результати вимірювань, випробувань і контролю. Для їх отримання задіяні мільйони людей та великі фінансові кошти. За оцінками експертів 15% громадської праці витрачається на проведення вимірювань.

Ключові слова: метрологія, завдання метрології, вимірювання, точність вимірювання, похибки вимірювання, закони розподілу.

Metrology originated as a science of various measures and the relationships between them. Measurements play a huge role in modern society. Science and industry cannot exist without measurement. Every second, billions of different measuring operations take place in the world, the results of which are used to ensure the proper quality and technical level of manufactured products, safe and trouble-free operation of transport and industry, for medical and environmental diagnostics and other important purposes. There is practically no sphere of human activity where the results of measurements, tests and control are not intensively used. Millions of people and large financial resources are involved in obtaining them. According to expert estimates, 15% of public labor is spent on measurements.

Keywords: metrology, metrology tasks, measurements, measurement accuracy, measurement errors, distribution laws.

Найважливішим завданням метрології є розробка методів і засобів вимірювання, а також забезпечення єдиності вимірювання, яка вирішується при дотриманні двох умов: вираз результатів вимірювання в узаконених одиницях і встановлення допустимих похибок результатів вимірювання і меж, за які вони не повинні виходити, при заданій імовірності. Похибки вимірювання вказуються в паспорті, технічних умовах (ТУ) та іншій нормативній документації, що надається засобу вимірювання. Як точна наука, метрологія базується на відповідному математичному апараті і ділиться на три самостійних і взаємодоповнюючих розділи – теоретичну, прикладну і законодавчу метрологію.

Теоретична метрологія (наукова) висвітлює загальні питання теорії вимірювання, займається питаннями фундаментальних досліджень по метрології, знаходиться на стику прикладних наук: фізика, математика, теорія імовірності і математична статистика, електротехніка тощо.

До основних характеристик якості вимірювання відносять:

- **точність вимірювання** – відображає наближеність до нуля похибки результату вимірювання. Висока точність вимірювання відповідає малим похибкам і навпаки;

- **достовірність вимірювання** – міра довіри до результату вимірювання, характеризується імовірністю того, що істинне значення вимірюваної величини знаходиться у вказаних межах. Ця імовірність називається довірчою, вказана межа називається – довірчим інтервалом;

- **правильність вимірювання** – відображає наближеність до нуля систематичних похибок в результатах вимірювання;

- **збіжність результатів вимірювання** – відображає наближеність один до одного результатів вимірювання однієї і тієї ж фізичної величини, що виконуються в однакових умовах повторно одними і тими ж засобами вимірювальної техніки, одним і тим же методом. Відображає вплив випадкових похибок на результат вимірювання;

- **відтворюваність результатів вимірювання** – відображає наближеність один до одного результатів вимірювання однієї і тієї ж фізичної величини, що виконуються в різних умовах (різний час, різні місця, різні методи, різні оператори і засоби вимірювальної техніки), але в результаті приведених до одних і тих же умов.

Будь-який процес вимірювання незалежно від умов, в яких його проводять, пов'язаний з похибками, які перекручують уявлення про дійсне значення вимірюваної величини. Якість вимірювання тим вище, чим ближче результат вимірювання до дійсного значення. Кількісною характеристикою якості вимірювання є похибка вимірювання, яка залежить від професіоналізму оператора, від устаткування, похибки ЗВТ, методів вимірювання, дії зовнішніх чинників тощо.

Поняття «похибка» вимагає визначення і чіткого розмежування трьох понять: істинного, дійсного і вимірюваного значення.

- **Істинне значення ФВ** ідеальним чином в якісному і кількісному сенсах відображає певну властивість об'єкту. Воно не залежить від засобів нашого пізнання і є тією абсолютною істиною, до якої ми прагнемо, намагаючись виразити її у вигляді числових значень. На практиці це абстрактне поняття доводиться замінювати поняттям «Дійсне значення».

- **Дійсне значення ФВ** – знайдено експериментальним шляхом і настільки наближається до істинного значення, що для цієї мети може бути використано замість нього.

- **Виміряне значення ФВ (результат вимірювання)** – є наближеною оцінкою істинного значення величини, отримано при вимірі із застосуванням конкретних методів і засобів вимірювання.

Поняття «похибка» – одне з центральних в метрології, де використовуються поняття «Похибка результату вимірювання» і «похибка засобу вимірювання». Похибка має бути обов'язково оцінена.

- **Похибка результату вимірювання** – це різниця між результатом вимірювання X і істинним (дійсним) значенням Q вимірюваної величини

$$\Delta = X - Q$$

Похибки, що виникають в процесі вимірювання, можна розділити:

1. За способом вираження:

- **абсолютна похибка** – це алгебраїчна різниця між отриманим при вимірі і дійсним значенням вимірюваної ФВ, виражена в одиницях вимірювання цієї величини:

$\Delta = X - Q$, де X – результат вимірювання; Q – дійсне значення вимірюваної величини;

- **відносна похибка** – похибка, що визначається відношенням абсолютної похибки до дійсного значення вимірюваної величини і виражається в долях або у відсотках від значення вимірюваної фізичної величини:

$$\delta = \pm \frac{\Delta}{Q} \quad \text{або} \quad \delta = \pm \frac{\Delta}{Q} \cdot 100\%$$

2. За характером прояви:

- **систематична похибка** – складова похибки результату вимірювання, яка при повторних вимірах однієї і тієї ж величини в одних і тих же умовах залишається постійною або закономірно змінюється.

– **випадкова похибка** – складова похибки результату вимірювання, змінюється випадковим чином (за знаком і значенням) при повторних вимірах однієї і тієї ж величини в одних і тих же умовах, наприклад, неправильне функціонування вимірювального пристрою, зміна зовнішніх умов вимірювання випадкового характеру. У появі таких похибок не спостерігається якої-небудь закономірності, вони проявляються у вигляді розкиду отриманих даних. Випадкові похибки завжди присутні в результатах вимірювання, причому, чим більше вимірювання, тим менше випадкова похибка. Випадкові похибки не передбачені, не усунені, їх вплив може бути зменшений шляхом обробки результатів вимірювання методами теорії імовірності і математичної статистики;

– **груба похибка (промах)** – випадкова похибка результату окремого спостереження, що входить в ряд вимірювання, яка для цих умов різко відрізняється від інших результатів вимірювання. Промахи виявляються обробкою результатів вимірювання за допомогою спеціальних критеріїв – Романовського, Шарл'є, Шовіне. [2]

Кожна випадкова похибка виникає в результаті дії багатьох чинників, кожен з яких сам по собі не чинить значного впливу на результат, але сумарна їх дія може викликати помітні похибки. Оскільки випадкові похибки не піддаються виключенню з результатів вимірювання, то при розгляді їх впливу на результат вимірювання завдання зводиться до вивчення властивостей сукупностей результатів окремих спостережень. Передбачити результат окремого спостереження і виправити його введенням поправки неможливо. Можна лише з певною долею упевненості стверджувати, що істинне значення вимірюваної величини знаходиться в межах розкиду результатів спостережень від $X_{\min}$ та $X_{\max}$,

$X_{\min} < X_i < X_{\max}$, де $X_{\min}$ – нижня межа розкиду; $X_{\max}$ – верхня межа розкиду.

Для вивчення властивостей випадкових похибок у великих сукупностях використовуються методи теорії імовірності і математичної статистики.

У метрології використовуються закони розподілу щільності імовірності випадкової величини. Законом розподілу випадкової величини називається всяке співвідношення, що встановлює зв'язок між можливими значеннями випадкової величини і відповідною ним імовірністю. Про випадкову величину говорять, що вона підпорядкована цьому закону розподілу. Закон розподілу може бути заданий в різній формі. На практиці мають місце закони розподілу такі, як: біноміальний розподіл, розподіл Пуассона, нормальний розподіл (розподіл Гауса), експоненціальний розподіл, розподіли, що застосовуються в статистичних розрахунках (хі-квадрат, Ст'юдента, Фішера), трапецеїдальний розподіл; двомадальний розподіл, рівномірний розподіл.

Для вивчення розподілу випадкових величин користуються рядом числових характеристик:

- **характеристики мір центральної тенденції:** математичне сподівання; мода Mo ; медіана Me

- **характеристики мір мінливості відносяться:** розкид вибірки або розмах R , дисперсія D_x ; середньоквадратичним відхиленням σ_x

- **форми кривої розподілу:** асиметрія AS – міра відхилення графіка розподілу частот від симетричного виду відносно середнього значення; ексцес ES – міра плосковершинності або шпильястості графіка розподілу вимірюваної ознаки.

Груба похибка або промах – це похибка результату окремого вимірювання, що входить в ряд вимірювання, яка для цих умов різко відрізняється від інших результатів цього ряду.

При одноразових вимірах виявити промах неможливо. Для зменшення імовірності появи промахів вимірювання проводять два-три рази і за результат приймають середнє арифметичне отриманих значень.

При багатократних вимірах грубі похибки можуть сильно перевернути довірчий інтервал, тому їх необхідно виключити з серії вимірювання і перерахувати параметри розподілу.

При багатократних вимірах для виявлення промахів використовують статистичні критерії, заздалегідь визначивши, якому виду розподілу відповідає результат вимірювання.

Так, критерій «3σ» застосовується для результатів вимірювання, розподілених за нормальним законом. За цим критерієм вважається, що результат, що виникає з імовірністю $\alpha \leq 0,003$ малоімовірний і його можна вважати промахом ($P=0,997$, $\alpha \leq 0,003$). Цей критерій надійний при числі вимірювання $n \geq 20 \dots 50$. [1]

Критерій Романовського застосовується, якщо число вимірювання $n < 20$. За цим критерієм обчислюється відношення

$$\left| \frac{x - x_i}{\sigma_x} \right| = \beta.$$

Якщо $\beta \geq \beta_T$, то результат x_i вважається промахом і відкидається. [3]

Наприклад: При діагностуванні паливної системи автомобіля результати п'яти вимірювання витрати палива склали 22, 24, 26, 28 і 48 л/100км. $\alpha=0,01$. Перевіримо, чи є результат 48 л/100км грубою помилкою (промахом).

$$\bar{x} = \frac{22 + 24 + 26 + 28 + 48}{5} = 29,4 \text{ л/100км}$$

$$\sigma = \sqrt{\frac{(22 - 29,4)^2 + (24 - 29,4)^2 + (26 - 29,4)^2 + (28 - 29,4)^2 + (48 - 29,4)^2}{5 - 1}} = 10,52 \text{ л/100км}$$

За таблицею значення критерію Романовського

α/P	n=4	n=6	n=8	n=10	n=12	n=15	n=20
0,01/ 0,99	1,73	2,16	2,43	2,62	2,75	2,90	3,08
0,02/ 0,98	1,72	2,13	2,37	2,54	2,66	2,80	2,96
0,05/0,95	1,71	2,10	2,27	2,41	2,52	2,64	2,78
0,10 /0,9	1,69	2,00	2,17	2,29	2,39	2,49	2,62

$$\beta_T = 1,73 \Rightarrow \beta = 1,76 > \beta_T = 1,73$$

Критерій свідчить про необхідність відкидання останнього результату.

В сучасних умовах розвитку економіки України зростають вимоги до якості промислової продукції. Якість продукції стає головним чинником для задоволення потреб споживачів при придбанні продукції й одним з факторів конкурентоспроможності підприємства. Неможливо вирішити задачі підвищення якості без забезпечення високої точності та єдності вимірювань параметрів виробів, і перш за все на етапі виробництва. Для рішення цієї задачі фахівці промисловості повинні добре володіти методами вимірювання і способами забезпечення їхньої єдності, що і складає основні завдання метрології.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Перегуда О.В., Капустян О.А., Курилко О.Б. Статистична обробка даних: навч. посіб. Електронне видання, 2022. 193 с.
2. Цюцюра В.Д., Цюцюра С.В. Метрологія та основи вимірювань: навч. посіб. Київ: Знання-Прес, 2003. 80 с.
3. Чмиленко Ф.О., Смітюк Н.М. Навчальний посібник з основ статистичної обробки аналітичного експерименту. Дніпро: РВВ ДНУ, 2013. 60 с.

**ЩОДО МАТЕМАТИЧНИХ ТА МЕТОДИЧНИХ АСПЕКТІВ ІЛЮСТРУВАННЯ
ЗАДАЧ НА МНОГОГРАННИКИ У НАВЧАЛЬНИХ КУРСАХ ЕВКЛІДОВОЇ
СТЕРЕОМЕТРІЇ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

Проаналізовано характер введення загального поняття про многогранник, пов'язані з цим різні поняття і різні означення призми, піраміди та зрізаної піраміди у курсах стереометрії на рівні загальної середньої освіти, пов'язані з цим вимоги до ілюстрування представлених задач. Розглянуті питання позиційної, евклідової та метричної повноти відповідних зображень, сформульовано необхідні математичні вимоги та відповідні методичні рекомендації.

Ключові слова: *стереометрія, многогранник, моделювання многогранників, паралельне проєктування, загальна середня освіта.*

Character of introduction the general concept of a polyhedron and connected with it different concepts and different definitions of a prism, a pyramid and a truncated pyramid in courses of Solid Geometry on the level of general secondary education, bounded up demands to illustrations for the presented tasks are analyzed. The problems of positional, Euclidean and metrical completeness of the corresponding illustrations are considered, the necessary mathematical requirements and the corresponding methodical recommendations are formulated.

Key words: *Solid geometry, polyhedron, polyhedron's modeling, parallel projecting, general secondary education.*

Аналіз змістового наповнення діючих на даний час в Україні навчальних програм і підручників з математики для учнів 9–11 класів закладів загальної середньої освіти (див. [2, 3, 4], наприклад) дозволяє підтвердити фактично загальновідомий висновок про те, що у межах загальної середньої освіти можна навести математично точне означення многогранника, але важко. Да і потреби у цьому немає. Достатньо за допомогою різних прикладів сформулювати у учнів уявлення про многогранник, вказати на певні визначальні характеристики многогранників як одних з найпоширеніших стереометричних фігур, а далі – наводити вже математично точні означення таких многогранників як призма, піраміда та зрізана піраміда. При цьому варто зауважити, що, теоретично, у кожному з випадків тут можна вести мову про три різні поняття, про три різні геометричні фігури, кожна з яких однозначно визначає дві інші, – про відповідний многогранник-каркас, многогранник-оболонку і многогранник-тіло. Зрозуміло, що у випадку, коли мова йде про одну геометричну фігуру, природніше вважати, що вона як каркас є підмножиною її як оболонки, а остання – підмножиною її як тіла. Одночасно, з математичної точки зору, останнє не є обов'язковим.

У значній кількості сучасних підручників ([3, 4], наприклад) многогранник розглядають виключно як тіло, про многогранник-каркас мова не йде взагалі, замість поняття про многогранник-оболонку вводять поняття про поверхню многогранника-тіла. Будь-який з подібних підходів є коректним з математичної точки зору і, в силу цього, є цілком допустимим. Автори підручників є вільними щодо обрання відповідних означень. Зрозуміло, що якщо означені геометричні фігури існують як фігури тривимірного евклідового простору. А у даному випадку – це так. Мова може йти лише про доцільність обрання тих чи інших означень.

Учні 10–11 класів наразі опановують загальну середню освіту за програмами, затвердженими ще у 2018 р. [5, 6]. Програми з геометрії при цьому присвячені систематичному курсу евклідової стереометрії. Вони, зокрема, вимагають від учнів умінь

моделювати відповідні просторові фігури. Да і формувати уявлення про многогранник, наприклад, учителю простіше за наявності відповідної моделі. Але що мається на увазі під подібним моделюванням? По-перше, тут маються на увазі найпростіші об'єкти доквілля, на підставі яких поняття про призму, піраміду та зрізану піраміду сформувалися як математичні абстракції. І подібні моделі знаходяться у кабінеті математики майже у кожній школі. Одні з них вироблені з дроту – це моделі відповідних многогранників-каркасів. Другі – з паперу, картону, – з відповідних розгорток, – це моделі многогранників-оболонки. Треті являють собою шматки дерева або металу – це вже моделі многогранників-тіл. Загальновідомо, що курси геометрії закладів загальної середньої освіти носять двоїстий характер, поєднуючи у собі (в ідеалі – органічно) уявлення про геометрію як «фізичну» науку, науку про властивості просторових форм доквілля, з уявленням про геометрію як аксіоматичну теорію, теорію, створену розумом людини. Саме тому тут мова йде про так звану евклідову геометрію, про яку, на підставі тисячолітнього досвіду людства, можна стверджувати, що вона є найкращим чином узгодженою з «фізичною» геометрією безпосередньо оточуючого людину середовища ([7]). Значна кількість учнів, і це є цілком природним, сприймають обидві геометрії як єдине ціле. І коли учень дивиться на модель, припустимо, піраміди, вироблену з дроту, йому важко усвідомити, чому цей об'єкт, відповідно до наведеного у підручнику означення, пірамідою назвати не можна. Те ж саме відноситься й до моделі, яку він власноруч виробив з розгортки.

Діючі програми й відповідні підручники з геометрії для 10 класу ([2]) містять спеціальний розділ, присвячений побудовам зображень плоских і просторових фігур на площині за методом паралельного проєктування, безпосередні вимоги до учнів щодо зображення на евклідовій площині згідно цього методу певних просторових фігур та їх основних елементів, виконання певних побудов на подібних зображеннях, застосовування відповідних зображень при розв'язанні запропонованих задач. При цьому, суттєвим щодо усвідомлення є той факт, що зображення на площині просторової геометричної фігури, зокрема, многогранника, – це теж побудова його моделі. Але моделі дещо іншого характеру, площинної моделі. Фактично, мова навіть йде про побудову двох моделей. Перша з них носить суто теоретичний характер – це площинна модель просторової фігури евклідової геометрії у межах самої евклідової геометрії. Друга модель – це вже «фізична» модель і просторової фігури, і першої моделі – відповідне реальне креслення на плоскій поверхні, припустимо, на аркуші паперу, або «від руки», або за допомогою циркуля і лінійки чи інших «фізичних» інструментів креслення.

Для чого потрібні моделі многогранників? Просторові моделі «фізичного» характеру, безумовно, допомагають учню усвідомити сутність відповідного поняття, спроможні допомогти знайти шляхи до розв'язання певних найпростіших стереометричних задач. Але будувати «фізичну» просторову модель для кожної конкретної задачі представляється цілком неможливим. Саме тут стають у нагоді площинні моделі, проєкції, виконані за методом паралельного проєктування, зображення просторових фігур як фігур, подібних до відповідних проєкцій. Розв'язання стереометричної задачі передбачає визначення певних характеристик певної геометричної фігури за іншими її характеристиками, заданими умовою. У випадку наявності зображення просторової фігури тут починає працювати математична теорія повноти. За позиційно повним зображенням можна однозначно визначити усі так звані проєктивні властивості фігури-оригіналу, властивості, пов'язані з характером взаємного розташування у відповідному розумінні зображених точок, прямих та площин. За евклідово повним, тобто, подібно повним зображенням можна однозначно визначити усі властивості подібності зображеної фігури, за метрично повним зображенням – усі її метричні властивості. Основами теорії повноти зображень за методом паралельного проєктування повинен володіти принаймні учитель. По відношенню до означень многогранників, зокрема, тут є суттєві нюанси. Наприклад, невиврожене зображення за методом паралельного проєктування трикутної піраміди-оболонки є позиційно повним, а трикутної піраміди-тіла – позиційно неповним.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Концепція Нової української школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
2. Математика, навчальні програми, основні підручники, додаткові підручники та навчальні посібники, методична література, рекомендовані Міністерством освіти і науки України для використання в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти у 2024/2025 навчальному році. URL: <https://docs.google.com/spreadsheets/d/16NyRYEKgeQ4T5BE68La-s2gn0q2MPyIWSWx-Vdw-zmA/edit?gid=883367929#gid=883367929>
3. Мерзляк А. Г., Номіровський Д. А., Полонський В. Б., Якір М. С. Геометрія: проф. рівень: підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти. Харків: Гімназія, 2018. 240 с.
4. Мерзляк А. Г., Номіровський Д. А., Полонський В. Б., Якір М. С. Геометрія: проф. рівень: підруч. для 11 кл. закладів загальної середньої освіти. Харків: Гімназія, 2019. 204 с.
5. Навчальна програма з математики (алгебри і початків аналізу та геометрії) для учнів 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Рівень стандарту. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>
6. Навчальна програма з математики для учнів 10-11 класів для загальноосвітніх навчальних закладів (для класів з поглибленим вивченням математики) URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>
7. Синюкова О. М., Чепок О. О. Зображення просторових фігур на площині при навчанні евклідової геометрії: навч. посібник. Одеса, 2025. 493 с.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ / ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 81'367.2:164.21

Юлія Балаж
(Івано-Франківськ, Україна)

ПОСТПОЗИЦІЯ МОДЕЛЕЙ РЕЧЕНЬ ІЗ ГЕНІТИВНИМ ВИРАЖЕННЯМ
КЛЮЧОВОГО КОМПОНЕНТА ПОШИРЮВАЧА

Статтю присвячено аналізу постпозиційної локалізації генітивного ключового компонента поширювача у сучасному українському художньому дискурсі. З'ясовано, що постпозиція виступає зоною смислового завершення та емоційної кульмінації речення, де генітивний поширювач набуває статусу смислової домінанти. Доведено, що на відміну від препозиції та медіальної позиції, постпозиція забезпечує образну завершеність, емпатичний ефект та прагматичну концентрацію смислу, що зумовлює її високу частотність у літературних текстах.

Ключові слова: *постпозиція, генітив, поширювач, ключовий компонент, семантична домінанта, дистрибуція.*

The article focuses on the analysis of the postpositional localization of the genitive key component of the sentence extender in contemporary Ukrainian literary discourse. It has been established that postposition functions as the zone of semantic closure and emotional culmination of the sentence, where the genitive extender acquires the status of a semantic dominant. It is proved that, unlike preposition and medial position, postposition ensures figurative completeness, emphatic effect, and pragmatic concentration of meaning, which explains its high frequency in literary texts.

Key words: *postposition, genitive, extender, key component, semantic dominant, distribution.*

Актуальність проблеми постпозиційної локалізації генітивного ключового компонента поширювача визначається потребою осмислення позиційної організації сучасного українського речення в її функційно-семантичному вимірі. Постпозиція у художньому дискурсі постає як особливий механізм смислової концентрації та образної завершеності. Саме у цій позиції генітивний поширювач перетворюється із другорядного уточнювача на смислову домінанту, що замикає предикативну ситуацію і надає їй кульмінаційного ефекту. Незважаючи на очевидну роль цього феномена у текстотворчих процесах, у синтаксичній теорії воно тривалий час залишалося периферійним і розглядалося побіжно. Натомість уже сучасна література засвідчує високу частотність постпозиційних моделей, адже вони відповідають прагненню письменника до естетичної виразності та комунікативної сконцентрованості. Вивчення цих структур дозволяє простежити взаємозв'язок морфологічної маркованості генітива, семантичної інтерпретації предиката та прагматичної інтенції мовця. Таким чином, дослідження постпозиції генітивного ключового компонента поширювача є важливим кроком у розвитку сучасної функційної граматики та поглибленні знань про стилістичні механізми художнього тексту.

У сучасному мовознавстві вагомий внесок у дослідження генітива та його синтаксичної репрезентації зробили такі науковці, як-от: О. Бондаренко, О. Воробець, О. Заневич, І. Кононенко, О. Кульбабська, О. Межов, Л. Островська, А. Романченко, Л. Станіславська, М. Степаненко, Т. Шевченко та ін. Їхні наукові праці заклали підґрунтя для осмислення генітивного компонента як функційно навантаженого поширювача, здатного модифікувати предикативну ситуацію та структурувати висловлення в межах просторово-темпоральних, каузальних і атрибутивно-об'єктних параметрів. Особливої уваги потребує дослідження його позиційної дистрибуції, адже саме локалізація у препозиції, медіальній позиції чи

постпозиції зумовлює характер семантичної інтерпретації та ступінь комунікативної виразності генітивного ключового компонента поширювача.

Цікаву думку з приводу порушеної проблеми висловила О. Бондаренко, яка зазначає, що «генітивний ключовий компонент поширювача може реалізуватися як синтаксема в різних позиційних моделях речення, зокрема в тих, де предикативна ситуація подається у згорнутому або неповному вигляді. У таких випадках доцільно вживати узагальнювальну дефініцію «генітивна конструкція» – синтаксичної моделі, у якій перший компонент становить субстантив або інша одиниця з квантитативною чи атрибутивною семантикою, а другий – форма генітива субстантива чи прономінатива, що виконує функцію ключового слова поширювача. До цього ж типу належать і самостійні генітивні форми з квантитативним відтінком, які нерідко взаємодіють із заперечними маркерами, створюючи специфічний семантико-граматичний комплекс» [1, с. 72].

О. Межов обгрунтовано доводить, що «внаслідок переміщення генітивного ключового компонента поширювача в центральну об'єктну позицію відбувається нейтралізація його первинних атрибутивно-визначальних функцій. У такій позиційній реалізації генітив слід інтерпретувати як лексико-комбінаторний варіант акузативного об'єктного, що виконує основну роль у вираженні пацієнтивної семантики предикативної ситуації. Найчастіше подібні генітивні форми фіксуються у правобічній привербативній валентній зоні, де вони безпосередньо підпорядковуються предикату, проте їхня функційна активність може також поширюватися на приад'єктивні конструкції або, зрідка, на предикативи категорії стану. У присубстантивній позиції генітив зберігає свою об'єктно-атрибутивну семантику, яка, на відміну від інших об'єктних значень, є для нього первинною та системно закріпленою» [6, с. 73].

Виходячи з аналізованої джерельної бази, констатуємо, що постпозиція ключового компонента у генітиві поширювача речення є найуживанішою в сучасному українському художньому дискурсі. Генітив у постпозиції робить подію образно завершеною. Саме тому постпозиційні моделі часто функціонують у художньому дискурсі, де потрібне додаткове образне або емоційне навантаження. Поширювач у цій позиції може вказувати на середовище, матерію, каузу або темпоральний орієнтир, однак головна його функція полягає у тому, щоб завершити думку сильним смисловим акордом.

Розгляньмо речення *Тому – найяскравіше світло всередині сферичних лип* (Т. Прохасько) – модель поширювача у постпозиції з генітивним вираженням ключового компонента [$S^1 + K (Adj_2 + S_2)$].

Ключовий компонент поширювача *лип* реалізований у формі генітива (S_2) та виконує роль структурного завершувача синтагми. Підкреслюємо, що, він не задає рамки (як у препозиції) і не інтегрується у предикативне ядро (як у медіальній позиції), а закріплює всю побудову у фінальній позиції, надаючи реченню образної завершеності. На нашу думку, саме генітив у кінці моделі виступає смисловою домінантою, адже попередні компоненти найяскравіше *світло + всередині сферичних* створюють очікування на уточнення, яке знаходить своє вирішення у фіналі – *лип*.

Зауважуємо, що у семантичному вимірі така постпозиція формує ефект кульмінаційного акценту: увага слухача або читача мимоволі зосереджується на останньому слові, і воно стає центром усього висловлення. Завдяки цьому ключове слово *лип* перестає бути лише атрибутом локатива, а перетворюється на художній образ, який наче заморожує перспективу й надає події певної символічності.

Вважаємо за необхідне наголосити, що постпозиційний генітивний ключовий компонент поширювача у такій моделі виділяє об'єкт не через синтаксичну необхідність, а через прагматичну установку мовця, який прагне залишити фінальне враження саме на образі лип. Наприклад, при перенесенні генітива в препозицію (*лип світло всередині*

¹ Перелік умовних скорочень: К – ключові слова; S – суб'єкт; S_1 - S_x – відмінкові форми субстантивів; Adj_1 - Adj_x – відмінкові форми ад'єктивів.

сферичних...) або у внутрішню позицію (*світло лип всередині сферичних*), зникає ефект завершеності й послаблюється образна сила висловлення.

Отже, у проаналізованій моделі постпозиційний генітивний ключовий компонент поширювача виконує функцію смислового завершення і кульмінаційного підсилення. Він закріплює висловлення, перетворює звичайну локативну конкретизацію на головний образ, забезпечує високу емоційність та образну експресію. Підкреслюємо, що постпозиція тут є мотивованою стилістично-комунікативно, тобто саме завдяки фінальному розташуванню генітивний ключовий компонент поширювача здобуває статус семантичної домінанти всього речення.

Підсумовуючи, аналіз джерельної бази показав, що постпозиційні генітивні ключові компоненти поширювача реалізують широкий спектр значень: від темпоральних та каузальних до атмосферно-матеріальних і партитивних, однак в усіх випадках їхня функція полягає у смисловому закріпленні предикативної події. Постпозиція, отже, постає провідним ключовим інструментом стилістичної організації художнього мовлення.

Наша наукова розвідка доводить, що постпозиція забезпечує ефект образної завершеності, емоційної кульмінації та прагматичної концентрації смислу, що пояснює її високу частотність у художніх текстах порівняно з препозиційними та медіальними моделями. Перспективним, на нашу думку, є подальше дослідження постпозиційних моделей у міжжанровому вимірі, а також у зіставленні з іншими слов'янськими мовами.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко О. Є. Лінгвістичний статус генітивних речень: семантичний, структурний, функційно-комунікативний аспекти. *World Science*. Warsaw: RS Global Sp. z O.O, 2018. Т. 6, № 1 (29). С. 70–76.
2. Воробець О. Д. Поширювачі семантичної моделі речення через призму теорії словесності О. О. Потебні. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Серія: Філологія*. Харків, 2016. Вип. 74. С. 51–55.
3. Заневич О. Є. Типи генітивних моделей при запереченні в українській мові XVI–I половини XVII ст. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2011. Вип. 23. С. 105–114.
4. Кононенко І. В. Ад'єктивно-субстантивне безприменникове керування в українській і польській мовах. *Studia Ukrainika Posnaniensia*. 2017. Вип. 5. С. 91–99.
5. Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні: Монографія. Чернівці, 2011. 672 с.
6. Межов О. Г. Особливості вживання родового відмінка у вторинній семантико-синтаксичній функції об'єкта. *Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки*. Луцьк, 2008. Вип. 10. С. 69–74.
7. Островська Л. С. Проблема кваліфікації генітивних односкладних речень. *Південний архів (філологічні науки)*. 2023. Вип. 95. С. 31–38.
8. Романченко А. П. Прагмалінгвістичний потенціал компарально-суб'єктно (об'єктно)-посесивних категорійних ситуацій в українській мові. *Записки з загальної лінгвістики*. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2005. Вип. 6. С. 186–194.
9. Станіславська Л. В. Прийменниково-відмінкові форми обов'язкових адвербіальних синтаксем із цільовою семантикою. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2011. Вип. 7. С. 234–238.
10. Степаненко М. І. Синтаксична і семантична валентність відносних прикметників у сучасній українській мові : монографія. Полтава : Астроя, 2017. 235 с.
11. Шевченко Т. В. Детермінантні члени речення в романі В. Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон». *Український смисл : наук. зб. Дніпро : Ліра, 2017. С. 89–97.*
12. Корпус української мови. URL: <http://www.mova.info/corpus.aspx> (дата звернення: 25.08.2025).

FEMININITIVES AND GENDER-SENSITIVE LANGUAGE: PROBLEMS OF TRANSLATION AND SOCIAL PERCEPTION

The article explores the formation and use of femininitives in contemporary Ukrainian, their historical background, and linguistic models of derivation. It examines the social, cultural, and psychological aspects of gender-sensitive language, as well as the challenges of translating Ukrainian femininitives into other languages. The paper also analyzes different dimensions of their perception in society, alongside the influence of media and state institutions on their normalization. It is emphasized that current trends reflect not only linguistic change but also a broader struggle for equality and the visibility of women in professional domains.

Keywords: *femininitives, gender-sensitive language, translation, Ukrainian language, sociolinguistics, media, gender equality.*

У статті досліджуються особливості формування та використання фемінітивів у сучасній українській мові, їхнє історичне підґрунтя та лінгвістичні моделі творення. Розглядаються соціальні, культурні та психологічні аспекти вживання гендерно-чутливої мови, а також труднощі перекладу українських фемінітивів іншими мовами. Проаналізовано різні аспекти їхнього сприйняття в суспільстві, а також вплив медіа й державних інституцій на нормалізацію їх вживання. Підкреслюється, що сучасні тенденції відображають не лише мовні зміни, а й ширший процес боротьби за рівність і видимість жінок у професійному середовищі.

Ключові слова: *фемінітиви, гендерно-чутлива мова, переклад, українська мова, соціолінгвістика, медіа, гендерна рівність.*

Language is not only a means of communication but also a tool for reflecting social reality. The way we name things, professions, and people directly influences how we perceive the world. Within this context, the issue of femininitives in contemporary Ukrainian has become particularly relevant.

Femininitives are word forms denoting women by profession, status, or social role. They represent an essential element of gender-sensitive language, intended to ensure the visibility of women in society. Many femininitives belong to the category of “potential words” (they are not found in dictionaries, but native speakers understand their meaning).

Historically, Ukrainian was not alien to femininitives. They emerged naturally and caused no resistance. Words such as *учителька* (female teacher), *дипломатка* (female diplomat), *лікарка* (female doctor), *кравчиня* (seamstress), *господиня* (hostess) coexisted organically with masculine forms and were not considered “neologisms” [5, c. 169].

However, during the Soviet period, professional nomenclature underwent an inevitable unification, where masculine forms assumed the role of “universal” designations. In official documents and public speech, it became common practice to denote representatives of both genders exclusively with masculine terms such as *лікар* (doctor), *інженер* (engineer), *професор* (professor). It was ideologically motivated by the principle of formal equality through sameness, yet it simultaneously erased women from linguistic visibility.

At the turn of the 20th and 21st centuries, and especially after 2014, femininitives began to revive actively. The growing societal focus on women’s rights, the rise of civic initiatives, and international influences contributed to the return of gender-sensitive language. In 2019, the National Commission on State Language Standards officially codified rules for femininitive formation, signaling a shift from discussion to regulation [2, c. 177]. Media, educational

institutions, and cultural organizations quickly adopted these changes, making new linguistic forms increasingly widespread.

From a linguistic perspective, the system of femininitives in Ukrainian is rich and flexible. The most common suffixes include:

- **-ка** (*авторка, вчителька, лікарка*),
- **-иця** (*робітниця, керівниця, учениця*),
- **-иня** (*психологиня, княгиня, хірургиня*),
- **-еса** (*поетеса, стюардеса*),
- **-ша** (*професорша, депутатша*).

The last suffix often carries a derogatory or informal connotation, illustrating how social attitudes shape linguistic variation even within the same grammatical category [4, с. 2].

At the same time, significant variability persists in usage, reflecting the ongoing search for standardized norms: for example, *мовознавиця*, *мовознавчиня*, and *мовознавка* coexist in parallel; as do *фотографка*, *фотографиня*, and *фотографеса* [5, с. 171].

Currently, the most productive suffix is **-ка**, which easily adapts to loanwords: *блогерка* (blogger), *дизайнерка* (designer), *менеджерка* (manager). However, problematic cases also arise with emerging professions: forms such as *піарниця* (PR specialist) or *стартаперка* (startup founder) remain contested, reflecting, as linguists argue, a natural “selection process” for the most convenient and acceptable variants. The study of femininitives also requires an international perspective.

In **English**, professional designations are predominantly gender-neutral (*doctor, teacher, student*). As a result, Ukrainian femininitives often lose gender markers in translation. For clarity, translators may resort to additional descriptors, e.g., *female doctor*. Similarly, *журналістка* is typically rendered as simply *journalist*, altering how the social role of female figures is represented in text [3, с. 882].

By contrast, **German** systematically differentiates professions by gender: *Lehrer – Lehrerin, Student – Studentin*. It brings it closer to Ukrainian. At the same time, modern German is experimenting with forms that capture broader gender identities, e.g., through the “gender star” (*Lehrerinnen**). Thus, the translation of femininitives extends far beyond grammar, touching on more profound cultural and social differences.

A particularly pressing issue concerns **gender bias in machine translation**. One of the most frequent errors is the distorted insertion of gender markers where none exist in the source text. For instance, machine translations often introduce stereotypical pronouns: female for childcare, male for technical professions. To address this, researchers propose strategies such as:

- the use of algorithms for gender-ambiguous rewriting;
- the development of corpora such as **GATE X-E (Gender-Ambiguous Translation Examples)**, containing sentences with multiple possible gender interpretations.

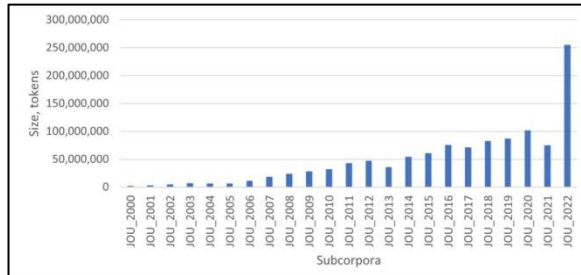
Scholars argue that assigning gender stereotypically affects not only translation quality but also reinforces cultural notions of gender roles. Tackling this issue is therefore not merely technical, but also socio-cultural [1, с. 2].

The social and psychological perception of femininitives remains polarized. Supporters view them as a tool of equality that ensures women’s linguistic representation in their professional spheres. Opponents, however, claim that some new forms sound “artificial” or even “comic.” These debates are particularly vivid on social media, where neologisms become targets of humor and memes.

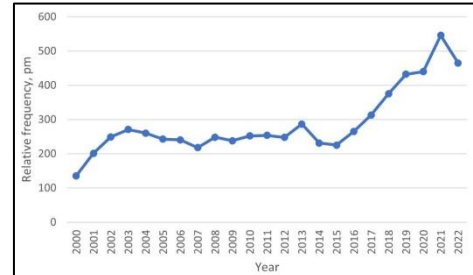
Despite official codification, a degree of resistance persists. Factors include perceptions of unfamiliarity, lack of dictionary recognition, form variability, and aesthetic rejection by some speakers. The influence of Russian also plays a role, as femininitives there are primarily restricted to colloquial speech and excluded from the literary standard. This contrasts sharply with West Slavic languages, where feminine forms are widely and regularly used.

Corpus studies indicate a sharp rise in femininitive usage after 2014, associated with the Revolution of Dignity and the onset of war. A second wave occurred in 2022, when Russia's full-scale invasion normalized the use of femininitives for women in professional and military roles [pic. 1] [4, c. 4].

Ukrainian media have also become a key driver of femininitive adoption. Leading outlets now systematically employ feminine forms of professional titles, fostering familiarity among readers. Similar practices are observed in state documents, where femininitives are recommended for addressing women directly [2, c. 177].

Picture 1. Sizes of the journalism subcorpora in GRAC, 2000-2022

Picture 2. Dynamics of 744 feminine occupational titles in newspaper texts in GRAC

Corpus-based research (using GRAC) confirms that the number of femininitives in the press has steadily increased since 2015, with annual growth of 15–24%. By 2022, the variety of forms had expanded dramatically [pic. 2] [4, c. 8].

In public discourse, responses remain mixed: support and positive attitudes coexist with criticism, though the latter is gradually diminishing. Sociological surveys suggest that, over time, most people come to accept femininitives neutrally or positively, particularly when referring to common professions.

Femininitives are not a fleeting linguistic trend but rather a restoration of tradition and a step toward modernity. Despite resistance from certain groups, their consolidation in the Ukrainian language appears irreversible. International experience demonstrates that similar processes have already occurred or are underway in other languages, situating Ukrainian within a global movement toward gender-sensitive communication. Over time, femininitives will become a natural and indispensable part of linguistic norms, striking a balance between historical heritage and the needs of contemporary society.

REFERENCES

1. Rarrick S., Naik R., Poudel S., Chowdhary V. (2023). Evaluating gender bias in the translation of gender-neutral languages into English. *Cornell University. arXiv*. URL: <https://arxiv.org/html/2311.08836v2>
2. Siuta H. (2024). Feminatives in the language of the Ukrainian educational and scientific sphere: official and semi-official practice. *ResearchGate*. URL: https://www.researchgate.net/publication/388977214_feminatives_in_the_language_of_the_ukrainian_educational_and_scientific_sphere_official_and_semi-official_practice
3. Siuta H., Bobukh N., Kozlovska L., Hotsynets I., & Sobol L. (2025). The use of feminatives in official and business communication in modern Ukrainian. *Journal of Information Systems Engineering and Management*. Vol. 10. No. 16s. PP. 873-886. <https://doi.org/10.52783/jisem.v10i16s.2675>
4. Starko V., Synchak O. (2023). Feminative personal nouns in Ukrainian: dynamics in a corpus. *ResearchGate*. URL: https://www.researchgate.net/publication/370878394_Feminine_Personal_Nouns_in_Ukrainian_Dynamics_in_a_Corpus
5. Сабадир Г. Структура фемінітивів сучасної української мови. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. №62(2). С. 168-172. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/62-2-27>

МЕДИЧНІ НАУКИ / МЕДИЦИНСКИЕ НАУКИ

УДК 37.014.5:61

Світлана Пальчак
(Умань, Україна)

ВЗАЄМОДІЯ З КЛІНІЧНИМИ БАЗАМИ: ОБМІН ДОСВІДОМ З ЛІКАРЯМИ ТА МЕДСЕСТРАМИ ДЛЯ ОНОВЛЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМ

Медичні коледжі, які готують середній медичний персонал, стикаються з викликами, пов'язаними з динамічним розвитком клінічної практики, появою нових технологій, методів діагностики та лікування. Щоб освітні програми відповідали актуальним потребам галузі, необхідна тісна та ефективна взаємодія з клінічними базами – лікарнями, ЦПМСД та іншими медичними установами, де студенти проходять практичну підготовку.

Ключові слова: взаємодія з клінічними базами, методи впровадження, обмін досвідом, вплив на оновлення навчальних програм.

Medical colleges that train mid-level medical personnel face challenges associated with the dynamic development of clinical practice, the emergence of new technologies, methods of diagnosis and treatment. In order for educational programs to meet the current needs of the industry, close and effective interaction with clinical bases is necessary - hospitals, primary health care centers and other medical institutions where students undergo practical training.

Key words: collaboration with clinical bases, implementation methods, exchange of experience, influence on the renewal of educational programs.

У сучасних умовах медичної освіти надзвичайно важливим є забезпечення високої якості підготовки медичних фахівців. Медичні коледжі, які готують середній медичний персонал, стикаються з викликами, пов'язаними з динамічним розвитком клінічної практики, появою нових технологій, методів діагностики та лікування [1, 6]. Щоб освітні програми відповідали актуальним потребам галузі, необхідна тісна та ефективна взаємодія з клінічними базами – лікарнями, центрами первинної медико-санітарної допомоги та іншими медичними установами, де студенти проходять практичну підготовку [7]. Ця співпраця дозволяє оновлювати навчальні плани коледжів, забезпечувати відповідність знань і навичок реальним вимогам ринку праці, а також підвищувати конкурентоспроможність випускників медичного коледжу.

Незважаючи на очевидну важливість такої взаємодії, існують певні бар'єри, зокрема недостатня координація, відсутність системного підходу до обміну інформацією та розбіжності між теоретичними знаннями, що викладаються, та практичними вимогами [3]. З фінансових факторів слід відмітити те, що є обов'язкова вимога оренди приміщень під навчальні кімнати у лікувальних закладах. Подекуди це має значне фінансове навантаження на коледжі. Основною метою цієї статті є аналіз механізмів ефективної взаємодії між викладачами медичного коледжу та клінічними фахівцями, які працюють на клінічних базах. Ми зосередимося на методах, результатах, обговоренні та висновках, що стосуються впровадження системного обміну досвідом для оновлення навчальних програм.

Одним з методів для досягнення поставленої мети є розробка та впровадження комплексного підходу, який включав би наступні заходи:

1. Регулярні щорічні зустрічі та семінари викладачів клінічних дисциплін з провідними лікарями та медсестрами клінічних баз. Необхідно передбачати тематичні семінари з обговорення нових протоколів лікування та діагностики.

2. Розробка анкет для збору інформації від клінічних фахівців щодо навичок та знань, які, на їхню думку, необхідні безпосередньо в роботі студентам-практикантам. Співпраця з

викладачам з метою виявлення і усунення розбіжностей між навчальною програмою та клінічною практикою.

3. Спільне розроблення методичних рекомендацій шляхом створення робочих груп з викладачів і практикуючих фахівців, з метою перегляду та оновлення навчальних програм [6, 7]. Пропозиції щодо удосконалення системи оцінювання практичних навичок студентів на клінічних базах [3].

4. Запрошення клінічних фахівців до участі в лекціях та практичних заняттях для студентів. Залучення викладачів коледжу до науково-практичних конференцій та консилиумів, що проводяться на клінічних базах.

Процес такого збору та аналізу даних триває зазвичай протягом одного навчального року і опитування має охопити максимальну кількість клінічних фахівців та викладачів клінічних дисциплін. Отримані дані необхідно систематизувати та проаналізувати для виявлення ключових напрямків оновлення навчальних програм.

Результати попередніх аналізів цієї тематики виявили кілька ключових напрямків, де взаємодія з клінічними базами мала найбільший вплив на оновлення навчальних програм.

1. Актуалізація теоретичного матеріалу. За результатами проведених опитувань, 70% клінічних фахівців відзначили, що деякі протоколи лікування та діагностики, які викладаються в коледжі, застаріли. В результаті спільної роботи викладачів і лікарів, доцільно було би вносити зміни в навчальні плани з таких дисциплін, як терапія, хірургія та акушерство [6]. Зокрема, шляхом введення нові розділи, присвячені сучасним антибіотикам, малоінвазивним хірургічним технікам та використанню новітнього діагностичного обладнання.

2. Удосконалення практичних навичок. 85% опитаних клінічних фахівців звертають увагу на недостатню підготовку студентів у навичках роботи з сучасним медичним обладнанням (наприклад, інфузійними насосами, кардіомоніторами). Після обміну досвідом необхідно запроваджувати нові практичні заняття з використанням симуляційних тренажерів [2, 5]. Викладачі мають отримати доступ до обладнання клінічних баз для навчання студентів, а клінічні фахівці проводили майстер-класи.

3. Розвиток "м'яких" навичок (soft skills). Клінічні бази відзначають, що студентам бракує навичок комунікації з пацієнтами та їхніми родичами (60% опитаних). На основі цих даних, до навчальних програм доцільно інтегрувати модулі, присвячені медичній етиці, деонтології та психології спілкування [4].

Отримані результати підтверджують гіпотезу про те, що систематична взаємодія з клінічними базами є критично важливою для забезпечення якості медичної освіти [3, 7]. Обмін досвідом дозволяє не лише оновлювати навчальні програми, але й формувати у студентів реалістичне уявлення про майбутню професію.

Одним із ключових аспектів успішної співпраці є взаємна зацікавленість. Клінічні фахівці, ділячись своїм досвідом, отримують можливість впливати на якість підготовки майбутніх колег. Викладачі, у свою чергу, отримують доступ до актуальної інформації, що робить їхні лекції та заняття більш змістовними та практично орієнтованими. Проте, варто зазначити, що для підтримки такої взаємодії необхідні регулярні інвестиції часу та ресурсів. Важливо створити механізми, які б стимулювали клінічних фахівців до співпраці, наприклад, через спільні наукові проєкти чи надання можливостей для їхнього професійного розвитку на базі коледжу.

Взаємодія медичного коледжу з клінічними базами є не просто бажаною, а необхідною умовою для підготовки конкурентоспроможних фахівців [1, 6]. Системний обмін досвідом дозволяє оновлювати теоретичний та практичний зміст навчальних програм, впроваджувати інноваційні методи навчання, що відповідають реаліям сучасної медицини [2]. Доцільно розвивати у студентів не лише професійні, а й "м'які" навички, необхідні для успішної роботи [4, 5].

Для подальшого розвитку цієї взаємодії включають необхідно створювати постійні координаційні ради, що складаються з представників коледжу та клінічних баз. Розробка спільних програм стажування для викладачів на клінічних базах та впровадження системи зворотного зв'язку від випускників, які працюють у медичних установах, забезпечить стабільний процес оновлення та адаптації освітніх програм до постійно мінливих потреб медичної галузі, що, у свою чергу, сприятиме покращенню якості медичного обслуговування в цілому [7].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Булах І. Є., Скібіцька А. О. Професійна підготовка медичних сестер у контексті світових стандартів. *Медична освіта*. 2018. С. 47–52.
2. Вишковська І. В. Інноваційні технології в медичній освіті: досвід впровадження симуляційного навчання. *Вісник Вінницького національного медичного університету*. 2020. Т. 24, № 2. С. 81–86.
3. Гармаш Ю. Ю., Паламарчук М. І. Оцінка ефективності практичної підготовки студентів-медиків на клінічних базах. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Медицина*. 2021. Вип. 1(63). С. 11–15.
4. Калашник І. М. Особливості формування клінічного мислення у студентів медичних коледжів. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія*. 2019. Вип. 65. С. 183–188.
5. Лях Ю. Є., Гаврилюк М. С. Роль клінічного наставництва у підготовці медичних фахівців. *Медичні науки: теорія та практика*. 2020. № 2(5). С. 33–37.
6. Марухно Ю. М., Заболотна І. М. Модернізація навчальних програм медичних коледжів з урахуванням потреб практичної охорони здоров'я. *Актуальні питання фармацевтичної та медичної освіти*. 2019. № 2. С. 5–10.
7. Олійник В. С. Взаємодія медичного коледжу і лікувально-профілактичних установ як умова якісної підготовки фахівців. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2018. Вип. 16. С. 115–119.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Балаж Юлія Іванівна – аспірантка II року навчання кафедри загального та германського мовознавства Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

Большак Дар'я Костянтинівна – студентка 4 курсу Інституту права та сучасних технологій Київського національного університету технологій та дизайну

Буняк Ірина Дмитрівна – студентка магістратури факультету історії, педагогіки та психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Дрюченко Кіра Євгенівна – учениця 10 класу Ірпінського академічного ліцею Національного університету біоресурсів і природокористування України

Заболоцька Світлана Ігорівна – кандидат психологічних наук, доцент Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Закирова Умида Исмаговна – старший преподаватель Высшей школы южноазиатских языков и литературы Ташкентского государственного университета востоковедения

Карбан Катерина Вікторівна – здобувачка 2 курсу магістратури навчально-наукового інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Кугай Ксенія Борисівна – доцентка кафедри філології та перекладу Київського національного університету технологій та дизайну

Лінкова Олена Володимирівна – старший викладач кафедри вищої математики Одеського державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку

Лобас Катерина Олександрівна – студентка 3 курсу факультету образотворчого мистецтва, декоративного мистецтва, реставрації ВСП «Київський індустріальний фаховий коледж» Київського національного університету будівництва і архітектури

Мамедова Дилбар Ага – докторант Інститута географії імені академіка Г. А. Алиева Министерства науки и образования Азербайджанской Республики

Мамедова Зохра Мамед – научный сотрудник Института географии имени академика Г. А. Алиева Министерства науки и образования Азербайджанской Республики

Масненко Назарій Сергійович – аспірант II року навчання «Українського етнологічного центру» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України

Матіяш Валентина Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Михальчук Ганна Йосипівна – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри інженерії програмного забезпечення та інформаційних технологій Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Мірзаєв Тимур Русланович – аспірант II року навчання кафедри інженерії програмного забезпечення та інформаційних технологій Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Назмієв Антон Олександрович – доктор філософії, асистент кафедри психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Пальчак Світлана Богданівна – викладач-методист Комунального закладу фахової передвищої освіти «Уманський медичний фаховий коледж Черкаської обласної ради»

Рибін Павло Олексійович – здобувач 2 курсу магістратури навчально-наукового інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Сажнєва Ганна Олегівна – студентка 1 курсу магістратури соціально-гуманітарного факультету Бердянського державного педагогічного університету

Світлична Наталія Олександрівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Снігир Лариса Петрівна – кандидат економічних наук, вчитель Ірпінського академічного ліцею Національного університету біоресурсів і природокористування України

Ткаченко Кіра Анатоліївна – доцент кафедри філології та перекладу Київського національного університету технологій та дизайну

Ульянов Кирило Євгенович – студент 2 курсу факультету електроніки, автоматизації та метрології Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку

Фоменко Марина Олександрівна – студентка 4 курсу факультету графічного дизайну Київського національного університету технологій та дизайну

Фроленкова Ольга Вікторівна – студентка 2 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Хоменко Валерія Олександрівна – студентка 4 курсу Інституту права та сучасних технологій Київського національного університету технологій та дизайну

ЗМІСТ / СОДЕРЖАНИЕ

ГЕОГРАФІЯ І ГЕОЛОГІЯ / ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

Дилбар Мамедова

QAZAX-TOVUZ İQTİSADİ RAYONUNDA ƏMƏK

RESURLARININ İQTİSADİ FƏALLIĞI

5

Зохра Мамедова

AZƏRBAYCANIN YANACAQ-ENERJİ EHTİYATLARI VƏ

ELEKTROENERGETİKA SƏNAYESİNİN TÜRK DÜNYASI ÖLKƏLƏRİ

ARASINDA MÖVQEYİ

8

МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ / МЕНЕДЖМЕНТ И МАРКЕТИНГ

Марина Фоменко, Кіра Ткаченко

ФІРМОВИЙ СТИЛЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ КОМУНІКАЦІЇ З БРЕНДОМ

12

Valeria Khomenko, Kseniia Kugai

SLOGANS IN MODERN MARKETING:

FROM EMOTIONAL IMPACT TO BRAND IDENTITY FORMATION

13

ІСТОРИЧНІ НАУКИ / ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Назарій Масненко

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ

ТА ЧИСЕЛЬНОСТІ ВОРОНОВИЦЬКОГО ТА ДАШІВСЬКОГО РАЙОНІВ

ВІННИЦЬКОЇ ОКРУГИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПЕРЕПИСУ НАСЕЛЕННЯ

1926 РОКУ)

17

Ганна Сажєнєва

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ МІЖ СЕЛЯНСТВОМ І ВЛАДОЮ НА ПІВДНІ

УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

20

Лариса Снігур, Кіра Дрюченко

КИТАЙСЬКЕ ЕКОНОМІЧНЕ ДИВО: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ВИКЛИКИ

25

МИСТЕЦТВО / ИСКУССТВО

Катерина Лобас

АЛЛА ГОРСЬКА: МИСТЕЦТВО ЯК ЗБРОЯ У БОРОТЬБІ ЗА СВОБОДУ

28

ПЕДАГОГІКА / ПЕДАГОГИКА

Умида Закирова

ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

33

Валентина Матіяш

ВІДПОЧИНКОВИЙ ТАБІР ДЛЯ ШКОЛЯРІВ ПРИ ПЕДАГОГІЧНОМУ

УНІВЕРСИТЕТІ ЯК НОВЕ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНЕ ЯВИЩЕ

36

ПСИХОЛОГІЯ / ПСИХОЛОГИЯ

Світлана Заболоцька, Ірина Буняк

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВУ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

39

Катерина Карбан, Антон Назмієв

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПОДРУЖНІХ СТОСУНКІВ

41

Павло Рибін, Наталія Світлична

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ НЕЗАДОВОЛЕНOSTІ ШЛЮБОМ

ТА САМОТНОСТІ У ПОДРУЖНІХ СТОСУНКАХ

44

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ /

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

Тимур Мірзаєв, Ганна Михальчук

ЗАДАЧА ПЛАНУВАННЯ МАРШРУТІВ ДОСТАВКИ «UKLON»

ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ АВТОМОБІЛІВ, МОТОЦИКЛІВ І ВЕЛОСИПЕДІВ

48

**ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ /
ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЕ НАУКИ**

Олена Лінкова, Кирило Ульянов

ЗАСОБИ МАТЕМАТИЧНОЇ СТАТИСТИКИ В ЗАДАЧАХ МЕТРОЛОГІЇ 50

Ольга Фроленкова

ЩОДО МАТЕМАТИЧНИХ ТА МЕТОДИЧНИХ АСПЕКТІВ ІЛЮСТРУВАННЯ
ЗАДАЧ НА МНОГОГРАННИКИ У НАВЧАЛЬНИХ КУРСАХ ЕВКЛІДОВОЇ
СТЕРЕОМЕТРІЇ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ 54

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ / ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Юлія Балаж

ПОСТПОЗИЦІЯ МОДЕЛЕЙ РЕЧЕНЬ ІЗ ГЕНІТИВНИМ ВИРАЖЕННЯМ
КЛЮЧОВОГО КОМПОНЕНТА ПОШИРЮВАЧА 57

Daria Bolshak, Kseniia Kugai

FEMININITIVES AND GENDER-SENSITIVE LANGUAGE:
PROBLEMS OF TRANSLATION AND SOCIAL PERCEPTION 60

МЕДИЧНІ НАУКИ / МЕДИЦИНСКИЕ НАУКИ

Світлана Пальчак

ВЗАЄМОДІЯ З КЛІНІЧНИМИ БАЗАМИ: ОБМІН ДОСВІДОМ З ЛІКАРЯМИ
ТА МЕДСЕСТРАМИ ДЛЯ ОНОВЛЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМ 63

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ 66

Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць. Переяслав, 2025. Вип. 120. 71 с.

Відповідальність за грамотність, автентичність цитат, достовірність фактів і посилань несуть автори публікацій. Передрук і відтворення опублікованих у збірнику матеріалів будь-яким способом дозволяється тільки при посиланні на «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації».

Матеріали науково-практичної інтернет-конференції розміщені на сайті:
<http://confscientific.webnode.com.ua>

Укладачі: С. М. Кикоть, І. В. Гайдаєнко
Верстка та дизайн: І. В. Гайдаєнко

Адреса оргкомітету та редколегії:
08401, вул. Сухомлинського, 30 (к. 100),
м. Переяслав, Київська обл., Україна,
тел. +380930569496,
сайт: confscientific.webnode.com.ua

Материалы Международной научно-практической интернет-конференции «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации»: Сб. науч. трудов. Переяслав, 2025. Вып. 120. 71 с.

Ответственность за грамотность, аутентичность цитат, правильность фактов и ссылок, достоверность материалов несут авторы публикаций. Перепечатка и воспроизведение опубликованных в сборнике материалов любым способом разрешается только при ссылке на «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации».

Материалы научно-практической интернет-конференции размещены на сайте: <http://confscientific.webnode.com.ua>

Составители: С. Н. Кикоть, И. В. Гайдаенко
Верстка и дизайн: И. В. Гайдаенко

Адрес оргкомитета и редколлегии:
08401, ул. Сухомлинского, 30 (к. 100),
г. Переяслав, Киевская обл., Украина
тел. +380930569496,
сайт: confscientific.webnode.com.ua

